

Magyar

Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

TARTALOM:

F. W. K. MÜLLER
FEHÉR MÁTYÁS JENŐ
FETTICH NÁNDOR
HÓMAN BÁLINT
JANICSEK ISTVÁN

A csinaí évkönyvek hun-adatai. (Pars 2.)
Magyar-Viking kapcsolatok a 6-9. századokban
A kievi magyar fémművességről
Őstörténetünk keleti forrásai
Mondatfoszlányok a "nomád" magyar népről

FÓRUM

Hozzászólások Andrássy Kurta J. "Vitairatához".

KASSAI W. ANNA
CSERY CLAUSER MIHÁLY

A burgosi ékirásos oroszlanok
A magyar eredet körül

MAGYAR ÉRTÉKEINK

SZEPESSY GÉZA
KASSAI WALTER ANNA
DOMOKOS PÁL PÉTER

A nagyszombati "VINLAND"-térkép
Adatok a magyar középkori fürdők történetéhez
A Havasalföld-i ferences Psalterium

ADATTÁR

B. VILLELA de ALDANA
L. M. WILSON - PIVÁNY J.

Carta de Transylvania del año 1552. (Pars V.)
Some Hungarian Patriots in Iowa. (Uj - Buda.)

LEVÉLSZEKRÉNY

III.évf.

1

Magyar Történelmi Szemle

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

Propiedad Intelectual No. 1123362.

Copyright by Hungarian Historical Review 1972.

DIRECTOR

EUGENIO MATIAS FEHÉR

España 635 Castelar, Bs. As.

S Z E R K E S Z T Ő B I Z O T T S Á G

ARADY ERIK
BCROVICZÉNY GYÖRGY
BÉKY-HALÁSZ IVÁN
CSERY C. MIHÁLY
DOMONKOS S. LÁSZLÓ
FOGOLYÁN MIKLÓS L.
FÖLDVÁRY GÁBOR
HALÁSZ ISTVÁN
K. KATONA LAJOS
KERTÉSZ TIVADAR
KÉZDI VÁSÁRHELYI BÉLA
P. MAGYAR ARNOLD
SZENDREY TAMÁS
SZILASSY SÁNDOR
TOKAY JÁNOS
TÖMÖRDY GYULA
UDINA A. MARTORELL
VÁRDY I. BÉLA

Hung. Hist. Seminar Coord.
orvostörténész
egyetemi könyvtáros
egyetemi levéltáros
egyetemi ny. r. tanár
Redact. "Pazmaveb"
egyetemi kurator
egyetemi kurator
egyetemi könyvtáros
Soc. Hist. Hungara
Soc. Int. Genealogico - Heraldica
Archivum Franciscanum
egyetemi a. tanár
egyetemi ny. r. tanár
Research S.f. Orient. Studies
Instituto Antropologico
Arch. de Corona Aragón
egyetemi ny. r. tanár

SYDNEY (Australia)
BERLIN (W. Germany)
TORONTO (Canada)
QUEBEC (Canada)
YOUNGSTOWN (USA)
VENEZIA (Italia)
SYDNEY (Australia)
SEAFORTH (Australia)
GUELPH (Canada)
CARACAS (Venezuela)
STOCKHOLM (Sweden)
GRAZ (Austria)
GANNON C. ERIE (USA)
TAMPA (USA)
NEW YORK (USA)
JUJUTLA (Mexico)
BARCELONA (Spain)
PITTSBURGH (USA).

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT (150 old.)

ÁRA EGÉSZ ÉVRE ..... 12. -USA Dollár

EGYES SZÁM ..... 4,50 "

Előfizetési cím:

Eugenio Matias Fehér

C. C. 5484. C. C. BUENOS AIRES Argentina

Kérjük az előfizetéseket "Money Order"-rel vagy csekkel eszközölni. Fizethető helyi valutával is.

FEHÉR OFFSET, España 631. CASTELAR,

Prov. Buenos Aires, Argentina.

Impreso en Argentina.

Printed in Argentina.

52110

52110 / 2438

Magyar Történelmi Szemle

HUNGARIAN HISTORICAL REVIEW

REVISTA HISTÓRICA HÚNGARA

A KÜLFÖLDI MAGYAR TÖRTÉNESZ MUNKAKÖZÖSSÉG LAPJA

I N D E X

**III. Évfolyam
TOMUS III.**

D I R E C T O R

EUGENIO MATIAS FEHÉR

España 639, CASTELAR Bs. As. Argentina.

Copyright by Hungarian Historical Review 1972.

Propiedad Intelectual No. 1123362.

BUENOS AIRES 1972

T A N U L M Á N Y O K

DOMOKOS PÁL PÉTER:	A havasalföldi ferencesek zsoltárkönyve 1364-ből	131-139
DULI ANTAL:	Kik kötötték a vérszerződést?	345-367
ERDÉLYI ISTVÁN:	Nomád életforma - nomád társadalom	491-498
FEHÉR M. JENŐ:	Viking kapcsolataink a 6-9. századokban	5- 64
FETTICH NÁNDOR:	A Kievi magyar fémművességről	65- 72
HÓMAN BÁLINT:	Őstörténetünk keleti forrásai	83-101
JANICSEK ISTVÁN:	Mondatfoszlányok a "nomád" magyar népről	105-116
KASSAI WALTER ANNA:	Adatok a magyar középkori fürdők történetéhez	123-130
Gr. KUÚN GÉZA:	Adalékok Krim történetéhez	295-344
LECHNER JENŐ:	A turáni népek művészete	149-162
MOLNÁR LÁSZLÓ:	"Keve megye" Ausztriában	481-489
F. W. K. MÜLLER:	A csinei évkönyvek hun-adatai	1- 4
NAGY GÉZA:	A Skythák I.	447-480
SEMJÉN BÁLA:	Az Árpád-kori magyar hirszolgalat	252-265
	Egyházi hirszolgalat az Árpádkorban	378-390
SZALAY ÁRPÁD:	Rablóhadjáratok-e a magyar kalandozások?	368-377
SZEPESSY GÉZA:	A "nagyszombati Vinland térkép"	73- 81
VÁRDY BÉLA I.:	Antal Hodinka	266-274
VOLF GYÖRGY:	A honfoglaló magyarok műveltsége	183-200
Gr. ZICHY ISTVÁN:	Az Eurázsiai lovas-nomád műveltség kérdéséhez	163-182

F Ó R U M

B. S. Prof. (Ausztria)	Hol terült el Jugria - Juhra a tört. adatok szerint?	201-251
CSERY C. MIHÁLY:	A magyar eredet körül. . .	117-122
	Hunok és magyarok a normanok között	429-431
KASSAI WALTER ANNA:	A burgosi ékirásos oroszlanok	82
SURÁNYI ISTVÁN:	A magyar őshaza nyomai a térképészetben	499-544
SZEPESSY ZOLTÁN:	Der Mesopotamische Lebensbaum I.	545-560

A D A T T Á R

FEHÉR M. JENŐ:	Galonifonti J. pekingi érsek "Notitia Orbis"-a	391-428
	Mégegyszer a Kassai Kódex hitelességéről	561-569
	Magyar őstörténet egy XV. századi prédikációban	570-581
B. VILLELA de ALDANA:	Carta de Transylvania del año 1552. (V.)	102-104
	Carta de Transylvania del año 1552. (VI.)	582-588
L. M. WILSON - PIVÁNY JENŐ:	Some Hungarian Patriots in Iowa. (Új Buda.)	140-145

K Ö N Y V S Z E M L E

GUSTAV BAYERLE:	Ottoman Diplomacy in Hungary	278-280
GINK KÁROLY - GOMBOS KÁROLY:	Örményország	589-590
FEHÉR M. JENŐ:	Az avar kincsek nyomában	276-278
	A korai avar kagánok	432-434
KALLOS ZOLTÁN:	The book of ballads	281-283
U. KŐHALMI KATALIN:	A steppék nomádja lóháton, fegyverben	434
MILDSCHÜTZ KÁLMÁN:	A Münchener Magyar Intézet külföldi magyar sajtógyűjteménye	591-592
DAVID B. QUINN and NEIL M. CSESHIRE:	The New Found Land of Stephen Permenius	275
TÓTH VEREMUND O. B. S.:	Vázlatos magyar történelem	280-281

B I B L I O G R Á F I A

SZÉPLAKI JÓZSEF:	List of Doctoral Disertations to Hungary in the United States and Canada from 1961-1972.	285-293
	History of the hungarians in America	435-444

A csinai évkönyvek hun-adatai.

F. W. K. MÜLLER : " Toxri und Kuisan (Küsan) " - alapján.

SITZUNGSBERICHTE 1918 február 7. 560-586

F. W. K. Müller 1918-ban írt tanulmánya a kínai adatokban szereplő törzsek neveit elemzi a hun törzsszövetséget alkotó népcsoportok közül. A legjelentősebbek az "ärsi" és "örsi" etnikumok, amelyek az avarokkal együtt eljutottak Kiev környékére és később az Árpád-féle honfoglalók csoportjával, vagy talán még előbb a Kárpát-medencébe telepedtek át. A kínai adatokon kívül a "Geographus Bavarus"-féle 830-850 közt íródott néplajstrom is említi és a déloroszországi erza nép régészeti leletei alapján a mai Riazan vidékére helyezendők. Ugyancsak fennmaradt telephelyeik neve is. Az "örsi" népnév ugyanigy szerepel és erősen hangsúlyozódik a róluk szóló adatolás Anonymus-Pósa krónikájában, aki Örsurnéven egy "kun" törzsvezetőt említ, mint aki hetedmagával Kiebben felkereste Álmóst a honfoglalás megindulása előtt.

A hun-kérdés európai bogozói sokat foglalkoztak már A Ptolomeus-féle ázsiai törzsnevek közt szereplő "Aciou" valószínű csinai megfelelőjével 月支 amelyet a híres francia sinológus "Holdvilág-törzs" értelemben fordított le a ZDMG 71. kötetében (1918) megjelent tanulmánya során. Megoldásával a svéd KARLGREN nem volt megelégedve azzal az indoklással, hogy nagyon valószínűtlen a csinai szóban rejlő értelmet valamilyen népnévvel azonosítani. Ennek ellenére MÜLLER a Han-korszak sok más kiejtési ne-

héztségét megoldva a koreai kiejtés segítségével rekonstruálta a titokzatos hangzatokat, amelyekre a következő formákat alkalmazta: "uar-csi" vagy (n)uar-csi. Ezt E. SIEG tohari i-rástörredék elemzéséből sikerült is megerősíteni és bebizonyítani, hogy a koreai fonetika valóban alkalmas a hunkori csinai szavak eredeti kiejtési formájának megállapítására. E. SIEG törredéke egy 66 versszakos ujgur költeményben többször is szereplő ārsi népnév, amelynek a nyelvére az említett törredéket lefordították, (V. ö. "Ein einheimischer Name für Toḡ-ri." Sitzungsberichte u. o. 560 old.) Ez a kérdés jelentősen továbbsegítette a híres "yüe-csi" kifejezést, - amelyet a Középázsiaiában megvert hunok egy kis törredéknek jelölésére használtak a nyelvészek - a megoldás útján.

A tétel bizonyítására és egyúttal a jelzett nép történetére vonatkozólag a szerző közli az eredeti szöveget is a SIMA CSIEN (Si-ki 123. fej.) étől.

故時疆
輕匈奴
及冒頓立
攻破月氏
至匈奴
老上單于
殺月氏王
以其頭
爲飲器
始月氏居
敦煌祁連間
及爲匈奴所敗
乃遠去過宛
西擊大夏
而臣之
遂都焉水北
爲王庭
其餘小衆
不能去者
保南山羌
號小月氏

Kezdetben ők (t. i. az arcsik!) nagyon erősek voltak
és nem tartották sokra a Hiung-nu népet
addig, amíg Bahatur el nem foglalta a trónt
és az arcsikat megtámadta és megverte.
Mikor a Hiung-nu nép
fejedelme (San-jü) Lau-sang (?)
az arcsi nép királyát megölte
vette a koponyáját annak
és ivóserleget csinált belőle.
Kezdetben az arcsik lakoztak
a Tarim-völgy és a Hegység között,
de mikor a Hiung-nu nép megverte őket
a Ferghanan tulra jó messzire vonultak.
Nyugaton megverték őket a Dai-Ha népet (baktriaiak!)
és uralmuk alá hajtották őket
majd az Oxus folyam északi partján laktak
és ott ütötték fel palota-táborukat.
Csekényszámu maradékaik
akik nem tudtak elszabadulni,
a K'iang vidékén a Dél-hegyénél megmaradtak
és őket "kis arcsik"-nak nevezték...

MÜLLER szerint ezt a fordítást majdnem minden sinológus elfogadta, kivéve apró eltéréseket. Az arcsik kezdeti lakhelyét jelző "Tun - Huang" = Tarim - völgy és a Kili-en hegységet különben A. HERMANN német kartográfus rögzítette: "Die alten Seidenstrassen zwischen China und Syrien" c. tanulmányában. Az arcsi nép ezt a jelentős utat tehát nem hagyta el, hanem közelében maradt kereskedelmi érdekei védelmét ezen a módon is biztosítani akarván.

A szöveg beosztása, üteme nyilvánvalóan költemény az ősi népek vetélkedéséből és a származási idejét tekintve - K. u. a 100. esztendő! - minden bizonnyal tudatos volt amerre a hunok jártak. PRISCOS leírta a hun énekesek szerepét ATTILA udvarában, ahol a régi diadalokról emlékeztek hárfát pengetve. THEOPHILACTOS bizánci udvari krónikás pedig arról tesz említést, hogy az avaroktól a keleti szlávok sok hősiéneket tanultak el. Erre vonatkozólag idézzük H. W. HAUSSIG véleményét: "Az avar énekek ismeretének említése THEOPHILACTOS által az altáji népek és szlávok közti ősi kapcsolatok létezésére enged következtetni, amelyek azonban nem a 558-ban Európába vándorolt avarokkal létesült, hanem már 374 óta, amikor az ugyancsak altáji hunok meghódították Déloroszországot. A szlávok, akik a hunok uralma alatt álltak nemcsak nagyon sok altáji eredetű szót vettek át, mint ezt K. H. MENGES már az Igor-énekekből bizonyította (Igor tale, passim), hanem bizonyára több, ha csak rövidebb hősi éneket is..." (V. ö.: "Theophylaktos Exkurs über die skythischen Völker"- Byzantion 33 (1953) 434.)

A koponyából készült serleg motivuma valóban a hunok nyomán megtalálható a gepidák, longobárdok, gótok történeteiben, amelyeknek a legendás-romantikus részeit jelentik, tehát feltételezhető, hogy ott is ének-eposz formából merítették a történetírók. Az említett Igor-eposzokban is szerepel, ami megerősíti HAUSSIG feltevését.

Magyar részről CZEGLÉDY KÁROLY még a régi sinológus "Yue - csi" formulát használja, amelyet MÜLLER az uigur töredék alapján kétségtelenül ar - csi - nek olvas, az előbbieik alapján a koreai fonetikát és a kabuli indus szövegeket véve alapul és valójában a tohárak országlakóit jelzi kínai nyelven, akik a Sárga - folyó vidékéről vándoroltak el, először az Oxus - Jaxartes - Amu - Darja vidékére, majd innét Talakán és Balk városok környékére a mai észak-afganisztáni vidékre.

A szövegben szereplő Oxus hun-török neve "Gyöngyös folyó", amely szó eredeti formája a csinai "csen - csu" -ból ó-török közvetítéssel, vagyis a hunok útján került el Európába is "günzu" alakban elennyira, hogy a német nyelv jobban megtartotta az ősi formát, mint a magyar - bár értelmét elfelejtette! - G ü n z város- és helynevek formájában és a magyar K ő s z e g (amelyet a németek ma is Günz-nek hívnak!) melletti folyócska a Gyöngyös és a mellette fekvő Gencs falu és Csencs-major még ma is ismerősek.

Ugyancsak idekivánczik a G ö n c és G y ö n g y ö s helynevek mellé még a híres Göncöl-szekere, amelyet már a csinaiak "szekér" formában ábrázoltak a Han-dinasztia legelső figurális művészetében elsőként jelezhető esetként K. u. kb. 145-150 között. A Bulan-csei domborművön látható a csinaiak "gyöngy szekere", amelyet MÜLLER szerint a "Nagy Szekér" névvel is illettek. ("Über das taoistische Pantheon der Chinesen". - ZfE, 1911, 403. old.)

A csinei "Gyöngyszekér" (Gündü), Göncölszekerünk elődje K. u. 150-ből (Chavannes :Mission archéologique nr. 133. pl. LXIX. után.)

A már idézett chinai Pantheon tanulmányban HERBERT MÜLLER a csinaiaknál lábatvető idegen vallások közt a legidősebbnek tekinti a manicheizmust, amely az akkoriban velük államszövetség vagy vazallusi formában együttélő hunokra is nagy hatással volt. A híres turfáni expedíció tárta fel az erre vonatkozó történelmi adatokat és egyben bepillantást is nyújtott ennek az ősi vallásnak tanaiba is. A könyvet: 老子化胡經 = "A hunok megtérésének könyve" címen tartja számon a vallástörténelem. Ezek szerint a manicheusok, akiket Perzsiában halálra üldöztek, nagy tömegben kerestek menedéket a csinei birodalom különféle népeinél, köztük a hunoknál is már a 4. század elején. Az adatok tanúsága szerint tehát a hunok még nagy európai népvándorlás előtti utolsó évtizedekalatt ennek az egész lényegében keleti vallásnak a hatása alá kerülhettek, mielőtt 374-ben elhagyták Ázsia végtelen tereit.

Bár a hunok vallásának manicheusi tartalmi részét nem ismerjük, az a tény, hogy halottaikat elégették, már egy lényeges kultikus közösségre gyaníthatunk. A manicheista vallás a holttestek elégetésével nem a megsemmisítést, hanem a tüzzé és fénné alakulást szándékolta.

Ugyancsak a manicheista hatásra vall a hunok-avarok-ősmagyarok ábrázoló művészetében az ún. dualizmus, amely ugyan a csinei ősvallásban is szerepel a "jin"- és a "jang"- 陰陽 formájában, ahol az elsőnek a tartalmi jelentése: "a hegyeknek északra tekintő árnyékos oldala", míg a másik: "a délre tekintő napos" oldal. Az első az éjszaka, a sötét, a mély, míg a másik a nappal, a fény és magasság. Kettejük közt örökös a küzdelem és viaskodás. Az őcsi csinei dualista formákat a manicheizmus nem vetette el, hanem átalakította, illetve pl. a hunoknál a "j ó" elemet jelentette, az ők "rosszá" degradálták így 明 = rosan = fény, jó, nappal, míg = társ = sötétség, gonosz, éjjel. Ez utóbbi kétségtelen a "tárem" - "tengri" ó-török istennév visszafelé fordítása!

A dualizmus viaskodását ábrázolásaiban már sokan feldolgozták, mint jellegzetes altáji tünetényt. BENDEFY LÁSZLÓ: "A magyarság és Középkelet" c. könyvében egész külön fejezetet szentel neki (Bpest, 1945.) és legújabbán LÁSZLÓ GYULA: "A népvándorlaskor művészete Magyarországon" (Bpest, 1971) c. hatalmas művében "szent küzdelem" címen az ordosi lelettől kezdve illusztrálja.

VIKING KAPCSOLATAINK A 6-9. SZÁZADOKBAN

FEHÉR MÁTYÁS JENŐ.

I. KIEV ALAPÍTÁSI LEGENDÁJA.

Az orosz őskrónikák majdnem mindegyike foglalkozik Kiev vára megalapításával. A szakemberek megállapítása szerint a legrégebbi az ún- Laurentian változat, a maga részletező szövegével, bár az orosz nyelvészek szerint vannak benne későbbi betoldások. Az orosz krónikák helyi jellegüket eléggé megőrizték és az időben régebbi Novgorod környékiek, mint a Hypatian változat több motívumot használ fel a normannok életéből, mint a többiek. Mindenesetre mindegyik krónika a környékbeli nép száján élő hagyományokat összegezi. A minket érdeklő Laurentian változat szövegében is vannak földrajzi eltolódások, vagy tévedések. A legendában pl. a "poloniani" nép szerepel, amelyet egyesek arra akartak magyarázni, hogy a város lengyel alapítás volna. A szöveg azonban egész pontosan jelzi, hogy a Polonian nép csak a "vár környékén lakik s nem magában a várban. BOBA IMRE egyébként ezt a nehézséget is megoldja a név jelentésének feltárással. Szerinte a "pole" = föld, síkság (field) és a mellette szereplő Derevlane népnév a "dereva" = erdő jelentésből kifejlesztett terepváltozatból merített egészen általános népmegjelölés. Egyébként is a lengyelek eredetlegendájában szintén három testvér szerepel: LECH, CZECH és RUS. (I. m. 51.)

A Laurentian szövegében a népi hagyományok összegezését kell tekintetünk és nemcsak magára Kiev várára, hanem az egész délorosz földrajzi térségre Kievtől dél felé. A váralapító legenda szövege a következő: "A síkságon szerteszét éltek és vezettek családjaikat, ahol csak laktak a síkságiak és mindenik a saját területén élve kormányozta a maga családját. És volt három testvér, akik közül az első KII-nek, a másodikat SHECHEK-nek, a harmadikat KHORIV-nak hívták, míg nővérüket LYBED-nek. KII azon a dombon élt, a dombon lakott, amely Shehekovitsa néven ismernek, KHORIV pedig a harmadik dombon, melynek neve Khorovitsa. És Ők hárman építettek ott egy várost a legidősebb testvér neve alatt hármuk közül és ennek a Kiev nevet adták. A város körül volt egy erdőség és fenyevesek, ahol ők vadásztak és éltek arra felé okos és értelmes emberek, is, akiket polonianoknak hívtak és köztük Kievben is élnek. De mások azt mondják, - anélkül, hogy okát tudnák - hogy KII hajós volt, mert ebben az időben Kievben volt egy hajó a Dnyeper másik olda-

lán és ők azt szokták mondani: "megyünk a kievi hajóhoz" (vagy Kii hajóhoz?). Ha azonban Kii hajós vagy evezős lett volna, nem ment volna Konstantinápolyba. Ő azonban uralkodott családjá felett és mint mondják mikor a császárhoz jött nagy tisztséggel fogadták őt. Mikor visszatértében elért a Dunához, nagyon megtetszett neki a hely és épített egy kis várat és ott akart megtelepedni egész családjával együtt, de azok, akik a szomszédságában laktak ezt nem engedték meg neki. Mikor Kii visszaérkezett a várába Kievbe, itt befejezte életét és testvérei, SHECHEK és KHORIV valamint nővérük LYBED is ott haláloztak el. . . "

A közölt szöveg CROSS professzor angol fordításából való: "The Russian Primary Chronicle, Laurentian Text" alapján, (Cambridge, Mass, 1953), amelyet az alábbiakban közlünk:

Living in the field apart and governing their families, there were Polanians before those three brothers, and they lived each with his family, on their own places, each governing over his family. And there were three brothers, one of the name Kii, the second of Shchek, and the third of Khoriv, and their sister Lybed. Kii dwelt on the hill which today is the Borichev trail, and Shchek dwelt on the hill which today is named Shchekovitsa, and Khoriv on the third hill, named after him Khorivitsa. And they built a *grad* (burgh) under the name of the oldest brother among them, and gave to it the name of Kiev. There was around the *grad* (burgh) a wood and a great pine forest, where they hunted wild beasts, and there were men wise and prudent named Polanians; from among them there are in Kiev Polanians to this day. But others, without knowing, say that Kii was a ferryman, because in Kiev there was at that time a ferry from the other side of the Dnieper, and thus they used to say: "To the ferry, of Kii" (*na perevoz na Kiev*). If Kii had been a ferryman, then he would not have gone to Constantinople. But he was ruling over his family, and, as it is said, when he came to the Emperor, he was received with great honor. . . . When he was coming back, he came to the Danube and he took a liking to the place. And he built a small *gradok* (small burgh) and he wanted to settle there with his family, but those who lived in the vicinity would not allow it. When Kii returned to his *grad*, Kiev, here he ended his life. And here have ended their lives his brothers, Shchek and Khoriv, and their sister Lybed. And after those brothers, their kinsmen (*rod ikh*) assumed the rule among the Polanians. Among the Derevlians [there was the rule] of their own (*v derevliakh svoe.*), and the Dregovichians of their own and the Slovenes of their own in Novgorod. . . .

A váralapítási legenda Kiev környéki hagyományokon épül és nemcsak az erősítő keletkezésére nyújt értékes adatokat, hanem amint látni fogjuk áltái eredetű etnikumokra is utal. A három név az orosz történészeknek is nagy fejtörést okozott, amíg arra a megállapításra jutottak, hogy semmi esetre sem szláv eredetűek. A legidősebb testvér szerepe nemcsak a város alapításánál van kidomborítva, hanem a maga negatívumával a "hajós" hírnevével kapcsolatban is arra mutat, hogy szárazföldön ment a görög fővárosba, ahol a gyakorta megismétlődő szokás szerint a "barbároknak" kijáró vendéglátásban részesül. Ha a legenda nem tévedett földrajzilag a Duna említésével, akkor az o-

gurok vidékén kellett áthaladnia. Magyar őstörténeti kutatás szempontjából tehát a legenda minden mozzanata nagyon jelentős részleteket tár fel. A kazár államszövetség, vagy törzsek társulásának peremét jelentő kievi vidék jelentősége ebben az időben növekszik meg, mert a régebbi kazár kereskedelmi víziút a Volgán keresztül északra az arabokkal vívott harcok következtében már nem volt annyira biztonságos, mint a Dnyeper, Deszna vonala a normanok felé. Magyar részről a három váralapító testvér szerepével PADÁNYI VIKTOR foglalkozik folyó szövegében: "840-ben befejezik a kievi erőd építését, melyet Keő (Keve), Csák és Geréb hadnagyok irányítanak..." és az idevaló jegyzetében: "A három név a Kievi Krónikából való, ahol "Kyj", "Shchak és "Khoriv" néven vannak feljegyezve. Egyik sem szláv szó..." (Dentu-magyar, Buenos Aires, 1956, 329.) PADÁNYI tehát a három testvér mellett a nővért nem szerepelteti munkájában, pedig ahogy a három testvér neve törzseket jelölt és helynevekben még ma is sűrűn megtalálhatók, így van LYBED nevével is. Hogy a magyar őstörténetben a "Lebedia" milyen nagy, szinte kulcsszerepet játszik, azt maga PADÁNYI is sűrűn hangoztatja, de abba a tévedésbe esik, hogy ez a név egy erősen kazár befolyás alatt élő, különvált magyar népcsoport hazája volt. A kazár hatás a tárgyalt időpontban már valójában talán csak az "adminisztratív", közigazgatási szóval lehet egyértelmű a magyarság törzseivel szemben. Hogy a besenyőket igyekeztek a meglazult birodalom összetartására beállítani, az ma már a "Cambridge-i Névtelen" alapján kétségtelen, amelynek alapján a kazár zsidó kagán 844-ben átcsalogatta a Besenyő törzset a Volgán és az eddigi megbízhatatlanná vált szövetséges törzsek telephelyei mellé osztotta be őket.

Lebedia szintén a "megerősítendő" térséghez tartozott. Hogy nevét a Biborban születettől ismert meg a történettudomány Lebedias alakban, mint a magyar törzsek egyikének "vajdáját". (De adm. imperii cap. 38.) Magyar személynévkénti szereplését a dömösi prépostság 1138. évi alapítólevele bizonyítja Lewedi alakban. (Vö. Pais D. Mny. 17, 160.) Déloroszországi helynevek közt azokon a térképeken, melyeken a cárista vagy szovjet imperializmus szelykultusza az Alexandropolok, Jekaterinburgok és Lenin- Stalin, Kalinin-grádok neveivel még nem árasztotta el az ősi orosz helyneveket, tehát régi térképeken meglepően sok a törökös-magyaros eredetű név, köztük a még ma is szereplő és a három kievi testvér és nővérük neveivel azonos hangzásban. Lybed nevét viseli pl. a Krim félszigetnek a Fekete Tengerbe legmélyebben benyúló parti részén, a híres-hírhedt Yalta mellett fekvő kis városka Lebadia. A Dnyeper parton a PADÁNYI által helyesen megállapított szabir várostól, Zaporozse-től délre fekvő Lebedicha, a sok holtág vizenyős részein, ugyancsak megtaláljuk Kievtől keleti irányba haladva, pontosan 300 Km. távolságra Lebedian városát, amely a kievi alapító legendában is jelzett Borichev mellett és még északabbra, az egyetlen Don-parti előfordulásként szereplő ugyanolyan hangzású Lebedian várost, közel a szintén "altáji" néven jelölt Eled nagy vásáros városhoz.

A Dnyeszter parti városokról elég sok - aránylag elég bő - írásbeli adataink vannak a 9. század óta. PORPHYROGENITOS un. "besenyő" városaival még bővebben foglalkozunk a későbbiekben, de az ó-szláv krónikák adatai szélesítik az áttekintés lehetőségének ellenére, hogy a sok apró szláv törzs szerepe nagyban nehezíti a végső megoldást. Ezekkel már részben PADÁNYI is foglalkozott, különösen a bizánci császár krónikája, illetőleg leírása alapján. Ezek mellett az írott források mellett azonban van két jelentős adat, amelyre nem figyeltek fel eléggé a magyar kutatók. Ezek közt legfontosabb és talán egészen egyedülállónak nevezhető ó-skandináv "Atlakvida" és "Hervararsaga" ősi "sagak" le-

gendák, amelyek a népszáján maradtak fenn, amíg írásba nem foglalták őket a 11. század elején. Hősi kalandjaikat éneklük meg benne a csónak karavánok evezősei, akik elszegődtek egy-egy nagy kereskedőhöz és bejárták vele a déli, fényes országokat. A két említett "saga" megemlékszik magáról a legnagyobb dnyeperi városról, Kievről is, amelyet Danapars-tár-nak nevez, megemlékezik a hegyen lévő erősségről, hol szívesen látják őket a hunok, akiknek az országán keresztül folyik a Dnyeper. Az uralkodókat kagán és ilek tisztviselő névvel illetik. Vezetőik ismerik őseik neveit visszafelé és az egyszerűbbek is legalább hét nemzetséget sorolnak fel. (A. BUGGE: "The origin and credibility of the Icelandic saga". 250.) J. BRUTZKUS is megemlíti ezt, de ő a hunokról szóló értesítéshez hozzáteszi a maga elképzelése szerint "the kinsmen of the Khazars." (I. m. 313.) Ez egyben azt jelentené, hogy a "kinsmen" - "rokonság" -ot a szerző régi orosz írások után használja és ezzel egyben elismeri a törökös nyelvi közösséget a két nép közt.

A másik nagyon jelentős írásos adatolást BOBA IMRE fedezte fel és értékelte ki a legrégebb orosz krónikátörédekéből, amelyre a 25 kötetes "Polnoe Sobranie Russkikh Letopisei" indexéhez fűzött kommentárok hívták fel a figyelmét. A kérdéses adat Oleg kиеvi megérkezésével és további utjával van kapcsolatban, amikor kíséretével mint kereskedő csoport jelentkezett a kieveknél a krónikában megörökített szavakkal: "iako gost esm Podugorski idem v Greki" és egy másik változatban: "tvoriashchasia podugorskymi gostmi". A szövegmagyarázat szerint a "podugorski" kifejezés vándor kereskedők üzleti ügyben való átkelését jelenti és pedig a magyar hegyek tulsó oldalára, Magyarországra. (I. m. 128.) BOBA professzor "anakronizmus"-nak minősíti a kitételt, mert szerinte 880-ban - Oleg Kievbe érkezése! - még nem volt Magyarország. Szerintünk azonban a krónikások a Kievtől délre, egészen a Krími félszigetig terjedő Dnyeper völgyet, vagy ha akarjuk a sok Lebed város nyomán nevezni, Lebediát értették a Kárpát-medence helyett, ahol akkor még csak avar maradványokhoz és a velük közös szövetségben elegyedve élő magyarokról lehetett volna szó. Ezek ismerete azonban mindenbizonnyal túl volt a Novgorod környéki nép tudomásán, ahonnan a krónikások meríthettek volna. Így a Dnyeper és árvidéke, a magadus vízrendszerével a steppe határának végéig a már erdőségekkel koszorúzott Kievig a svéd-skandináv sagák által is említett "hunok" birtokában volt és Oleg kényszerült engedélykérésre, hogy ezen a magyarlakta, levediai részen át Bizáncba mehessen. A "v Greki", Görögország volt a végcélja utjának és ennek elérésére nem kellett volna a Kárpát-medencén keresztül mennie! Maga az epizód főhőse is a ltáji-as nevet visel, a skandináv sagákban is említett Ileko - Oleg változatban.

A vikingek tehát ismerték és tiszteletben is tartották a hunok-magyarok fennségi jogait a Dnyeper vízi útja és környéke felett, egész különlegesen is Kievtől a Cherson kikötőig és környékeiken. Ez minden bizonnyal kölcsönös előnyöket jelentett mindkét félnek, hiszen a folyam két partjának minden kereskedelmi árucikke a parti kikötők raktáraiban halmozódott fel vagy a szláv rabszolgákat itt tartották fogságba a "kermen"-ekben, amíg csónak karavánjaikkal, fegyveres kíséreteikkel a viking kereskedők megérkeztek és csereáruval vagy pénzzel lebonyolíthatták az üzletet, továbbítva a rakományt a bizánci vagy arab kereskedelem gócpontjai felé. A szlávokat összefogdosó magyar törzsekről az arab források több ízben megemlékeznek és szerintük sokszor maguk a magyarok vitték őket Kercsbe, vagy Krím más kikötőibe, de erre bizonyára nem mindig adódott mód, hogy a vikingek "közvetítő kereskedelmét" mellőzzék. A szláv rabszolgák nagy értéket képviseltek és LEWICKI szerint a 9. és 10. század folyamán a "saqaliba" foglyok száma az arab országokban jelentősen emelkedő irányzatot mutat. (Citálja: Boba I. : I. m. 128 old. 36. jegyzet.)

ПЛАНЪ КІЕВА въ Хѣтѣхъ во времена СВ. КНЯГИНИ ОЛЬГИ.
Въ лѣто 881 Съде Олегъ Княжа въ Кіевѣ, и рече Олегъ : се буди мати градомъ Рускимъ (Лѣт. Нестора)

KIEV ÉS KÖRNYÉKE NESTOR KRONIKÁJÁNAK ADATAI ALAPJÁN 881-ből. (SAMOKWASSOFF vázлата 1873-ből.) A rekonstrukció nem tünteti fel "Álmos udvará"-t.

1. - A vár. 2. - A Magyar szálláshely. 3. - Askold sirja. 4. - a "Besenyők utja". 5. - Oleg sirja. 6. - Visegrádra vezető ut. 7. - Szent Illés templom.

A vikingek nemzetközi kereskedelmének kb. 75 százaléka a 9. század folyamán a jelzett Dnyeperi uton bonyolódott le E. OXENSTIERNA szerint. A nagyszabású vállalkozás el-
 érte a középkoreleji hihetetlenül nagy pénzforralmat, amelynek eddig feltárt részletei
 is elképesztően óriási eredményes üzletek kötéséről tanuskodnak. Eltekintve attól, hogy nem
 minden esetben arany vagy ezüst pénzsekkel fizették meg áruikat, hanem legtöbbször se-
 lyemmel, ékszerrel és exotikus fűszerekkel stb. Bár a Dnyeper vonalán kívül is eljutottak ut-
 jaikon az arab világkereskedelem kapcsolataihoz pl. a Finn Öbölből vagy a Ladoga Tótól in-
 duló, Nagy Bolgáriát a Volgán hajózva látogató viking csónak karavánok a Káspi Tengeren is
 megjelennek, de ez már inkább a 9. és 10. századfordulótól kezdve, amikor már az ÁRPÁD-
 féle honfoglalás lezajlott és így jelen tanulmányunk keretébe nem szándékunk felsorolni. Ma-
 ga a Dnyeper-vonal egyedül a Skandináv Államok területén feltárt sírok és kincsleletek ered-
 ményei alapján - még mindig E. OXENSTIERNA szerint! - 57.000 nemesfém éremre becsült
 mennyiséget halmozott össze a vikingek hagyatékából! Ennyi arany- és ezüstveret haladt át-
 a "hunok" lakta területeken a Krími-félsziget kikötőitől Kievtől még északabbra fekvő vá-
 rosok és falvak mellett, amelyekkel még a későbbiekben részletesebben is foglalkozunk, a-
 mely városok számát az egykoru "Geographus Bavarus" - minden bizonnyal leértékelt
 ve! - tizenöt-re teszi. (Lásd 54-55 facsimile mellékletet.)

A numizmatikai adatok az említett viking leletekkel kapcsolatban teljes egészük-
 ben arab dirhemekre vonatkoznak, mert bizánci pénzről csak egyedül a század elejé-
 ről, egész pontosan K. u. 829-842. évek közt THEOPHYLUS és CONSTANTINOS társcsászár-
 ok vereteit találták meg eddig jelentéktelen darabszámban és azt is Haithabu, Elba-
 parti viking szállástelepen, tehát nem valószínű, hogy a Dnyeper vizi útján jutottak északra.
 Ez azt jelenti, hogy a bizánci pénzügyi viszonyok a viking-korban eléggé ziláltak le-
 hettek és inkább csereáruval folytatták a kereskedelmet, főleg selyemmel fizetve. A jelzett
 dirhem mennyiség megosztása a különféle viking törzsek közt egyébként E. OXENSTIERNA
 szerint a következők:

gotlandi vikingek :	40.000
svéd földiek	17.000
dán-norvégek	400

Természetesen a dirhemek rablással és hadisarcokkal, sőt adó formájában is kezük-
 be kerülhettek, de utirányukra vonatkozólag erős támpontot adnak és ez elsősorban a Dnyepe-
 ri vizi ut. Az arabok világkereskedelme ellenirányú forgalomra is berendezkedve szintén el-
 jut északra, hiszen egész sor muzlim kereskedő-író számol be Nagy Bulgária és a még ész-
 kabb területekről első sorban gazdaságtörténeti érdekeket szolgálva. Ők tehát a Volga vizén
 bonyolították le kereskedelmi vállalkozásaikat és az ő sajátos dirhemeik szinte nemzetközi
 pénzzé, értékmérővé váltak, annál is inkább, mert a bizánci aranypénzek, amelyek a 700-as
 évek táján szinte eltűnnek a forgalomból még a legközelebb fekvő országokból is. Az arab vi-
 lág térbehatolása kereskedelmi síkon tehát egyformán mutatkozik a vikingeknél és a kieviek-
 nél, sőt később a honfoglalás után is irányt szab a keleteurópai és északi népek áruforgalmá-
 nak. Legszemléltetőbben mutatja ezt E. OXENSTIERNA egy kis táblázata, amely egyben ro-
 kon jelenségeket mutat a magyar kereskedelmi élet irányváltoztatására is. Bár későbbi korra
 vonatkozik a táblázat, de annyira párhuzamos és egyidejű jelenség a Kiev vidékéről a Kárpát
 medencébe vonuló magyarság gazdasági jelenségeivel, hogy a viking-magyar kereskedelem
 továbbéléséről kell beszélnünk.

Nem szándékom a földrajzi nevek teljességét még csak megközelítőleg sem tanuságul hívni ama már sokat vitatott, az orosz történészek és régészek által szándékosan elmellőzött tétel igazolására, hogy a déloroszországi földrajzi térben a honfoglaláskor előtti magyarság nagyon számottevő tényező volt a hun-avar-magyar kontinuitás jegyében is. Telepnevekből egész köteteket lehetne megtölteni csak a nagy ortodox egyházi missziós térképek, vagy az un. "Palatinatus Kioviensis" 1650 táján kiadott térképei alapján. Ősi nevek egymásutánja tűnik el az ismeretlenség homályába, ahogy ettől a dátumtól kezdődőleg az újabb térképkiadásokat figyeljük. Pedig vannak ennél sokkalta régebbiek is, elég-séges anyagot szolgáltatathatott volna a magyar szlávistáknak csak a legujabban megjelenő ilyen tárgyú kiadvány H. MICHOW "gondozásában" "Die altesten Karten von Russland" címmel. (Amsterdam, 1962) és nem a HERBERSTEIN-féle félig tudatlanság, félig tendenciózus félrevezető szándék alapján bizonyos politikai nagyhatalmi érdekek szolgálatára készült térképek igénybevétele. Magyar "kutatóink" közül orosz térképekkel csak a finn-ugor nyelvészeti tételek igazolására foglalkoztak s e tekintetben keresték a "régi" példá-nyokat, mint ZSIRAI MIKLÓS: "Jugria" és legutóbb HAJDU PÉTER: "Finn-Ugor Né-pek és Nyelvek" (Budapest, 1962.) c. munkái. Az egyoldalúságuk abban is megnyil-vánul, hogy nagy turkológusunk, GOMBÓCZ ZOLTÁN ugyanilyen tárgyú tanulmányának e-redményeit figyelmen kívül hagyják. (Az orosz térképészet ilyenirányú kutatásairól BESE-NYŐ S. prof. nagyszabású tanulmányát közöljük a M. T. Szemlében, egy egész térkép gyűj-teménnyel együtt. -Szerkesztő!)

De visszatérve a három Kievet megalapító testvér nevére, nemcsak kimondot-tan magában a városban és közvetlen környékén szerepelnek a legendában említett altáji-nak minősített helynevek, hanem a nővérük emlékét őrző vidékeken is. Magának KHORIV-nak a "városa" alig 150 Km. nyire fekszik az ősmagyar sirjairól közismert Csernigov-tól a Deszna egyik mellékfolyója partján, míg a másik testvér törzsszállás vidéke a Don torko-lathoz közel sűrűn szereplő CHAKTY vagy SACHTY CHAKTINSKI helynevekben mara-dandó nyomokat hagyott. A jelzett név változás az orosz térképek következetlen és egyre romló földrajzi nevek alkalmazásának következménye.

Magá Kiev városa és közvetlen környéke is tele van ősmagyar eredetű helyne-vekkel. Kaganov még avarkori lehet, viszont a várostól nyugatra, kb. 25 Km. távolságra ott találjuk Makar nagyfalut. A Kieven majdnem átfolyó Irpen patak a mai magyar-oroszági (Vas-m.) Herpenyő elődje és légvonalban 20 Km. -re az Irsa patakot is megta-láljuk. Ezeknek a neveknek a jelentősége a későbbiekben dokumentáltan bizonyítóé-rővel rögzíti helyhez a honfoglaláskor előtti magyarság törzsi elhelyezkedését, függetlenül az orosz krónikák, a bizánci császár vagy arab utleírások forrásadataitól a korabeli, 830 és 850 között a "Geographus Bavarus" által irt néplajstrom által.

Kiev várának az életében a megalapítás után is még sokáig nagy szerepet ját-szottak az avar-magyarok. Ezt az időt H. GREGOIRE, amely alatt a Biborbanszületett szerint a kazárok szövetségében töltötték el, "együtt harcolva velük ellenségeikkelszem-ben", a hibásan értelmezett "három év" helyett háromszáz esztendőre teszi. Erre a bizánci forrás tökéletlen másolásának mindössze hároméves időtartamnyi adata valóban jo-got ad és ezt ma már senki nem vitatja. Azt is megállapították, hogy a krónikás császár va-lójában többszörben időben egészen messzeeső történeteket egy fejezetbe szorítva egyidejű-vé teszi, mint pl. a besenyők támadását és a magyarok kettéválását. Ugyan ez a helyzet a három évre sűrített háromszáz esztendő eseténél is. H. GREGOIRE számítása a kievi feje-delemség megalakulásáról szóló első orosz krónikai adatok felbukkanásától, tehát a 850-es

évektől indul és 300 évvel visszamenve jelzi a "magyar-kazár" együttélést. A francia kutató azonban akkor még nem ismerte az avar-magyar folyamatosságot, amit egészen napjainkban kezdenek - sok elmellőzött ellenvélemény ellenére - alaposan felülvizsgálni és elfogadni. Kiev igazi története tehát számunkra 558 táján kezdődik.

Tételünk tehát Kiev avar alapításának bizonyítása. Nehéz és komolyan veendő feladat, amelynek megoldásához a legfontosabb a jelzett három század történelmi adatolással, régészeti leletek igénybevételével és a nyelvészet segítségével való életteltjes megtöltése. Erre a feladatra jelen tanulmányunkban csak ama részben vállalkozunk, amely az ősmagyar-viking közvetlen kapcsolatok tényére vagy lehetőségére vonatkozik.

II. VIKINGEK A DNYEPEREN

A vikingekre vagy általánosabban normannokra vonatkozó írásbeli adatok csak a 9. század elejétől kezdve kezdenek szerepelni. Az erre vonatkozó történelmi kutatások a többszázados skandináv-orosz vita keretében a "rus" nép névre vonatkozólag egész könyvtárnyi irodalmat eredményeztek, amelynek azonban jórésze főként a szlavofil beállítottság türelmetlen magatartása miatt nélkülözi a tárgyilagosságot. Ennek dacára sok adatot dolgoztak fel, amelyeknek a kutatások továbbvitelében bizonyos gyakorlati jelentősége mégis van.

Az írott források késői megjelenését a régészeti adatok tömkelege pótolja a korábbi időszakra vonatkozólag a viking történelemben. E. OXENSTIERNA régészeti tanulmánya szerint ("The Vikings" - Scientific American 1967.) a legelső dátumozott régészeti lelet a vikingek hajósnép mivoltával összefüggő kvalsundi lelet, egy vitorlás-evezős hajó K. u. 600-ból származik. Kalóz jellegüket a skandináv félsziget különböző fjordjaiból kiinduló kirándulásaikon nyerték, amelyekkel 793 óta bizonytalanná tették a skóciai tengerparti népek életét. Sárkányfejjel díszített vezérhajójuk nyomán sokszor több száz evezős, vitorlás csónak siklott a tengerek és folyamok vizein és így jutnak el 799-ben a frank birodalom területére is. Ezeket a tengeri portyázásaikat rendszeresítették és a szárazföldek mélyébe is behatolva a folyamokon keresztül s többek közt Párist is kirabolták.

A Baltikum felé irányuló portyázásaik a svédországi Upsala környéki telepekről Roslagen - Rospiggar-ból és a kis dán Roskilde szigetről indultak ki és Duna, valamint a mai Memel folyókon keresztül közelítették meg a Dnyeszter vízi útját. Bennünket - tanulmányuk szempontjából - ez a folyami csónakozásra nagyon alkalmas vízi út érdekel, hiszen a történelem és régészet tanúságai szerint a merész és vállalkozószellemű normannok, akik itt már nem annyira kalózkodással, hanem megszervezett vándorkereskedelemmel foglalkoztak és keresték fel nagy előszeretettel a "pusztai nomádnépek" több százada megtelepedett népcsoportjait és még inkább az ő területeiken vagy az általuk őrizett pihenő, kirakodó, raktár és gyűjtőhelyeken átjutva a Fekete-tengeri nemzetközi kikötőket, sőt magát Bizánc piacait. S ezek közt a "pusztai nomád népek" közt már PTOLOMEUS

szerint a K. e. századokban is éltek hunok, akiknek tömegesebb megjelenése K. u. 374-ben zajlott le, amikor megverték a gótokat és azóta szakadatlanul altáji-törökös jellegű és fajú, részben mongolos nyelvet is beszélő etnikumok formálták az ősi, autokton, bennszülött csoportokat. Ezek közt a sabirok, vagy az iráni nyelven spalik törzsszövetségeit váltják az onogur, majd az avar és ősmagyar népcsoportok. Ez a dnyeszteri út volt egyébként is a legrövidebb a Baltikum és Fekete tenger közt, bár mint az ásatások mutatják a Deszna és mellékfolyóit és az Oka vizeit behálózták vizivándor kereskedésükkel és sokhelyütt ők maguk is alkottak gyűjtőtelepeket a vizek erre alkalmas partjain a szláv-törzsek prém-viasz- és erdei méz készleteinek felhalmozására, várva a hajózásra alkalmas évszakok megérkezését. A telephelyek, szállások védelmére fegyvereket hagytak hátra, akik zsoldosok voltak és nevük a "varang" J. BRUTZKUS szerint a kazár "barmak" = barangol, csavarog, vándorol, bolyong szóból eredeztetni, mint annak az igei participiumát. Görög fordításban, amely nagyon gyakori: "dromitész" = vándorló (runner) értelemben szerepel. (I. m. 322. old.)

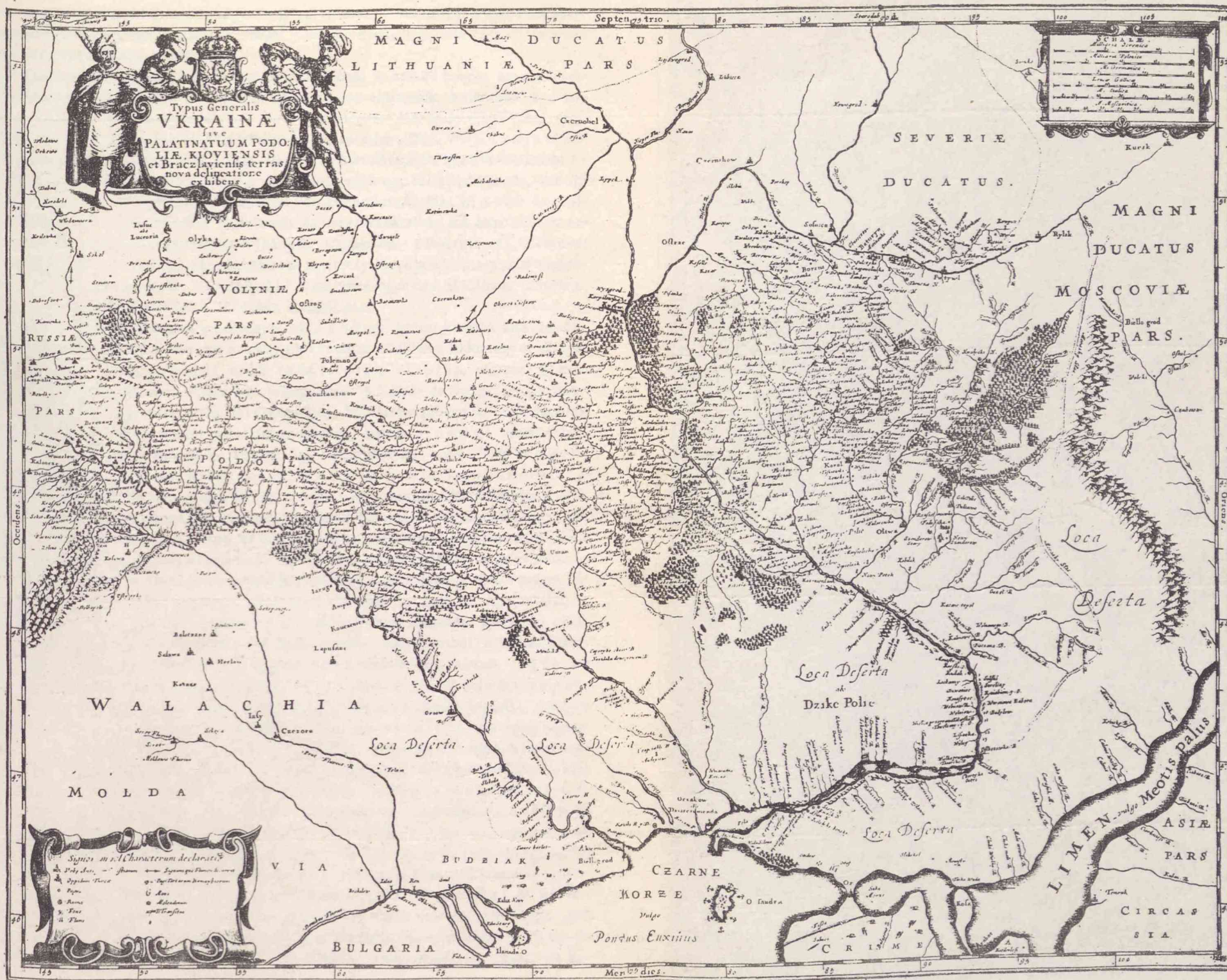
A dirhem eltűnése és a frank-germán pénzek megjelenésének ez a skálája a honfoglalás utáni évtizedekben a magyar pénz előfordulásokra is jellemző, amiből arra következtethetünk, hogy a viking-magyar kapcsolat nem szűnt meg a Kievi távozással. A századok alatt kialakult baráti viszony és békés együtt vagy egymásmellett élés logikus következményként folytatódik ez a kapcsolat kereskedelmi, fémtechnikai síkon is, sőt még a szellemi területet keretéhez tartozó ATTILA-BŐWULF hősi eposzok terén is, valamint a rovásírás-runajírás kuturközösségből való megnyilvánulásában is. Ezekre azonban részletezve fogunk kitérni a későbbiekben. Ehelyütt a numizmatikai fejezetünk gondolatmenetének befejezéseként említjük meg, hogy a Géza Fejedelem és Szent István-kor magyar pénzeinek az útját is követhetjük a vikingek hagyatékában, mint bizonyítékát a Duna-völgyi magyarság és a vikingek között, továbbra is fenntálló kapcsolatoknak.

III. KOREZMI FÉMMŰVESSÉG HATÓKÖRÉBEN

Az európai források a vas- és acéliparhoz kapcsolandó fegyvergyártásról nagyon szegények, egész különlegesen a Kiev környéki kard, szablya és változataikra vonatkozólag. A magyar honfoglaláskorelőtti idők Kievi fegyverműhelyeiről is inkább csak a régészet adataira támaszkodva lehet rekonstruálni ezt a jelentős ipart, amely nemcsak a "beidegződött" pusztai nomádnép jelleggel számol fel, hanem az akkoriban nemzetközinek nevezhető kereskedelem viking-arab kapcsolatainak az avarok nagy kereskedelmi érzékének továbbfejlesztésével jelentős kiegészítő részévé vált. Ma már kétségtelen, hogy a viking-magyar kapcsolatok oroszánrészben a kievi környék vasiparában gyökereznek. A magyar krónikák korezmi vonatkozásait is ez a fegyvergyártás alapozza meg IGEK-ÜGEK személyén keresztül.

Amennyire szegények és színtelenek a nyugati források erre a fontos iparágra vonatkozólag, amely akkor a fegyverek minőségén keresztül a politikai hatalmat is jelentette, annyira bőven árad az arabok tudósítása a szablyák, kardok gyártóiról, azok minőségéről és a minőséghez kapcsolódó értékéről, sőt előállításuk folyamatának számos kulturtörténeti és gazdaságtörténeti szempontból nagyon jeles mozzanatairól is. Ezekből az arab forrásokból a

minket jelen tanulmányunkban érdeklő magyar-viking közösen fejlesztett és egymással szerves összefüggésben álló Dnyeper-medencei, főként Kiev-környéki fegyverkovács műhelyekre vonatkozó adatokat is bőven merithetünk.

Az arab-viking vasipari kapcsolatok felderítésénél a német bonn-i egyetem világhírű turkológusa A. ZEKI VALIDI kutatásai és közleményei alapvetők, különösen a magyargyűlölő és különben is felületes és elavult forrásokat használó HAMMER-PUGSTALL addig megfellebezhetetlen tekintélyként kezelt munkájával szemben. ZEKI VALIDI maga is fedezett az istambuli nemzeti könyvtár állagában új arab koraközépkori kéziratokat, mint aminek az eddigi hiányos BIRUNI-féle "Kövek könyve"-nek egy teljes példányát, amely eddig az Escorial - Casiri 900- gyűjteményében volt ismeretes. AL BIRUNI a vas- és acélgyártás technikájával és folyamatával is foglalkozik és magyarázataiban sok kapcsolat és értesítés szól a korezmiek fejlett fegyverkovács iparáról. Ugyancsak előkerült az előbbivel egyidőben NASIREDDIN AL-TUSI 9. századi kézírata is, amely lényegesen kiegészíti a leide-ni kézirat AL-KINDI töredékét "A kardokról", amelynek egyetlen példányát 1854-ben a már említett J. HAMMER-PUGSTALL 1854-ben kivonatolta.

ZEKI VALIDI kutatásainak eredményét egy, a német keleti kutatók által rendezett kongresszusán, 1936 január 4. -én tartott nagy előadásában közölte a tudományos vilá-g-lőtt "Vas és acél a 9.-11. századi arab tudósítások alapján" címmel, és elő-adása részletezte az összes, korabeli izlám írók feljegyzéseit a Kelet- és Nyugateurópa terü-letén folyó kadvácások, fegyverkészítők tevékenységét. Sajnálatos módon az előadásának csak ama részét közölte a neves német tudományos szaklap, amely a német történelem szempontjából - és érdekéből - fontosnak látszott. Így a részletközlés címe: "Die Schwer-ter der Germanen, nach arabischen Berichten des 9-11-Jahrhunderts" - re szűkült le. (ZDMG. Bd. 90 - Neue Folge Bd. 15, 20-37.) De a megcsonkított közlemény is jelentősen hozzájárul a viking-ősmagyar fémipar adatainak bővítéséhez és egészen nagy táv-latokat nyújt a korezmi-magyar kovácsipar és ötvösművészet folyamatos kapcsolatairól való és sokszor "krónikásaink kitalálásának" minősített ismereteinkhez. A jeles török tu-dós eredményeinek felhasználásával jelen tanulmányunk igyekszik a jelzett arab források a-lapján élettéljes közelségbe hozni a magyar történelmi kutatásokban csak pár bizonytalan és általánosító és emiatt téves "nomád" színezetű Kiev-környéki fegyverkovács ipart. Az elha-nyagolt magyar-korezmi kapcsolatok felderítése lenne ebből a szempontból a legstürgősebb feladatok egyike. Szándékolt hanyagságról is beszélhetünk e tekintetben, hiszen régésze-ti vonalon már FETTICH NÁNDOR és LÁSZLÓ GYULA 1942. évi kievi kutatásai elég bő-séges anyagot halmoztak össze arra vonatkozólag, hogy a délorosz terület legősibb magyar vonatkozásait, keleti kapcsolatait a történészeknek ezeken az alapokon meg kellett volna indítani. Méginkább S. P. TOLSTOV-V. A. LIVSHITZ 1964-ben a magyarországi leg-komolyabb szaklapok egyikében megjelent közös tanulmánya nyomán a korezmi ősi királyi vagy "tarkán"-i palota felírásairól Tok-Kalában, ("Acta Antiqua Academiae Sci-entiarum Hungaricae" 12(1964,)231-251). Sha még ez sem kényszerítette az elkötele-zett magyarországi szakértőket állásfoglalásra, legalább azon kellett volna elgondolkozniok, hogy a finn-ugor kapcsolatok keresése közben a P e r m vidéken oly nagy mennyiségben fel-bukkanó régészeti leletek zömében korezmi eredetűek és a magyar krónikák korezmi emlé-keit ezekkel talán össze is lehetne kapcsolni. A jelzett területen felírásokkal és eredet-legendákkal kapcsolatos kilenc darab ezüst omphalus-csészét tártak már eddig fel 1885-1952 között és az immár 25 éves magyar-szovjet tudományos közösség budapesti képviselői közül a magyar történelmetművelők "nesztora" GYÖRFFY GYÖRGY kényszeredetten ugyan, de be-

ismeri a tárgyilagos történettudomány sürgető követelésének jogos voltát a következő patópálos szavakkal: "...Meg kellene a khorezmiek hatását vizsgálni... akikkel tényleg volt kapcsolat." (Történelmi Szemle, (Budapest!) 1969. 1. sz. 21). PADÁNYI mélységes magyarságával, történelmi felkészültségével és megcáfolhatatlan intuíciójával sokkalt részletesebb és főként igazságotfedő képet festett a Kiev környékén virágzó ősmagyar fegyverkovács műhelyekről, termelésükről, mint az eddigi összes magyar szakemberek, S mindezt az archeológia szláv multat kutató, de magyar kultúrát találó terepsimitő ekéinek félredobott leleteiből és a külföldi marxista, de azért mélyen nemzetiérzésű orosz egyetemitanárok írásaiból. (Dentumagyarica, Buenos Aires, 1956.)

Visszatérve az arab tudósítások adataihoz, legelőször megemlítjük AL-KINDI töredékét "A kardokról" címmel, amely felsorolja az arab világotjárt kereskedők szakértői véleményei alapján az akkor ismert legjobb és legkeresettebb fegyvereket. A 28 közt ott szerepel a korezmi és az általa "slimaniya" nevet viselő és a "rus"-nép által készített kardok neve is. Európai vonatkozásban még egyedül a "farang" = frank gyártmányokat említi.

Ezeket a felsorolásokat sokáig elemezték, míg végre AL BIRUNI világhírű mineralógiai műve legujabban felfedezett példányai alapján sok homályos részletére világosság derült. Miután a sokat utazó korezmi eredtű tudóst sok minden részlet érdekelte az ércek feldolgozása körül, a világ legelső kohászati szakkönyvének is tekinthetjük a munkáját amelyben a vas és acélgyártás nyerstermékeiből készülő kardkovács művészetnek is egészen különleges fejezetet szentel. Ezzel sem érte be, hanem még a költészetben előforduló kapcsolatokat, irodalmi vonatkozásként szintén beledolgozta tanulmányába s így valóban nagy szolgálatot tett jelen tanulmányunk, a magyar-viking kapcsolatok felderítésben is.

Mielőtt azonban ezekre a kapcsolatteresésekre térnénk, előljáróban megemlítjük, hogy az általa használt szakkifejezéseket elemezni fogjuk, amelyek a magyar nyelvtörténetet nem ismerő kutatóknak megoldhatatlan problémákat vagy helytelen következtetéseket okoznak. Ugyancsak előlegezzük BIRUNI népnév használatát a "Saqliba" és "Rus" fogalmakra, amelyeket a szlavofilek és antinormannisták ebben az esetben - miután magasfoku kulturteljesítményről van szó - természetesen orosznak minősítenek, vagy általánoságban szlávnak. Erre vonatkozólag maga ZEKI VALIDI sem határozott, sőt az egész erre vonatkozó irodalomban egyedülállóan a "Saqliba"-nevet és z a k i g e r m á n n a k minősíti (I. m. 22 old.), a "Ros"-nevet pedig hol szlávnak, hol MARQUART alapján "porosznak" értelmezi. (I. m. 30.) Ezt a habozó magatartását később M. VASMER meggyőző érvelését elfogadva végül is, mint látni fogjuk, teljesen feladta és a "Ros" népnévet mindig skandináv eredetű etnikumokra alkalmazza. Egészen megnyugtatóan hangzik végül is az erre vonatkozó ZAKARIÁS RHETOR szíryelvű töredékének egy 555-ből származó adatára való hivatkozása, amely szerint: "...egy az Amazonoknál és mellettük lakó tizenhárom hun törzsenek szomszédságában élő ros-nép nem lovasnép és nincsenek harci fegyverei." (Marqart: "Osteuropäische Streifzüge" 386.) Miután az élet fenntartásához szükséges és az élelembeszerzés nélkülözhetetlen eszközöként használt nyíl, lándzsa nélkül ez a nép sem élhetett volna meg, BIRUNI kifejezése a "harci fegyver" alatt csak kardot érthetett, amelyet a közelharc egyetlen eszközeként tekintettek akkoriban.

Al BIRUNI leírása a korezmiek kardgyártásával kapcsolatosan sok olyan részletre kitér, amelyekből a kievi ősmagyar fegyverkovácsok mesterségére, a feldolgozott nyersanyagra, a kész kardok minőségére és leírására vonatkozó és a régészet előtt is rejtélyesnek tűnő disztitésekre magyarázatot kapunk.

Magát a nyersanyagot, amelyet a kohókban a tisztátalan és salakkal elvegyített állapotban vettek munkába, szerinte az altáji és egész különösen a Jeniszei folyó környékén élő népek ősi kovács hagyományai alapján készítették el. Maguk a korezmiek is sokáig innét vásárolták a már megolvasztott és tojás alakú tömbök formájába öntött ércet. Olyan pontos mérettel dolgoztak, hogy egy ilyen tömb pontosan egy kard alapanyagához pengéjéhez elégséges volt. Ennek előkészítését tehát pontos súlymértékkel szabályozták. A tudós arab leírását e tekintetben sokoldalú ásatások és egyéb írott források mindenben igazolják. Az erre vonatkozó adatok bősége tárul fel G. MERHART "Ein Eisenschmelzofen am Jenissei" = Egy vasolvasztókemence a Jeniszei folyó mellett c. tanulmányában. (Eurasia Septentrionalis Antiqua, Vol. V. (1929.) A legismertebb kohósok már a korai hun törzsszövetség idején is a QARLUK nép volt, amely a fehér hunok (heftalik) uralma alatt az 5. és 6. században a vezértörzs szomszédságában és külön felügyelete alatt élt KATIB al-KWAREZMI tanúsága szerint. A nomádhirben álló hunok eme törzse már régóta városlakó volt és az egész hun világbirodalom kimeríthetetlen bőségű fegyvergyártását folyamatosan biztosította. Központjuk a vasércben gazdag Afganisztán területén volt, ahol még a 11. században is dolgoztak a Heri-Rud nevű folyó felső folyásánál. (O. HERBERT: Die Erzlagertätten Afghanistans" - Internationale Bergwirtschaft, 1926. -) Az Izlám térhódítása alatt is megőrizték függetlenségüket, mert az araboknak elsőrangú érdeke volt a kardkovácsok minden termékét a maguk számára biztosítani. A Kinai Annalesek évkönyvek tudósításai szerint a mai KUCSA és AKSU vidékén összpontosult a hun-quarlukok vaskohászata, öntödéje és a fegyverkovácsfalvak nagy csoportja. A Han-Csu évkönyv még azzal is megtoldja ezt az értesítést, hogy az egész vidéken mindennemű vasárut lehet vásárolni és nagyon sok szállítmány megy innét Kinába, sőt Tibetbe is. Ezeket a tudósításokat egészen bizonyos adatként tekinthetjük, mert a nagy francia kutató, A. Le COQ által feltárt és közölt kucsai falfestmények a különféle, szebbnél szebb kardfajtákat megörökítették. - (Bildertlas zur Kunst- und Kulturgeschichte Mittelasiens, Berlin, 1925). Ezeknek a fegyvereknek a minőségéről még a későbbi orosz őskronikák is nagy elismeréssel beszélnek és szerintük a legjobb kardok a kazároknál, a legerősebb sisakok az avaroknál találhatók és mindezek "CHARALUG"-ból származnak. (N. BELAJEW: "O bulatach i charluge" 72. Idézi Zeki Validi: i. m. 28.) A hun és rajtuk keresztül a korezmiekhez jutott fegyverkovács készítményekről ZEKI VALIDI összegező kiértékelés nyújt tanulmány végén: "Wenn meine Vermutung über Charalug=Quarluk richtig ist, so ergab daraus, dass die besten Sorten der Waffen in Osteuropa den Völkern zugeschrieben wurden, die den Hunnen nahe standen." (I. m. :36.) A hunokkal pedig a legszorosabb kapcsolatban éltek a Dnyeszter vidékén 515 óta a szabirok, akik a Belsőázsiaiból induló második nagy népvándorlási időszakban, a Kaukázustól a Fekete tengerig szervezték meg birodalmukat és történetük a környező népek, bizánciak, örmények, és perzsák forrásmunkái alapján eléggé ismeretes. Ebből a hazájukból nagyobb csoportok északabbra szorultak az avarok 554-es európai térbenyomulása-kor, úgy hogy részét alkották a későbbi kazár birodalom fegyveres és termelő elemeinek. A szabirok kimondottan kovácsnép volt, részletesebben, mint PADÁNYI, még ezt eddig senki sem boncolgatta. Az arab invázió elől menekülő korezmiek ezt a fegyvergyártó, fém-műves népet a maguk tudásával a 750-es években, vagy talán már előbb is, újból felfrissítették a saját fémmezmunkáló gyakorlatukkal és ötvösművészetükkel.

AL BIRUNI a kardpengéhez szakszerűen előkészített nyersanyag három fajtáját sorolja fel munkájában. Az egyszerű kohászati művelettel kitisztított lágvas = n e r m a -

hen, amelyet nem sokra értékelnek a kereskedők, az edzéssel, többszörös hevítéssel és lassu lehütéssel előkészített és megkeményített acél = saburaqan és a harmadik a man-gán vagy szénkristály szemcsés anyagával "üditett" keményvas= daus(taas.) Ebből a három félkész anyagból készül a különféle kard, amelyek közül Al BIRUNI egész különleges gonddal és részletességgel tárgyalja a "rus"-ok által szállított és saburaqan-ból készített un- "Slimanija" szabványokat. Ez az acél kard a korabeli világ rettegve csodált és a hódító lovasnépek vezetői, fejedelmi diszként használt fegyvere BIRUNI szerint nagy kincs számba ment, mert egy-egy példányért ezer egiptomi dénárt is megfizettek. A legendáshí-rű fegyverek családi örökségként száltak fiuról unokára és rendszerint nevet is adtak nekik, mint valami varázslattal és csodás erővel megáldott személy lett volna. Az arab nevének e-lemzését maga BIRUNI is megkísérelte. ZEKI VALIDI pedig az arab Suleyman vagy más változatban Salmán névvel hozza kapcsolatba. Ennek a kardnak a jellegzetessége még a korezmieknél egy ujítással gyarapodott, Al BIRUNI szerint: hogy törhetetlen legyen beleépi-tették a pengébe az éllel ellentétes oldalhoz közel az un, "catab"-ot, a vércsatornát amely egy fehérebb, világosabb színű és puhább fémből készült, mint maga az acélpenge és ezt az anyagot "wasy"-nak hívták. A kardforma a slimanija példányainál szablyszerű-en gyenge "S" alakot öltött és a hegye nem végződött lekerekített csucsban, mint a faran-gok = frankok pallosai. Nevezték őket még "atiq"-nak is, aminek a jelentése "nemes" volt.

Volt azonban a világosszínű vércsatornabetét mellett egy feketébb, sötétebb a-nyagból készült pengetöltés is, amelyet az arab kereskedők nyomán a leírások "haralug" névvel illettek. ZEKI VALIDI szerint ez a szóösszetétel a török "qara" = fekete és a második rész "uluq" = kard ó-török neve. A kínai évkönyvekben fennmaradt hun szavak közt valóban találunk az utóbbira példát "uluk" = öllő, értelemben.

Bár nem a kardfajták sorozatához tartozó "szakkifejezés" a BIRUNI által idézett arab költő Al HUDALI egyik versében szereplő "qala" = karcsináló erő, amely égből eredő sajátos varázserővel kovácsolja a kardot, mégis előlegezve megemlítjük, hogy az arab fegy-vertörténetben előfordul és mindenütt "ros" kereskedőkkel és korezmiekkal kapcsolatban előforduló szavak csoportja ezzel is bővüljön.

IV. FEGYVERNEVEINK ÖSISÉGE

Nyelvészet körébe tartozó és meggondolandó sorozat tárul eléink az arab források nyomán a fegyverkovácsok mesterségével és remekműveivel kapcsolatban, amelyeknek az e-lemzését - annak ellenére, hogy nem rendelkezünk orientalista felkészültséggel - meg kell kísérelnünk. A szavak egymásutánja :

Saburaqan = acél. A szabir népnévvel az 555-ös ZAKARIÁS RHETOR-féle töredék hozza összefüggésbe a tizenhárom déloroszországi térségben élő és az "ama-zonok" szomszédságában fegyvergyártással foglalkozó törzsek egyikeként. Nyomukra már PADÁNYI rámutatott a szabir városok tárgyalása folytán, amelyet még erősebben alátámasz-tanak az orosz archeológiai eredményeken kívül a kínai és arab forrásokban előforduló tör-

zsi nevek, az arsi-ersi-erza ötvös- és kovácsműhelyeinek hagyatékai. Ennek a törzsnak kiindulópontja a legelső hun nyugatravonuláskor a Tarim-völgy, közbülső tartózkodási állomása a pártus kultúrkör Sasandia birodalma majd a fehérhunok nyomására elinduló újabb népvándorlási hullám a Kaukázus északi oldalára, innét az avarok sodródó és jelentős mesterember, fegyverkovács, nyilkészítő minőségben csatlakozó népe és délorosz földön a sokat vitatott artha-erza néppel azonos, akinek az itteni volt szálláshelyein teljesen azonos jellegű lovassírokat találtak az Irsa, Kiev melletti patak és Orsa Dnyeper környéki város és a Riazán-körzeti Arcsibasew faluban talált "lovas dombormű" ("Grave of a Horseman"), amelyről a híres orosz régész A. L. MONGAIT tudósít az ott kiásott avarjellegű lovas sírjáról, amelynek minden melléklete azonos a magyarországi avar sírokéival. Erről írja BOBA professzor: "Curiously enough, an Avaric object unearthed in Hungary is exactly like an object from Artsybashev.." ("Nomads, Nortmen and Slavs" Mouthon-Hague, 1967. 97.) MONGAIT régész közleményében szereplő griffes karperecet mellékletünkön megcsodálhatjuk, ("Riazanskaia zemlia" Moscow, 1961.) Eltűnésük az orosz vidékről "titokzatos és vitatott" a szovjet-magyar régészek előtt, pedig a megérkezésük a Duna-medencében a 670-es "első honfoglalással" esik egybe. Magyar földön a tájszólások más és másként alakították nevüket és lettek a jelentős, honfoglaláskor előtti időből származó Ercsi, Aracs, Ercsék, Ursur nemzetisége, az Irsák. Együttal majdnem mind helynév is, régi telepések emlékét őrizve, de ennél fontosabb, ahogy a temetőik avar vagy honfoglaláskori sírok leleteivel és mellékleteivel egy és ugyanazon keievi-riazáni kultúráról tanuskodnak. Erstein formában a mai rumun nyelv jobban megőrizte ennek a törzsnak a nevét, mint a mai Eresztevény, ahol szintén van avar sír az "Óriás-dombon", ahogy a Pest-megyei Albert-írsán vagy Ercsiben és a Torontáli Aracson egyenesen avar pap domborművéről adnak számot történészeink. Elég csak a SZŐKE BÉLA-féle Leletkatasztert átböngészni, hogy a kapcsolatokat soravegyük. (A Közép Duna-medence magyar honfoglalás- és korábbi kora-Árpád-kori sírleletei. - Leletkataszter. Bpest, 1962.) De az arcsi-ercsi-arcsa-erza-irsa-orci stb. formájú nevek alá rejtőzött, tehetséges kovács és ötvös nép nem állt meg a magyar határon, hanem a régi Noricum és Lombardiába is elkerültve megalapítja az Urse-ullo családot, amely később Velencének dozset ad és Géza fejedelem egyik leányával az ősi vér újra egyesül házasságon keresztül. Ilyen az első Szent Király alatt "visszatérő" lovag, akit történelmünk "német jövevénynek" minősít, pedig István Király csak mint hazatérő ősi családot fogadja be a többi "német lovaggal" együtt.

A "saburaqan"-acél név összefüggése a szabírral, mint a ZAKARIÁS R. féle 555. évi híradásban szereplő tizenhárom hun törzsek egyikével viking hagyományokon épülő "sagák"-ból ismeretes, ahol többek közt arról esik szó, hogy a jelzett törzsek egyike (mindig "rus"-nak mondják az arabok, mert tőlük vették át, közzetítőkereskedők szerepében fogadva őket!) olyan "saburaqan" pengéket gyárt, hogy azokat mint a papírt össze lehet hajtani és utána visszaugrik eredeti formájába. A jelzett törzset az arab forrás is és a viking saga is "arsa"-nak mondják. A szabírok eme csoportja mellett, amely a fegyvergyártással, kovácsmesterséggel és ötvösséggel foglalkozott volt egy másik csoportja is, amely viszont a lovasság színejavát gyűjtötte össze és ők a híres "asphaloi" szabírok, akinek a nevét a származására büszke ÁRPÁD-fi a KONSTANTINOS PROPHYROGENITOS előtti császári fogadáson megörökítette. Hogy a "szabír" névben minő hangtörténeti, nyelvészeti változások alapján lehet az ősi magyar nyelv ó-törökből át-

hozott és az arabok által megmentett formájában az "acél" fogalmávalegybevetni, aztrá-kell biznunk a tárgyilagossá és főként elkötelezetlen nyelvészekre, de sem az arabok, sem a vikingek a maguk utleírásaikban vagy hősieposzaikban nem kapcsolták volna össze a kettőt, ha erre nem lett volna okuk. Ugyanezt kell mondanunk az eddigiekben elemzett "arsy" - "arsa" arab és viking nevek kapcsán a viszont magyarban fémnevet jelölő érc-cel kapcsolatban. Fémneveinket MUNKÁCSI zömében alán-átvételnek minősíti ugyan és ezzel a hun kultúrkörben élő népek közösségéből közös forrásra is gyaníthatunk, ami elfogadható, de gondolkodóba kell esnünk, hogy a legmodernebb kiadásu magyar etimológia szótárunk az "ércet", tehát minden fémnév anyját csak egy németből kölcsönzött szóval tudja kifejezni. Egy olyan ősi mesterség, mint a fémművesség sokszersége akkora mult után, mint már az eddigiekben bemutattunk, pontosan a német segítségre várt volna, hogy az általa "kikohasztott", megkalapált, cizellált, öntött anyagot gyurta, furta, alakította évszázadokon keresztül és a jelzett szótár szerint 1448 körül kellett várnia, hogy első ízben használhassa ezt a szót írásban is (Jókai kódex!) és addig a mindennapos munkapadján, kovácsműhelye üllőin kalapácsolta azt a számára ismeretlen valamit, amit már arab források a 9. században és a viking sagák a 11. -ben "arsi" -nak neveztek. Sem az arab, sem a viking források írói nem tudták talán a kardkovácsok nemzetségének a nevét, de ismerős volt előttük a normann kereskedők beszédeiből-mondáiból az anyag neve, amellyel dolgozott ez a nép így logikus a feltételezés, hogy arról nevezték el, amiből műremekeit alkotta. Valahogy úgy, mint mi is cukrásznak nevezzük az édességgel dolgozó mestert, pedig talán a Gundel nevet viseli. Különbö a már említett Eresztégin nevű, megszállt erdélyi falu, amelynek eredeti alakját a rumuny nyelv jobban megőrizte, mint a mai magyar Eresztévény a maga honfoglaláskori sirleleteivel legjobb példára, hogy ennek a törzsnek saját "tegin" -je volt valamikor még az avarok egyenes utódjaiként tekintett székelyföldön (SZŐKE: i. m. 287. szám) és egész különleges színezetet ölt ez a példa, ha a falunévből adódó következtetésekhez csatolódó ősmagyar leletek helyét jelző "Óriásdomb" -ját tekintjük, mert az összes keleti népek, sőt még a vogul-osztjások is, szlávok is a "szabirt", "avart", "aspalit" egyformán "óriás" névvel illették, amelynek nem annyira a testi magasság volt az oka, hanem az őskor óta a misztikus hatalom hiedelmével felruházott kovács, vagy fémmegmunkáló mesterembereket tisztelték meg vele, ami azt jelenti, hogy három népet a környező etnikumok Keleteurópában ALTHEIM szerint "... ein Volk von Schmieden, oder Schmiedenabkommen" - "a kovácsok egy népéről avagy kovácsfiakról lehet beszélni." ("Untersuchungen zur ältesten Geschichte von Buchara und Chwarezm. "Annales de historia antiqua y medieval. Buenos Aires, 1955.) Catab = vércsatorna (kardpengéjének a markolathoz közeli részen, az éllel ellentétes oldalon kb. a penge közepéig futó váját a kard hosszanti irányában. Célja a szurt sebben összegyülemlő vérnek helyetadni...) Mint BIRUNI írja, ez a "catab" rendszerint puhább fémből volt, mint maga az acél és ezért a lágysága miatt nagyon alkalmas volt arra, hogy a fegyverkovácsok - vagy ahogy ő nevezi a kardokat szállító vikingeket - "rus" -ok szép díszítésekkel lássák el. Ma már köztudomásu, hogy "catab" -ot, vércsatornát csak a kievi fegyverkovácsok díszítettek, mint a bécsi kincstárban lévő "Nagy Károly kardja" amelyet ebben az ősi műhelyek egyikében készült. De jelentős maga a "catab" szó értelmezése is, amely a kard vagy szablya pengéjébe formált mélyedés legömbölyített alakja miatt a "bolthajtás egy íve" értelemmel a már említett legújabb magyar etimológiai szótár is "honfoglalás előtti, őtörök jövevényszónak" tekint. ("A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" Budapest, 1967. BENKŐ LORÁND főszerkesztő)

Sir STEIN AUREL tollrajza Tuen Huang-ból, (Turfán.)

A Jurjev-Polszkij templom "elnövényesített" állat alakja, LÁSZLÓ GY. nyomán.

Az ivelt vér-csat-orna tehát egy és ugyanazon töből fakad, sőt a szablyát rendszerint arra használták, hogy csatát vivjanak vele. Ezt a két utóbbi szót azonban már az idézett szótár szerb-horvát eredetűnek degradálja. Hogy miért? Ki tudná megmondani?

A catab arabizált nevét eredeti ó-török nyelven hallották BIRUNI és IBN-FALDÁN is, az első Kovarezmában jártában, a másik pedig Nagy Bolgáriában a Volgán utazó vikingek ajkáról. Hogy "rus"-oknak írják le ezeket a fegyvereket az egészen érthető, mert ők személyesen csak a közvetítőket, tehát a vállalkozószellemű vikingeket tartották a kardok gyártóinak is, sőt talán azok így is mutatkoztak be előttük. E tekintetben tehát az igazi gazdaság és ipartörténetnek a kulturtörténet keretében sok-sok helyreigazítandója lenne, ha a kérdés komplexumnak valóban elfogulatlanul a végére akarnának járni. Egyelőre azonban a svéd-norvég-dán történészek is csak annyira tudtak eljutni, hogy a "mindenoroszk" elgondolásait és kisajátításait igyekeznek a valóság síkjára leszállítani. E téren - annak ellenére, hogy az összes írásos források, arabtól-bizáncig, sőt sokszor maguk az orosz őskronikák is, no meg a régészet minden adata a szláv fémművesség egyszerű nemlétét igazolják - minden tudományos törekvés defenzában van. Ha ez megváltozna, akkor lehetne szó a kиеvi és környéki szablyagyártás időbeli elsőbbségének, bizonyításáról. A nyelvészet minden esetben az ó-török fegyverkovács műszavakon keresztül a szabir-ősmagyar elsőbbségre és elsőbbségre utal ezen a kulturtörténeti téren.

Wasy = fehérfém BIRUNI leírásában az egymástól eltérő keménységű fokozatu együttes öntvény neve, amely a pengén és más fém-tárgyakon világosszínű sávot hagy. Néha félholdkereszt formában a pengében magában a ráalkalmazott díszeket is ebből forrasztják fele a markolathoz egészen közel. Ez a wasy minden bizonnyal a magyar vassal azonos. Eredetanalízisét sajnos nem ismerem, mert a jelzett történeti-etimológiai szótár III. kötete még eddig nem került birtokomba.

S l i m a n i y a = egy fajta diszszablya neve, amely mindig saburaqan-ból, vagyis acélból készült, el volt látva vércsatornával. ZEKI VALIDI a név eredetét kutatva felteszi a kérdést: "Ob der Name dieser Schwerter etwas mit arabischem SALMAN... zu tun hat, oder hPer irgendein Schwert-oder Eigennamen versteckt ist, darüber kann ich vorläufig nichts sagen." (I. m. 28.) - Hogy ezeknek a kardoknak a neve valami kapcsolatban áll az arab SALMAN névvel, vagy másvalamilyen kard- vagy személynév rejlik-e mögöttük, arról jelenleg nem tudok semmit mondani. "Ez a véleménye a tudós turkológusnak, akinek a gondolatában annak ellenére, hogy nem tud határozott véleményt formálni a kard és a török rangjelzés és személynév jellegű SALMAN és a diszkardok, illetve szablyákról, mégsem siklik el eme lehetőség mellett. Nem is ötlött volna fel bennünk sem ez a lehetőség és még kevésbé valószínű, ha csak ez a kard-szablyaféleség egyedül és egészen kizárólag, minden más párhuzam eset nélkül fordulna elő BIRUNI leírásaiban. Mivel azonban SALMAN féle kapcsolat egy ó-török megfogalmazás szerint a fegyverétől, szablyájától befolyásolva kapta névétől ezt a tisztségnevet, amelyből a későbbiekben alakult ki a személynév, egyszerűen magától felöltik a kérdés, hogy vajon nem létezett-e erre vonatkozólag valami törvényszerűség, vagy legalább ősi szokás, hogy a fejedelmeket, kánokat, kagánokat nem nevezték-e el különleges fegyvereik után. A törökös népek névadási szokásai e tekintetben elütnek a nyugati népeknél annyira gyakori személyekhez kötött egyéniség, jellemi jó vagy rossz adottság, sokszor testi fogyatékoság alapján való névadástól. Nyugaton sűrűn találkozunk a történelem kis vagy nagy szereplőit közt ilyesféle neveket: Sánta- vagy Kopasz Károly, Földnélküli János, Vasbordá-

ju, vagy Vak előnevű királyokat a Bölcsleők, Könyves Kálmánok és Szép Károlyok stb. nevekkal diszitett uralkodókat. A keleti és egész különösen a törökös névadásnál nagyobb szerepet játszanak az egyéniségekre jellemző adottságok mellőzésével az eredetlegendákból, a számukra mindent jelentő lovaik színéről és fegyvereik minéműségéből kölcsönzött nevek. Az a felfogás, hogy "totem állatok" nevei mérvadók lennének a törökös névadásnál, már rengeteg torz és alaptalan, sokszor bántó következtetésekre készítette a kutatókat, akik mintha az ősi kínaiak idegeneket csufnevekkel való elnevezési szokását akarnák követni. Igaz, hogy a törökös névadás nagyon gyakran használ állatneveket - bár a nyugatiaknál is találunk Leó, Ursus (medve), Lupus (farkas), Kolumbus (galamb) stb. neveket - de ezek az egy-egy nép eredetlegendája nyomán fakadó hagyomány mellett az állatok szimbolikusan felfogandó harciasságát, bátorságát, gyorsaságát, vérengzését vagy akár szépségét ruházzák rá a személyekre, akiket ezekkel megtisztelnék.

Jelen esetünkben BIRUNI pl. a szablyával hozza kapcsolatba a SZULEJMÁN régi formáját, mint névadási különlegességet. Magyar névkutatási szempontból azonban a fel-sorolásban az említett saburagan-ból készült szablya, a salman mellett egy másik fajta ötvözetből az un. "daus" vagy WIEDEMANN betűzéséből "tas" készült szablya is, amelynek a sajátsága az volt, BERUNI szerint, hogy a penge felületén az acélpengén a mangán tartalmu szemcsék apró, tükröző foltokat mutattak fel, ami a szablyát a napfénynél szivár-vány színeiben ragyogtatta, csillogtatta. WIEDEMANN ezeket a kis foltokat az acél tisztá-talanságából magyarázta, hogy kis kő szemecskék maradtak a pengében. (Beiträge zur Ge-schichte der Naturwissenschaften. 25 (1911) Erlangen.), ZEKI VALIDI ezzel szem-ben a damaszkuszi acél sajátságaival kapcsolja össze ezt a "foltos csillogást" (I. m. 2.) Egy harmadik fajta szablyát "atiq" néven említ BIRUNI fegyverlistája. Sajátsága, hogy vér-csatornája nagyon széles és mindjárt a markolat tövéből indul ki és a híres Jemen-ben ké-szült fegyverek leghíresebbike volt, amelyet "nemes"-nek neveztek. Negyediknek említi az arab tudós a "qarq-uluq"-szablyát, amelynek a vércsatornáját szintén szélesre kala-pálják és nem fehér, hanem sötétárnyalatu öntvényből. Innét a szablya nevének első fele a fe-kete, míg a másik az "uluq", amely csak másodrendű diszszablya volt. Ez a másodren-dűség a viselő fejedelem másodranguságát is jelezte. Ez a jelenség magyarázat a törökös né-pek "kis király" - "kis fejedelem" rangjának az "Ilig" - "Ilik" nevére. Ez a név-adás tehát rangjelzéssel jár együtt, amelyet külsőségekben is kifejeztek a törökös no-mádnépek még akkor is, mikor már a megtelepült népek sorához csatlakoztak. A külsőségek diszes mivolta fegyvereik, lovaik minőségével is kifejezést nyertek. Ezt a megállapítá-sunkat az avar fejedelmi ővek és azok ékköveinek színe, száma, formája erős bizonyítékokkal támasztja alá. A rangjelzések a katonai életformához szokott népek-nél je-lentős szerepet játszottak, mind a mai napig, amikor az egyenruhákra réz-ezüst-arany "csil-lagokat" vagy sávokat alkalmaznak, nem annyira hivatkozásból, hanem a szerve-zettséghez nélkülözhetetlen rangfokozatok szerint kiértékelt irányítás- vagy parancsadás és felelő-ség szempontjából.

Mindezek előrebocsátásával, ha a BERUNI-féle szablyák neveit vizsgáljuk, akkor a magyar őstörténet és a honfoglaláskor szereplőinek személyeivel kell talál-koznunk. Hogy a "második honfoglalás" előtti utolsó nagy magyar szálláshely középpontját jelentő fegyverkovácsműhelyek termelése a Kiev környéki törzsek szempontjából elsőrangú jelentőséggel bír, az nem maradhatott hatáskülönül a névadás terén sem azokra, akik birto-kosai, irányítói voltak ennek a fémművességnek. Összegezve a különféle fegyverkovácsok re-mekeit egymás mellé sorakoztatva őket, az első tekintetre összefüggést látunk a legneme-

mesebb diszszablya az un. saburaqan-ból készült salman és ÁLMOS, a jemeni kétélű, mélyvércsatornás "atiq" diszkard és ATTILA, a kristályszemecskéktől csillogó "tas"-vagy "daus" diszkard és TAS, valamint a fekete árnyalatu vércsatornás acélpengéjű szablya az "uluq" és HULEC-ELECH-ÜLLŐ fejedelmi nevek között.

A BIRUNI-féle szablyanevek, miután ő maga Korezmiában és Bagdadban is több ízben találkozott viking közvetítőkereskedőkkel, akikkel személyesen kért információkat áruikra vonatkozólag, kétségtelenül az eredeti, kievi kovácsműhelyek szakkifejezéseit hallhatta saját füleivel. Így annak ellenére, hogy "arabizált" és torzított a szavak leírásánál - mint ahogy KONSTANTINUS PORPHYROGENITOS is "grecizált" és torzított! - lényegében megőrizte az ősi magyar fegyverek, szablyák neveit és egyben a pengék finomsága alapján bizonyos kategóriákat is állított fel. Az arabizált acélpenge nevek és diszszablyák valamint történelmi neveink közti összefüggés, természetesen csak feltevés, amelynek azonban leltősege és valószínűsége sokkal magasabb fokon áll, mint pl. a NÉMETH GYULA adta névanalizisek, amelyek ma általánosságban elfogadottaknak tekinthetők a közvélemény és tudományos világ részéről egyaránt.

Fegyvernevek alkalmazása néptörzsek, különféle etnikumok jelölésére a törökös népeknél nagyon elterjedt jelenség. A nyilat számokkal együtt szereplő "ok" alakban különös előszeretettel részesítették. A nyugati törökök neve a rovásírásos sírfeliratokban és a kínai évkönyvekben "On-ok" = "Tíz-Nyil" formában szerepel (CHAVANNES, : Documents, 27-28 és 56.), a mongolok "sumun"-ja = nyiltörzset jelöl (MARQUART: Osiatische Zeitschrift, 8. 289.) a lurisztáni törzsek közt szerepel egy "tira" = "nyil" törzs neve. (THOMSEN: MSFu, 37, 7-8.) Ugyanígy vannak adataink a késre vonatkozólag is, amelyet pl. a göklen turkománok egy törzsét jelölő "kasir" népnév (VÁMBÉRY: Középázsiai utazás, 373.), az atabáj turkománok "Kasa" neve (U. o.) és a kaukázusi ábkázok egy ágának "Altyn-Kasak" = "Hat kés" neve tanúsít. (KLAPROTH: Reise in den Kaukasus I. 450.) Ugyancsak idetartozik a már felsorolt szablya félék közt szereplő "qarq-uluq" = fekete vércsatornás acélpengéjű változat után elnevezett "Üc-qar(au)luq" keleti török törzs, amelynek a neve "Három-Karluk" (RAMSTEDT: Journal de la Société Finno-Ougrienne. 30., 3. 16-17.) Erről a népről már a kínai évkönyvek is megemlékeznek.

Ezen a névadási alapon elindulva, további kutatásaink a népnevek és fegyvernevek kölcsönös egymásra hatása mellett eljutunk a személy- és tisztségnevek hasonló alkalmazási gyakorlathoz is. Erre vonatkozó adataink a törökös népek sorába tartozó hunok és avarok történetének legfőbb szereplőjéhez kapcsolódnak. Maga Μουδιούχος neve, melyet PRISCOS a hun fejedelmi udvarban jártakor, OLYMPIADOR pedig a rajnamenti római tartományok összeomlásakor, a mai Belgium területén jegyzett fel, harci jelvényük volt a hunoknak és az elgörögösített formából a "Banzsuk" eredeti alakját már sokan kiemezték VÁMBÉRY óta és amelynek a jelentése lófarkas hadizászló. Hogy mennyire elterjedt hadikifejezés volt, elég csak a csernigovi és szmolenszki vikingeredtű város hercegek közt folyó küzdelemben az IGOR hősköltemény panaszára gondolnunk, amelyben a korabeli költő elmondja, hogy a két svéd eredetű testvér RYURIK és DÁVID annyira nem értettek egyet, hogy nemcsak a lándzsáik csengése volt különböző, hanem a "bunchukus"-ukon lebegő lófark csomóit és más irányba lengette a szél. (RYBAKOV: Early centuries of Russian History, Moscow-New York, 1955. 174) A viking-ősmagyar kapcsolatok kievi hatásaként egyébként is az un. IGOR eposzokban nagyon sok áltáji szó és mondás nyomára jött rá K. H. MENGES az ilyen irányú vizsgálatainál. (H. W. HAUSSIG: Theophylaktos Excurs, über die skythischen Völker. Byzantion 33 (1953) 434.) Bár a szó maga, mint hadviseleti-

ből személynévvé, vagy megfordítva személynévből hadijelvénné vált Boncsok magyarabb hangzásban Bendeg-uz, mint ATTILA apjának a neve a jelzett görög és római korabeli tudósítások alapján már 411-ben, illetőleg 435-ben szerepel, jelentését sokan megmagyarázták, sőt a viking-ősmagyar hagyományok alapján még az orosz költészet sem felejtette el és az 1050 körül lezajló viaskodás a Rurikok közt Kiev és Csernigov birtokáért szintén szerepelteti a szót, ennek ellenére a magát "A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára"-nak nevező hatalmas kiadvány csak oszmán-török eredetűnek tekinti, mint kölcsönszót.

ATTILA nevének szintén rengeteg elemzője akadt már a nyelvészet terén. Gótnak, szlávnak, alánnak stb. szokták nevezni és a legáltalánosabb a gót származtatás. Összekapcsolták és kapcsolják ezt a nevet a Itil- Volga folyóval, magyarázzák "atyácská-nak" stb., sőt az északi sagak során még az "Atli" = rettenetes értelemmel is. A névnek az alapja azonban minden esetre a "nemes" fogalommal egyenlő, mire SZEMERÉNYI OTTO rámutatott az "Edeling" tanulmányával kapcsolatban (WORLD, 1953.) és közelebbi vonatkozásait E. ROTH "Saxonia" c. kiadványában összegezi. (Beiträge zur niedersächsischen Sprachgeschichte, Lund, 1949.) A "nemes" értelmezési nevek hallatlanul jelentős gazdagságát, amely ez utóbbi műben szerepel, csak lényegesen megerősíti és egyben a jelen tanulmány BIRUNI-féle és a "damaszki" penge minőségével vetekedő "atiq"-kal jelzett és ZEKI VALIDI által "edle"-nek fordított diszkardja. (I. m. 25.) Nem is meglepő a mondottak után, ha a bécsi kincstár birtokában lévő un. "Attila kard" a BIRUNI-féle leírásoknak mindenben tökéletesen megfelel. Ezzel a jelentős szablyával LÁSZLÓ GYULA legujabb, nagyszabású munkája: "A népvándorlaskor művészete Magyarországon" (Budapest, 1971.) foglalkozik részletesen és egy tökéletes másolatát a magyar régészet legnagyobb ismerője és egyben ötvösművész FETICH NÁNDOR készítette el a szegedi városi muzeum számára. (Levél a szerkesztőhöz, 1970 január 7.) A valóban remekműnek beillő diszkszablya minden részlete a kievi műhely kardműveseinek és ötvöseinek a magasfokú szakértését tanúsítja, elannyira, hogy a német hagyomány HARUN AL RASID kalifa ajándékának tartotta NAGY KÁROLY számára. A svédek nagy szintetizáló régész- és művészettörténész PETER PAULSEN ugyan már a magyar "második honfoglaláskor" utánra teszi a diszkszablya készítésének idejét - amelyet a magyar régészek kievi kutatásai azonban megcáfolnak és megállapítja róla, hogy ez a fajta mestermű és társai "das Erzeugnis einer Werkstatt in einer Gegend, in der sich Arabische-Orientalisches mit Normannischem begegnete, also etwa in der Kiewer Gegend..." egy olyan műhely készítménye, ahol arab-keleti művészet a normannal találkozott, tehát például a kievi környéken." (P. PAULSEN: Die Schwertortbänder der Wikingerzeit. Stuttgart, 1953.) A jelzett műnek további megállapításai - nem mindig értve velük egyet! - a továbbiakban még részletesebben is foglalkozunk.

Az "atiq" - ATTILA - szablya mellett a BIRUNI-féle mesterkönyvben láncszertűen tovább folytatódnak a diszkardnevek, amelyek személy- vagy méltóságnévvel vannak kapcsolatban. Ilyen a *haralug* török szó, amelynek első része a turkologusok szerint :qara = fekete, míg a másik fele uluq = szablya. Mint népnév már rámutattunk ezzel az összetettszóval kapcsolatban. Személynévként pedig ATTILA legidősebb fia a Nado mellett elesett ELLAK-ILEK személyéhez kapcsolható a hun történelemben, míg a magyar honfoglaláskori nevek közt pedig ÁRPÁD nagybátyja, ÁLMOS testvére viselte ezt a nevet, akiről GYÖRFFY GYÖRGY legutolsó nagy tanulmánya: "A honfoglaló

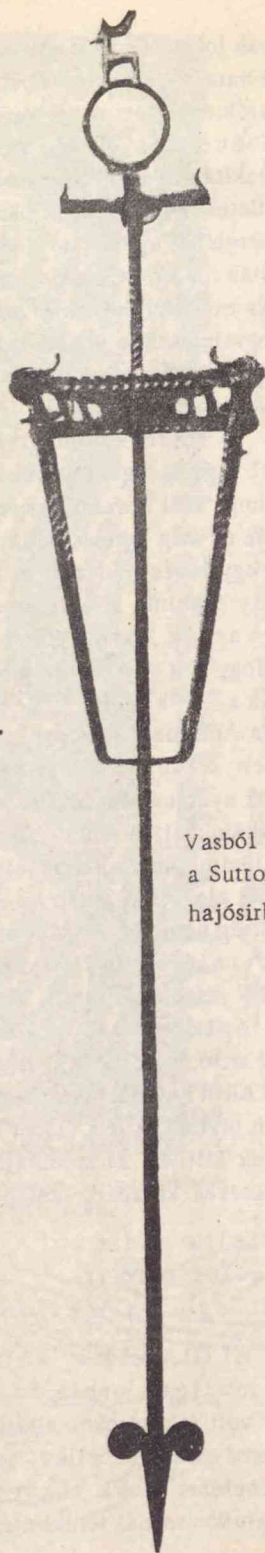

magyarok települési rendjéről" címmel nagyon bőven értekezik és a nemzetségrendben szereplő és a bizánci császár által leírt EZELECH-ről is nagyszerű logikával megállapítja, hogy ez a néviselő nem lehetett a NÉMETH GYULA-féle torzított ÉZELŐ(torkos!) név tulajdonosa, hanem az ÁRPÁD családban megismétlődő személynév újabb előfordulása. (I. m. Archeológiai Értesítő, Budapest, 1970. 197-198.) Ez "uluq" szablya tehát a "második fejedelemnek" az "ilik" - "ilig" -nek a tisztikardjaként jelentkezik a hun és magyar történelemben egyaránt. A "quarluq" népet különben ZEKI VALIDI a fehér-hunok(eftaliták!) egyik törzsének tartja, akik a kirgizekkel szomszédságban és fegyvergyártási szövetségben éltek az 5. -9. -századokban. (I. m. 33-37 és bőséges irodalom és jegyzetelés!). Mi a magunk részéről csak annyival egészítjük ki a baskir nép volt államférfiának a nagyszerű tanulmányrészleteit, hogy a FREDEGAR-féle nyugati krónikában (6. század közepe) szereplő és a v a r n a k tekintett XERXES grecizált és germanizált párbajvivő bajnoka is a kirgiz népi elemek jelenlétét bizonyítja a hunokkal való szoros közösségben mégpedig a Noricum tartományban, a mai Ausztriában. (V. ö. :A nyugati avarok birodalma, c. munka norikumi fejezetével.) A névfolytonosság a hun és magyar népeknél a fegyvernevekkel kapcsolatban tehát nagyon jelentős adat arra is, hogy az egyszerű népi hagyomány mellett maguk a vezér családok is következetesek voltak ennek a fajrokonni öntudatnak a kifejezésében.

A többi és a honfoglaláskor előtti idők ősmagyarság fegyvereihez tartozó készítményekről, mint a balta, csákány, már egy másik tanulmányunkban részletesen megemlékeztünk és az elsőt a hősieposzokban is továbbélő "Baltharius", valamint a "Chacanus" K a g á n tisztségnévvel kapcsoltuk össze, még az avar korszak emlékeként. (FEHÉR MÁTYÁS:"A Waltharius manu fortis - hősköltemény avar vonatkozásai Magyar Történelmi Szemle, New York-Buenos Aires, 2.(1971) 41-66 old.)

V. A MITIKUS KOVÁCS- KIRÁLY

Az eurázsiai nomád-lovas népek századokon keresztül őrizgettek mitikus szerszámokat. Ezek zöme a kovács legfőbb eszköze a kalapács volt. Eredetét ennek a kovácskultusznak a fehérhun-pártus kapcsolatok magyarázzák meg. Egy az iráni nyelvekbe átmentett ősi ó-török legenda szerint a kovács szimbólum egy bőrkötény, varázserővel bíró szimbólum volt. Története azonos a híres KAWE, óperzsa nyelvemlékekben szereplő hadijelvényével. Ez a hadijelvény egy hajdani fegyverkovács dolgozó köténye volt, aki legyőzte városa ellenfelét egy óriás királyt azza, hogy kötényét lándzsáratúzva vezette legényeit a harcba. Győzelme után megalapította a híres Kawi-dinasztiát. (WESENDONK: Das Weltbild der Iranier. München, 1933. 47 és 197. old.) A zászlót magát "Dirafs-i-Kawi-yan" nak hívták és a nyelvészek szerint pártus nyelven: a kovács király zászlaja a jelentése. Mint történelmi tényt kell elkönyvelnünk, hogy a közben mindenféle drágakövel feldiszített kovács-király kötényt, amikor az arabok 636-637-ben elfoglalták Perzsiát, sikerült ezt a csodaerejű varázszászlót hatalmukba keríteni. Hogy a neki tulajdonított mitikus hatalmat és a nép beléje helyezett reményét megtörjék, vékocs csikokra szeletelték és szétszórták a világ minden táján. Megmaradt azonban a másik mitikus szent szerszám a kalapács. Közhiedelem szerint, akinek ez a kezében volt, azé lett a hatalom. A szimbolikus kalapács bír-

Diszes Thor-kalapács az Oslo-i muzeum gyűjteményében.

Vasból készült "jogar"
a Sutton Hoo mellett:
hajósirban.

Ezüst Thor-kalapács függődísz a kievi ásatásokról.

tokjogának folytonossága egy-egy családban dinasztiát teremtett. A népek csodálatának és a politikai hatalomnak központjában élő személy tehát a kovács volt, akinek a személyében ősi erők és rejtett titkok összpontosultak. Lényege ennek a titokzatos erőnek a fémek keverésének és megmunkálásának ismerete volt. Így a kovács-kultusz valójában a szkíta időkre nyúlik vissza, amikor még a bronz volt az uralkodó fém és a vasat csak felületesen ismerték. Illusztrációnak elég citálni az "istentől eredő fémkeverés" ismeretével együttjáró történelmi adatot a Kárpát-medencében élő, K.e. 7. századi szkíták hatalmát, akik a számban sokkal erősebb szarmatákat hatalmukban tartották a vas előkészítésének és megmunkálásának gyakorlatával. A vas fegyvert jelentett és a fegyver hatalmat. Erre vonatkozó alapvető kutatásait ALFÖLDI ANDRÁS: "Magyarország népei és a Római Birodalom" c. nagyszabású tanulmányában közölte. (Budapest, 1934. 9 és passim.)

A kovács hatalma mágikus művészetében rejlett: a vasat fegyverré tudta alakítani. Tűzzel vagy hidegkovácsolással, az már időnként és népenként változott. Már azzal a tudással, hogy kell keverni, milyen arányban, milyen hőfokon a rezet és ónt varázslónak tekintették és még inkább, amikor a vas edzéssel eljutott az acélig. A Varázslótól a Papig már csak egy lépés hiányzott és innét a király hatalmát már rá is ruházták. Így a kovács és király fogalma a régi, összes turáni származású népeknél azonos. (ZICHY I. - "A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalásig". Budapest, 1923. 29. old.) Hogy a kovács szó pártus kultúra nyomán alakult ki a sasanidák közvetítésével "ka" - "kawi" = "vasverő" értelemben arra már ALTHEIM rámutatott. (Annales de Historia Antiqua y Medieval, Buenos Aires, 1955, 53 és pass.: "Untersuchungen zur aeltesten Geschichte von Buchara und Chwarezm") A kovács neve minden őstörök nyelvvel kapcsolatban álló turáni népnél TARQAN formában jelentkezik. Magyar krónikáinkból, törzsnév-család- és helynévként sőt tisztségnévként is szereplő változatai ismertek. Szimboluma a már jelzett kalapács volt. Ebből a titokzatos varázserőt jelentő szerszámból alakult ki aztán az északi normannok ún. THOR istenének a jelvénye a kalapács. Semmi kétség nem fér hozzá: a viking és hun népek mitológiája a fémművességen keresztül találkoznak és szimbolumát a kalapácsot a THOR viking isten és TARCH hun = TARKHÁN mindkettő viseli. Abban mindkét népfaj mitológiája megegyezik, hogy a kalapács az égből esett le. Isten küldte a hatalomra kiszemelt kiváltságosoknak. HERODOTOS is tud arról, hogy TABITI istennő tüzes szerszámokat dobott le az égből és csak a két fiu testvér TARGITAO fiai érinthették meg, különösen a kisebbik, akinek a mágikus ereje ilyenformán biztosítva lett. (Liber IV. 5.) Az ATTILÁT dicsőítő énekek töredékei közül szintén ismertek THUROCZI krónikája által a "malleus orbis" - "világ pörölye" az isteni küldetés és kalapács-szerep adataira vonatkozólag:

stella cadit	csillag esik
tellus tremit	föld reng
et ego malleus orbis...	én pörölye világnak... (Lib I. c. 16.)

ATTILA tehát a "kalapács" szimbolumának varázsserejét magára öltve lett a világ ura, malleus orbis. Ez a kalapács aztán a későbbiekben jogarrá alakult át. Királyi jelvény volt és a törökös-altái népek történetében a nyugaton egyedül koronával jelképezett fenségjelvény mellett, jelentős szerepe volt. A jogar uralkodói jelvényként nyugati népek történetében csak a törökös hunnépekkel fémművészeti kapcsolatban élt etnikumoknál fordul elő. Ujabban angolszász részről erősen vitatják eme tételünk

Riazáni ősmagyar karperec erősen nagyított képe. Mongait után.

Az "Attila-kard" vércsatornájának hosszanti rajzdisze. László Gy. után.

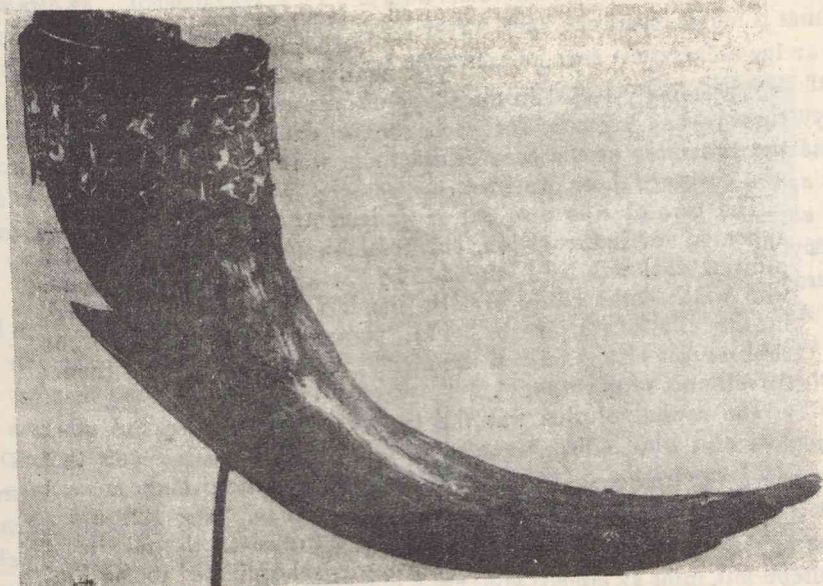
igazát, amitóta 1939-ben Suffolk angliai városban a régészek feltárták a híres SUTTON HOO hajó-sírt, ahol nagyon sok vaseszköz közt egy kovácsolt hatalmijelvényt tártak fel rengeteg értékes régészeti lelet mellett, amelyek közt egy ugyancsak jogarnak tekintett, kőből-faragott "Ahnenstab" is szerepel. (W. BERGES-A. GAUERT: "Die eiserne Standarte und das steinerne Szepter aus dem Grabe eines angelsaechsischen Königs bei Sutton Hoo (um 650-660.) Stuttgart, 1954, 236-80.) Az angolszászok feletti viking uralomnak történeti tényéről egész irodalom szól és így az eredetre vonatkozólag legelső és egyetlen megoldást a viking-hun kapcsolatok nyújtják. Egészen természetes, hogy az amerikai-szláv kutatók a kapcsolatokat a turáni népek felé tagadják és ezzel a kérdéssel a sokat citált ZEKI VALIDI vagy OXENSTIERNA által keletinek, hunnak, töröknek jelzett kulturális egymásra hatást még csak nem is érintik. SIDNEY L. COHEN: "The Sutton Hoo Whetstone" című cikke erre a legjobb példa. Ő inkább arra tereli a tudományos közvélemény befolyásolható részét, hogy a szláv, pontosabban orosz PERUN és THOR közös istenségek szimboluma, mert mindkettő a "tűz" istene volt. (Speculum, 1967, 466.) A vitáról egész könyvtárat izzadtak eddig már össze és hosszadalmas lenne csak a legjelentősebbekre is válaszolni, akik az északi mitoszok alapos ismerői, de a belsőázsiai és a sasanida-korezmi hatásokon át egészen a keleti vidékig vezető motívumok útját nem ismerik. A közismert koppenhágai kutató OLE KLINDT nevét is csak azért említjük meg ehelyütt, mert ő a kelta mennydörgő istenség, a TARAN névvel dolgozik, hogy a THOR tűzistennel kapcsolatba hozza. (Gundestrup-kedelen, Copenhagen, 1961.)

Ezekkel az igyekezetekkel szemben, hogy a THOR istenségnek tulajdonítsák a kizárólagosság jogával a kalapács szimbolumot és a velejáró fegyverművességet fontos ellenvéleményként állíthatjuk szembe BIRUNI könyvének ama adatát, melyet AL HUDALI korai arab költő verseskötetéből merített. ZEKI VALIDI alapján a verszöveg szabad fordítása a következő:

Elég neked a mennyei "qala" kovácsolta jeles kard,
Egy könyöknél hosszabb, de rövidebb a vásárló egy ölnél, (mértékegység!)
Melynek acélját hosszú kovácsolás és
Egy éhes madár gyomra megedzette...

A titokzatos költemény részletet már BIRUNI is magyarázgatta. Fejtegetéseire az "éhes madár gyomrá"-val kapcsolatban még vissza térünk, de először ki kell emelni azt a tényt, hogy az eredeti arab szöveg fordításánál a "qala" szóra maga ZEKI VALIDI se talált magyarázatot és egyszerűen meghagyta ismeretlen szóként. Szerinte "es handelt sich hier um ein aus einem Meteor geschmiedetes Schwert" - "Egy meteorból kovácsolt kardról van szó". (I. m. 23.) Mi azonban minden kétséget kizárólag a magyar kalapács szavunkat ismerjük fel az arab költemény ó-törökből eredő "qala" szavában. Etekintetben az új történeti-etimológiai szótárral nem érthetünk egyet, amely a szlávból eredeztetni kalapács szavunkat ("slovák vagy szlovén) de részben a gyerekkereplő játékkal, részben vizíalommal hozva kapcsolatba a használatát! A mennyből esett kalapács-motívumra már rámutattunk s hogy THURÓCZI is ősi hagyományokat örökölt meg ATTILA névvel kapcsolatban az eredeti magyar szöveg fordításából született "malleus"-kalapács fogalmát, használva, szintén nem kétséges.

Ezután a rövid kitérő után vegyük ismét vizsgálat alá az arab költő, AL-HUDALI kuriozumként ható versszövegét. Fontos adatokat tartalmaz pár titokzatos szavával az oroszországi magyar fegyverkovácsműhelyek fémmegmunkáló módszereire és egyben a viking e-

Csernigovi ősmagyar fejedelmi ivótülök, Rybakov után.

Az ivótülök viaskodó állatfigurái, Rybakov nyomán.

redetű s a g á k ilyenirányú szövegeire is, BIRUNI, aki az acélgyártás és pengeminőség, szab-
lyadisztések stb. részleteit feltárta és reánk hagyta a 7- 8. századokból, az általa idézett
vers tartalmát is megmagyarázza. Ezek szerint a vasat apró darabokra tördelték, vagy fűré-
szelték és az így előkészített anyagot széntüzön izzítva és kihűtve struccoknak dobták or-
da eledelül. Ezek gyomrában a savak hatására a vastörmelék megtisztult és a madár ürüléké-
ből összegyűjtött anyag volt a legjobb acél, pengék gyártására. A továbbiakban még kibővíti
ezt a leírást azzal, hogy különböző vándorkereskedőktől is hallotta, miszerint a rusok és sa-
kaliba nép az acélt szintén apró darabokra vágva liszttel gyurt tészta kever belőle és kacsák
vagy libák eledeleként használja. Az ürülékből összeszedett anyaggal ezt annyszor megis-
métlik, ahányszor azt az acél keménysége kívánja, majd véglegesen egybeolvasztva a fémes
anyagot, kardot kovácsolnak belőle. (GAWAHIR, 136 a.)

Az acélnak eme, szinte naiv meseként hangzó előkészítése nem az arab költő fan-
táziájában született meg. Ősi, altáj-i népek primív acéltisztító eljárását örökölte meg e-
me versében. Az arab költészet, amely a kard dicsőségéről oly sok szép hagyományt őrzött
meg, semmi esetre sem merítette ezt a motívumot a nyugati eposzok sorában eléggé
sűrűn előforduló példáiból. . . Mint ismeretes, a német hőskölteményekben WIELAND a ko-
vács a híres M i m u n g a r kardot úgy készítette el, hogy reszelővel a saját addig használt kard-
ját porrá reszelte, azt liszttel összekeverve háromnapig éheztetett vizimadarak elé dobta. Az
ürülékből összegyűjtött fémreszeléket újból megolvasztotta és új kardot kovácsolt belőle, a-
mely már kisebb lett, mint az eredeti volt. Ezt a műveletet újból megismételte és az így ké-
szült kardot hívta M i m u n g a r -nak. (THULE: "Die Geschichte Thidreks von Bern",
Jena, 1924, 130.) ZEKI VALIDI személyes értesülése szerint ez a motívum norvég sa g á -
b ó l került a német költészetbe. (I. m. 24.) Az A m e l u n g -viking époszban is szerepel a jel-
zett motívum, bár itt csak a madár-ürülékébe keverve, mintegy kémiai hatásnak teszi ki népi
költészet rögzítő költője a készülő acélpengét.

A nyugati példákkal szemben a keletiek minden kétséget kizárólag többszázad-
nyi előnyben van ennek a gyakorlatnak ismert formája a pusztai madaraknak, struccoknak és a
tuzokoknak bevonása a fémanyag kémiai tisztítása terén. HIRTH-ROKHILL szerint már legő-
sibb kínai évkönyvek megemlékeznek az altáj-i kovács népek tűz és vasevő ma-
dara iról, főként a falánk struccról. Hogy a jelzett kínai forrás e téren nem jutott tovább a
korabeli "ipari kémkedésen" és nem jelzi az így táplált állatok hulladékából gyűjtött
pengeanyagot, az nem von le semmit sem az értesítés értékéből. Ez csak a motívum leg-
első előfordulási idejéről és helyéről számol be pontosan: K. e. a II. század és az Altáj-hegy-
ség kovácsnépeinek műhelyei. (HIRTH-ROKHILL: Doc. Chau ju-kua, 129.) Ezzel szem-
ben a Thidreks-féle eposzváltozat mindössze a 13. századi motívum, bár a rajnai nagy el-
terjedtségnek örvendő ipar-vidékre utal. BIRUNI azonban a r u s és s a k a l i b a népeket
említi leírásában, mint akik a madár trágya savas hatásával tisztítják az acélt. Így ezen a te-
rületen, vagyis a Dnyeper-vonalán is kellett lennie ilyen módszernek, amely egyben e-
rős bizonyíték lehet a Kiev-környéki, nagyszabású és külkereskedelemre is termelő fegyverko-
vácsolás létezésére. Ezt az adatot KONSTANTINOS PROPHYROGENITOS szolgáltatja a bese-
nyő és rus népekről szóló II. fejezetében. A császár ugyan már a 940-es évek táján emléke-
zik meg a vonatkozó adatról, de mint ősrégi szokást és hagyományokon alapuló hiedelmet kö-
zölve mondja el. Szerinte a Dnyeperen van egy sziget, ahol rengeteg madár, főként peli-
kán él, amelyre az őslakók nagyon vigyáznak. Az ősnépek szentnek tartották a
helyet, ahova a rusok nem mertek belépni, mert: "nem akartak a lakosság bir-
tokaként tekintett madárvilágban kárttenni" KONSTANTINOS adata nem ad

Csernigovi ősmagyar kincs : fejedelmi ezüstcsésze palmettás diszkekkel.

Az ezüstcsésze másik oldala, Orosz régészek 12. századnak tartják.

semmiféle más magyarázatot, mégis ennek ellenére az egyetlen feltevés lehetséges, hogy az "ipari kémkedés" vagy a "kovácsok titka" közti összefüggés oldhatja fel a kérdés jelentését a "szent madarakra" vonatkozólag. Az őslakosság nem lehet még a császáridejében sem a besenyő, mert akkor megemlítené őket, hiszen egyébként is a róluk írt fejezetben tárgyalja a madár-gazdag sziget titokzatosságát. A r u s o k sem lehetnek, akár a viking, akár a szláv lakosságra értette a sziget tulajdonosait, akik már ősi idők óta azon a vidéken laktak. Eddigi gondolatmenetünk mindenben logikus: a Dnyeper-vidék, vízi szárnyasok, egész különösen kiemelve a pelikán, magyarul gödény madarat. Ez a madárnév egyike ama keveseknek, amellyel a "beidegződött" pusztai nomád népek, szárazsteppék pásztorozó nomádjai, mint aminőkről a magyarsággal kapcsolatban a történelem művelőinek jókora rétege még a magyar tudományos körökből is beszélni szokott, csak a lehető legritkábban találkozhatott. Mégis ennek dacára, szintén egyike azon kevés madárnévnek, amelyről a "Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára" is elismeri, hogy valószínűleg ótörök eredetű. Így az ősmagyarságnak ezzel a madárral valóban folyómenti vizenyős helyeken, zsombékos kiöntésekben, nádasok-lápok dágványában lehetett találkozása annyira, hogy első írásos, magyarnyelvű előfordulása is jelentősen korai, - a jelzett szótár szerint - 1138-ban, mint személynév a Linguála szolgálai között. Az ótörök gödényt tehát a magyarságnak módjában volt minden szláv befolyás ellenére is tisztán megőrizni még a Dnyeper-vidéki háromszázados tartózkodás alatt is, amikor az avarok és hunok hagyományait ott átvették a fegyvergyártás titkaival együtt.

A KONSTANTINOS-féle szöveg titokzatos madarai között azonban vannak még más féle - sajnos meg nem nevezett - madarak is. Ezekről azt írja a császárkrónikás, hogy az őslakosság a fészkeiből kiszedi fiókáikat és husukkal táplálkozik. Ez azonban nem lehetséges és valódi oka a nagy titokzatosságnak amely a madarak-szigetét körülengi. Sem nem magyarázza meg azt a "babonásnak látszó félelmet, mellyel a r u s o k a vidéket kerülik. A "gyűjtő életmódot" a szlávok sokkal inkább gyakorolták, mint a "pusztai lovas nomádok" és a fészekrablás, léprecsalogatás, tojásgyűjtés stb. sokkalta közelebb áll a szláv etnikum korabeli műveltségi fokához, mint a fémművészetet ötvös- és kovácsműhelyekben gyakorló sabir és ősmagyar lakosság életformájához. A félelemmel elkerült madaras szigeten több történet a pusztai élelemszerzésnél. Ez utóbbira még KONSTANTINOS sem figyelt volna fel a magyaravasz, bizánci gondolkodásával. Szláv, vagy kazár informátorai, akiktől a madár-sziget jelenségeit kapta, egy egyszerű, mindennapi eseménnyel - mint élelemgyűjtés, - nem zavarthatták meg a bibortógás nagyurat...

Felmerül azonban a kérdés, hogy a kínai évkönyvekben szereplő strucc és tuzok, valamint a viking sagák-ban és germán eposzokban szereplő kacsák és libák helyét hogy töltötték be - feltevésünk elfogadása esetén - a gödény és más vizimadarak, amelyek szabadon éltek. Erre a kérdésre is KONSTANTINOS kínál megoldást a más bizánci szerzők által is említett híres "o xianous ichthuas" - "oxusi sózotthal" szerepeltetésével. Erről a halról, melyet a krónikás császár szerint a Jenissei-vidéki "barbárok", akik most a Fekete tenger északi partjain, egész közélről az Azovi részekén laknak, ahol a csodás halbőségű "Xotakoul" folyócska a tengerbe ömlik. Maga a folyónév is kétségtelül összefügg a jelzett gödény eredeti ó-török formájával: qutan - qotan-nal és így a jelentése gödényes patak. Az itt fogott nagymennyiségű halat a bizánci források szerint a lakosság besózza és északra szállítja! Annyira fontosnak tartja ezt a részletet a császár, hogy a sózott hal szláv nevét is megjelöli: berztika. (I. m. 42. fej.) Ezzel ugyan még önmagában nem adtunk választ a háziállatként szereplő kacsá-liba és a fogságban tartott strucc és tu-

Viking régészeti lelőhelytérkép Gr. E. Oxenstierna szerint.
A szürke térség zömében vikingtelepülés.

zok vasat tisztító emésztése helyett szabadon élő vizimadarakra kényszerített vegyi folyamat lefolyásának mikéntjére. Röviden megfogalmazva: hogy tudták elérni, hogy a vas törmelék a gödény és társai begyébe jusson. Válaszunk erre az "oxusi sózott hal" alkalmazása. Természetesen ez csak feltételezés, de a lehetőség és valóság jelentősen magas fokán. Csak így tudjuk megmagyarázni a császárkronikás ama kifejezését, hogy a sózott halat "északra szállítják." Az orosz föld halban annyira gazdag, hogy ilyen árucikkkel nehezen rakodhattak meg a csónak karavánok - az egyetlen kereskedelmi útvonalakon a folyók és folyamok mentén, ahol a nép maga is halászott. Ennek csak az a magyarázata lehet, hogy összefüggésben van a "madaras sziget" ellátásával. Ismerve a gödény falánkságát, közmondásszerű nagyétküségét, de egész különösen egész halakat elnyelő torokbőségét, kívánva sem találhattak alkalmasabb emésztőmadarat a vashulladékok vegyi tisztítására. Sózott hallal télvízidején is táplálhatták a meritőhálószerű csőrrel ellátott madarakat. Ilyen ételmelléklettel nagyobb tömegű fémhulladék, vastörredék is könnyen került a madarak begyébe. Ilyen módszerrel már valóban iparszerűvé válhatott a nyersvas acéllá edzési folyamata. Ezért volt célszerű a pelikános szigetet a betolakodók, idegen kíváncsiak megfigyeléseitől óvni. Erre pedig a kovács-kohós titkokat évszázadok óta, nemzedékről-nemzedékre szigorúan megőrző altáji népnek legendás hírt adottsága volt. Csak ez a feltevés-sorozat magyarázza meg a bizánci császárkronikás közlését mindkét, különben egészen lényegtelen leírását.

VI. NORMANN VÁNDORKERESKEDŐK LEBEDIÁBAN

A mondottakhoz megerősítésként még hozzászöhetjük a viking sagak és germán eposzok szereplő hőseinek csodálatoshirben álló kardjainak neveit. Nem szándékozunk ezt az önálló tanulmányba kívánckozó témát részletezni, csak annyit említünk meg róla, hogy hihetetlen mennyiségű ó-török, altáji - tehát hun és avar-magyar név rejlik a nyugatra került jelesebb lovak és fegyverek mögött, amelyeket a sagák és eposzok egyaránt mintegy élő, eleven személyt, legkedvesebb barátjukként kezeltek. A Thidreksaga-tól az ó-izlandi eredetű legendáig, A Nibelungen- vagy a toledói pengegyártókat megéneklő "Dithleib" eposzig, vagy a "Sivrit künc uz Niderlant zwelf swerte" egyszerre 12 darab kardjának neveit megőrkítő Rosengarten ciklusig vagy az orosz Igor-dalokig annyi adatolás van a szabályák neveiben, hogy a Columbia egyetem turkológusa, K. H. MENGES hatalmas, ilyen irányú kutatásait közlő tanulmánya sem meríti ki.

A vikingek világjáró kereskedelmi utjaikról sok ismeretlen nép szokásairól vittek hazájukba színes leírásokat, amelyek a legjobb kereskedelmi cikkel, a fémáruval mindig találunk valami kapcsolatot. Ők maguk is kedvelték az ótvösremekeket, exotikusnak tetsző fegyvereket, keleti selymeket és főként nagy szenvedéllyel gyűjtötték az arab ezüstpénzt, a dirhemeket. Orosz területen az ásatások folyamán előkerült ilyeszerű leletei tanuskodnak erről, de mint E. ÖXENSTIERNA írja, hogy egyedül a Rostov-Susdal-Murom vidéken 7729 sír anyaga, amely a multszázad végéig előkerült és az Ermitázs raktáraiban van, még nincsen olyan állapotban, hogy eredetükre vonatkozólag következtetéseket lehetne belőlük levonni a viking és bennszülött lakosságra vonatkozólag. ("Les Vikings", Paris, 1962. 84. old.) Min-

denesetre a legújabb leletkataszter térképe, melyet szintén OXENSTIERNA szerkesztett, mutatja a viking telepek oroszországi elterjedtségét. Meglepő az élesen kirajzolódó határvonal a mely a törökös népek, hunok-avarok-magyarok stb. etnikumait eszerint elválasztja az északi fajtól. Kiev maga a leletkataszter térképe után nemzetközi városnak tűnik, ahol többféle etnikum sűrűsödött össze. A városi ásátások - ezekről másutt bővebben! - is erre utalnak, de azzal a határozott tétellel, hogy a szlávságnak már csak utólagos hozzákapcsolódása is ki-mutatható. Ez volt az a pont, ahol a viking és honfoglaláskor előtti magyarság kulturális, ke-reskedelmi, hadászati téren találkozott és nemcsak a k a z á r közvetítéssel, hanem egyenesen is hatással voltak egymásra.

A kulturkapcsolatok, közös kereskedelmi érdekek és fegyverkovács motívumok ta-lálkozási ideje semmi esetre sem csak a 850-es években, vagy még kevésbé 862-ben állapi-tandó meg, mint ezt F. WESTBERG állítja ("Zur Klaerung der orientalischen Que-l e n über Osteuropa", 1899, 219. old.) vagy MARQUART a még későbbi időpontban, a-mely egyedül arra van építve, hogy a rusokról korábbi időből nincsen írásos adatunk. Erre vonatkozólag az "argumentum ex silentio" nehezen alkalmazható, hisz mint a kazár szövetség keretében élő honfoglaláskor előtti magyarságról bár esik említés - amelyet KON-STANTINOS tévesen 3 évre tesz a háromszáz év helyett! - de más forrásokból és főként más név alatt már 527-ben, JUSTINIANOS bizánci császár uralkodásának első évében szerepelte-ti őket több forrás is az Azovi-tenger Bosporus kikötője táján GORDAS és MUGERIS feje-delemségei alatt. Az elmenekült muageris törzs, melyet János bizánci parancsnok GOR-DAS meggyilkolásáért üldözőbe vett, a Dnyeper vonalán északra menekült. (MORAVCSIK: "Muagerisz király" Magyar Nyelv, 23.) A régi hun töredékek menekítő-helye a Dnyeper vidéke volt és az avarok is idehúzódtak vissza a bolgárok elől, mikor a Kár-pát-medencébe hatoltak. Így az egyfajd egy kulturájú és hasonlónyelvű nomádnépek kovács-törzsei, a legértékesebb és a fennmaradáshoz nélkülözhetetlen fegyvergyártást biztosító mes-teremberek zöme, kétségtelenül ebben az érben gazdag, szállítási lehetőség és közeli piacok valamint vándorkereskedő szállások adottságaival rendelkező vidéken telepedett meg. Ebben az értelemben kell ZEKI VALIDI már részben idézett megfogalmazását kibővítenünk a hun-népekkel Európába hozott fegyverkovács ipar minőségére és későbbi elterjedésére vonatkozó-lag. "Ha feltevéssem a Qarluq kovácsokra vonatkozólag helyes, abból az következne, hogy a legjobb minőségű fegyvereket azokkal a nép-fajtákkal kell kapcsolatba hozni, melyek a hunokhoz közel álltak. Mindenesetre azt hiszem, hogy a qarluq és damaskuszi acélok együtt-ementése arra az időre vezetendő vissza, amikor ez a kovácsnép leg-hiresebb és hatalmasabb volt, vagyis a fehér-hunok idejére az 5.-6.-századokra, vagy legalább is a 8. század második felére, amikor eme-zek helyére a Kők-törkök léptek. Az azonban nagyon valószínű, hogy a rusok (normann-vikingek!), akiknek a szir krónika szerint nem volt har-ci fegyverük a keletiráni és ázsiai acélt a középázsiai qarluq törzs-szomszédságában élő népektől tanulták el, akik mint steppei lovas-nomádok hatoltak be Európába és megtanították a rusokat is mester-ségükre, akik aztán maguk is fegyvergyártó néppé váltak." (I. m. 37.)

ZEKI VALIDI bizonytalankodása saját feltevése helyessége felől a qarluq ko-vácsipar nyugatrakerülése és a vikingekre gyakorolt hatása szempontjából, bizonyossággá válik, ha az orosz steppevidék és Dnyeper vidékére visszahúzódott hun töredékek egyesülé-sét az 515-ben szintén erre nyomuló szabirok törzseivel, figyelembe vesszük.

Ez a kétségtelen egyesülés még bővült akkor, amikor az avarok az ún. dunai bolgárhódítás elől kitérve szintén a "Var" vagyis a Dnyeper torkolatvidékére menekültek vissza. Ezt a területet tekintik hagyományosan a törökös népek "menedékhelyének", ahol a messzeségbe távoluló steppék hátterét a bővizű, halgazdag, de főként sok rejtékhellyel rendelkező táj viszonylagos biztonságot nyújtottak. Állattenyésztésük és iparos tevékenységük folyamatosága és főként egy fontos nyugat-kelet, észak és dél irányú kereskedelmi út adta előnyökkel is rendelkeztek és így nem szigetelték el magukat a korabeli gazdaságpolitikai befolyásoktól vagy azok irányításától.

Az avarok szerepe minden bizonnyal jelentős volt a belsőázsiai fegyverkovácsipar fenntartásában Kiev környékén, ahol a szabírok hagyományait folytatták és adták tovább a honfoglaláskor előtti magyar tarkán törzseknek. A Kaukázusban még ma is élő és az avar nyelvet beszélő kubacsi nép fémművészete is bizonyítja, hogy az avarság szerepe a szablyakovácsolásban és díszítésben irányító volt. A dagesztáni avarok, de egész különösen a kubacsi törzs fémművészetének átfogó képeről BARBARA SZAVICKAJA a moszkvai "Kelet Népei Művészetének Múzeumá"-ban 1969-ben lefolyt gazdag kiállítási anyaga alapján a következőket írja: "Az Észak Kaukázus valamennyi népe már réges-régóta foglalkozik a fa, a bőr, a gyapju és különösen a fém megmunkálásával. Ókori történészek beszámolnak a gyapju és kenderszöveteket készítő, a fémeket megmunkáló kaukázusi mesterekről. Nem hiába volt a mítoszok szerint a Kaukázus a kovácsmivesség hazája. A hegyvidéki települések - aulok - teljes gazdasági alapja a kézművesmunka volt... A dagesztáni mesterek munkáját mindenekelőtt az ornamentika művészi kulturája jellemzi, régmúltból fennmaradt emlékei arról tanuskodnak, hogy kezdetben mindezek a népek alkalmaztak figurális díszítéseket. Csak később, a muzulmán vallásnak, a keleti országok muzulmán kulturájának hatása következtében szorította ki a figurális díszítést a tiszta ornamentika. A munkák egyes válfajaival rendszerint csak egy-egy aul foglalkozott, úgyhogy az egyes kéziparokról szóló beszámolót bizonyos aulok megnevezésével kell elkezdni. A kőfaragással hivatásos mesterek foglalkoztak. Faragás díszítette a házak farészeit, az oszlopokat, erkélyeket... Alkalmazása széles körű az avaroknál. A kubacsi aul a fémmegmunkálásban, melyben az elsőbbség illeti meg... hidegen kovácsolt fegyverei világhírnévre tettek szert. Az arab történészek perzsa nyelven Kubacsit Zirengerán-nak nevezték, a fegyverkovácsok városának. Itt készültek a legdrágább kardok, niellós díszekkel, domborított arany - és ezüstberakással gazdagon ellátott fegyverek. A tűzőn kovácsolt fegyverek megmunkálása szerényebb volt." (Kivonatos közlés a Művészet 1970 (9). évf. 2. sz.)

A Dnyeper-vidéki és a Kaukázusi avar kapcsolatok történelmi alapon is bizonyíthatók s ezek szerint a kievi fegyverkovácsművesség még ma is élő mesterei a fémművesség ugyanazon motívumaival dolgoznak a kubacsi aulokban, mint az ó-török és a későbbi szabír elődeik. A palmettás-indás, tehát növényijellegű motívumok elindulásának az oka is, útja is ugyanaz.

Ugyanezt a hatást gyakorolta a Kiev-környéki és a Riazán vidéki fémművesség a normann és egész különlegesen a viking művészi kifejezőmódokra is. Maga a jelzett élő növényesítő díszítés az északi műhelyeken keresztül még Angliába is eljutott. A vikingek sagáiban, régészeti leleteiben oly gyakran szereplő fonatos vonalvezetés eredete is a steppei lovasnomád etnikumokon keresztül terjedt el. Erre avonatközzőlag magyar részről FETTING NÁNDOR végzett alapvető kutatásokat, amelyeket PETER PAULSEN a normannok fémműves termékeinek keleti, egész különlegesen kievi hatások alatt módosult leleteivel egészített ki. Az újabb leletfeltárások eredményei és nem utolsósorban a körülte-

kintőbb szintézisek azonban mind két tudós megállapításainak módosítását sürgetik. Az elsőet ama tekintetben, hogy a szerinte 875. évi fegyverkezési tervezet volt a kievi kovácsműhelyek virágkora, amelyet a Kárpát-medencébe vonulás az elerőtlenedés követett s ennek következtében a normann-viking és ősmagyar fémművesség kapcsolatai is meglazultak volna. (DIENES ISTVÁN: Megjegyzések F. N. válaszához. Archeológiai Értesítő, Budapest, 1969, I, 118.). PAULSEN két jelentős tanulmányában szintén a merev időrögzítésben téved, amennyiben - a bécsi "Attila kard" készítési idejét 950 utánra teszi - majdnem egyidejű fejlődés eredményének tekinti az összes szabványokat, melyekből nagyon sok mutatvány példányt sorakoztat fel és amelyek szerinte kiszorították a híres Rajna-vidéki ULFBERT készítményeket. Az időrögzítés tehát mindkét kutató eredményének elavulása. Ez azonban lényegtelennek látszik az egyéltű szablya és a kétélű kard váltásának felismerése terén szerzett érdemeik mellett. (P. PAULSEN: "Einige Saebelschwerter im Ostseeraum" (La Baume-Festschrift, Bonn, 1956 és még inkább "Die Schwertortbaender der Wikingerzeit" Stuttgart 1953.) FETTICH munkássága nemcsak azért jelentős, hogy a fegyvergyártási készítmények anyaga, stílusa alapján mutatta ki a viking-ősmagyar kapcsolatokat, hanem szíjvégekről is. Mellékelt képünkön pl. a nagy őrszi szíjvég teljes azonoságot mutat a svédországi Birka környékén talált párjával stílusban és technikai kivitelezésben egyaránt. Sőt ugyanaz az indás-palmettás hatás az ősmagyar motívumok eredőjeként viking közvetítéssel még a kőfaragás síkjára is áttolódva egészen Angliáig eljutott a Hook Norton-i kútkáva felső peremdiszén.

Kútkáva Hook Nortonból, egy ősi viking telepről. A felső peremdiszek az Attila-kard vércsatorna-rajzával azonosak.

Az eddigiekben elmondott viking-ősmagyar kapcsolatok a fém megmunkálás azonos technikai kivitelezésén, diszitő motivum cserék vagy egybefonódások gyakori előfordulásán alapszanak. Nem érintettük még azt a kérdést, hogy a Kievből elvonuló 'magyarság a későbbiekben használt diszefegyvereit honnét vásárolta. FETTICH logikus értelmezése szerint a magyarság összessége nem hagyta el a vasiipari központokat, hanem továbbra is, ha új "módival" is, de folytatta addigi mesterségét és magában Kiebben kimutatható a magyarság továbbélése még a 13. század elejéig is. Az erre vonatkozó észrevételeit FETTICH posthumus munkájában - jelen számunkban közölve! - fektette le már halálos ágyán. A kérdés azonban a további évtizedekben is szereplő disszabályák eredetére vonatkozólag, melyeket még a XI. században is kimutatnak ásatásaink, tovább is fennmarad. Eire vonatkozólag LÁSZLÓ GYULA ad tetszetős választ a prágai SZENT ISTVÁN -kard leírása során, amelyet mindenki viking diszefegyvernek tekint. A skandináv országokban százszáz példányban előforduló magyar ezüstpénzek odakerülésének magyarázatát mindenestre viking kardok vásárlásával lehet csak megadni. LÁSZLÓ GYULA ezzel kapcsolatban a következőket mondja: "Mit adott vajon a magyarság cserébe a normann kereskedőknek? Erre a feleletet a magyar Stephanus Rex pénzek északra rajzása adja. Pénzeink utja egészen Skandináviáig követhető. A normann kereskedők tehát nyilván jó ezüstpénzért adták áruikat. Csakhogy Szent István csak 997-ben, tehát a század utolsó éveiben lépett trónra, pénzei eszerint nem lehettek volna a fegyverek ellenértékei, hiszen még nem is verheték őket. Nos ebből az ellenmondásból kiindulva és még sok más tényezőt is figyelembe véve a könyv szerzője felvetette azt a lehetőséget, hogy a STEPHANUS REX pénzeket Szent István apja, Géza fejedelem verette először, mert ő a keresztségben ugyancsak az ISTVÁN nevet kapta. Ez a feltevés megszüntetné a behozott normann diszefegyverek készülése és pénzeink kiáramlása közt keletkezett időeltolódást." (LÁSZLÓ GYULA: "A népvándorlaskor művészete Magyarországon" Budapest, 1971. 34. old.) Ezeknek a megállapításoknak hordereje akkor mutatkozik meg majd igazán, ha a két István teória tör-

VIKING ÉREMLELETEK

ÉVSZÁM	ARAB	FRANK-GERMÁN
		
950-980	2,336	22
980-1000	738	457
1000-1020	129	1,184
1020-1050	20	2,994
1050-1070	4	3,030

ténelmi sikon is elfogadott tényé lesz és az államalkotás, a belső közigazgatás legelső aktsait ebből a szempontból újraértékelik. Itt különösen a sok alaptalan véleményre gondolunk, amellyel a hazai marxista körök Szent Istvánt véreskezű zsarnok színében tüntetik fel és méginkább az un. "német lovagok behívására", amely azonnal szétfoszlik a nyugaton is nagybirtokokkal rendelkező késői avar rangosok hazatérésének tényével.

A magyar pénzkiáramlás, mint láttuk, arra mutat, hogy a tetszetős diszkardokra áhító fejedelmi körök a normannoktól vásárolták a legjobb példányokat. Az ottani gyártás már ekkor valóban magas fokon állt és annyi iráni-ősmagyar palmettás, varázscsomóval ellátott lelet kétségtelenné teszi a Kiev és Riazán vidéki fegyverművesek, ötvösök egyenes hatását.

VII. MAGYAR KOVÁCSMŰHELYEK A DNYEPEREN

Vannak feltételezések, amelyek a vándorkovácsok helyszíni készítményeire is gondolnak. E tekintetben talán a nyersanyag beszerzésének megnehezült körülményei is számba jöhetnek, hiszen a rusok megjelenése idején a délorosz vidékek folyamiutjain akkor zajlott le, amikor a kazár judeizmus a Keletről Nyugatra irányuló kereskedelem már szinte évezredes vonalát elálta és ebből magának előnyöket akart biztosítani. Erre vonatkozólag idézzük ERDÉLYI ISTVÁN és GUMILJOV L. nagyszerű szintézisét a nomádvilág egységes kereskedelmi elgondolásának bizonyítékairól. A két szerző szerint a steppei népek életében a vallás szerepe is jelentős volt, amely a gazdasági élet külső tevékenységeit is befolyáskörébe vonta. A nomád világ lelkiületétől idegenszerű vallások sorában szerepel - a szerzők szerint - a többi közt a budhizmus. "... Az exteritoriális budhista közösség a Dzsingisz kánt megelőző korszakban idegen test volt csupán a nomád világban. Hasonló volt a helyzete a nyugati részekben a zsidó vallásnak, amely a Kazár-Kaganatusban jutott tudvalevőleg hatalomra. A judeizmus vette kezébe a kereskedelmet a kavánutakon, melyek Kinát Provence-al kötötték össze. A zsidó vallásra áttért Kazária megszakitotta hagyományos szövetségét Bizáncal és mintegy leblokkolta azt a szétesett Kalifátus muzulmán emirátusaival. ("A nomád világ egysége és sokrétűsége" Archeológiai Értesítő, 1969. 1. 57. old.) Az így elzárt régi ut, a keleti penge nyersanyagát már tökéletesen előkészített un. vascipóinak a Kiev és Riazán műhelyeiszámára ezzel tehát egyidőre lezárult. Lehetséges az is, hogy a vikingek már előbb is találkoztak beszerzési nehézségekkel és Kazária gazdasági blokáddja a nyugati fegyverkovács műhelyek ellen nem találta őket egészen felkészületlenül. Erre mutat a már BIRUNI által említett nemes acél ősi "madárgyomros" technika alkalmazása mellett egy egészen új módszer a vasérc kivonására és tisztítására, amelyet kétségtelenül ismert, legalább is eredményeiben, ha nem is kivitelezésében az európai fémművesség. Ez az új, bár szerfelett lassu módszer a mocsaras és ércben gazdag helyeken előforduló iszapérc, amelyről HELGE INGSTAD norvég régész számol be egy egész kovácsműhely feltárásával kapcsolatban. ("Vesterveg til Vinland", Oslo 1965. Német kiadás: 1967.) Az új módszer vizenyős helyeken kereste a nyersanyagát, az iszapérc (Sumpferz) tisztátalan vegyüle-

tekken elegyített formájában. Nem szándékunk ennek a nyersanyagnak feldolgozásával bővebben foglalkozni, de megemlítjük, hogy ez az előfordulási forma is nagyban erősíti a Dnyeper-parti ősmagyar kovácsműhelyek létezését és talán ez az egyetlen magyarázat a KONSTANTINOS PROPHYROGENITOS művében szereplő "besenyő városok" sorának neveire, melyek mindegyikében szerepel a "káta" végződés. A jelzett forrás "besenyő" településeiről a kutatók nagyon eltérő véleményeket alkottak az eddigiekben. PADÁNYI magyar etimológiával oldja meg az összetettségéből álló neveiket, de a "Káta" végződésre vonatkozólag végső megoldást nem hoz: "... a névnek valamilyen konkrét jelentése lehet, amite sorok írója egyelőre még nem tud. Mivel e városok mindenike - éppúgy, mint a magyarországi "káták" is - folyóközben vannak, nincs kizárva, hogy a "káta" szó esetleg az ujmagyar "gát" szóval van valaminő viszonyosságban" (U. o. 322.) A New York városi Columbia egyetemi turkológus professzor, K. H. MENGES többekre hivatkozva "iráni" kölcsönszónak tartja és szógyökerét, jelentését a "kat" = "ház" szóban látja. (Byzantion, 17 (1945): Some Pecanag Names, 271. old.) vitázva a legnagyobb mai turkológusunkkal, NÉMETH GYULA professzor kollégájával, aki viszont: "Schanze, Barriere, Befestigung" vagyis sánc, barrikád, erődítmény értelemben fordítja. (WB. II. 279.) Tekintve, hogy a honfoglaló magyarság megérkezése előtti utolsó szálláshelyeiről és az otthagyt szablyaverő kovácsműhelyekről van szó, amelyeket KONSTANTINOS 940-táján sorol fel - amely dátum nem esik egybe Tormás herceg látogatásával a 948. évben! - neveik második összetevőjében okvetlenül a nemrégiben elköltözött magyarság és az ottmaradtak nyelvén nevezte meg őket. Legtöbb kutató nem is vállalkozik a városnevek első összetevőjének fordítására, bár NÉMETH professzor - mint már az ÁLMOS név analizisének megemlékeztünk róla - tett ez irányban némi kísérleteket.

Minket tanulmányunk szempontjából a városnevekben szereplő "káta" kell, hogy érdekeljen, mert a lebediai, -etelközi magyarság fémiparával látunk összefüggési lehetőségeket mindenikükben. Alapgondolatnak, kiinduló feltevésnek az a vikingek által alkalmazott vasércgyűjtési módszert tekintjük. Ez abban állt, hogy a folyómentén a parthoz közel, sőt sokszor a mederban magában a sekélyebb helyeken mélyedéseket, gödröket ástak és a vízszordta ércvemhes homok sulyánál fogva a mélyedésben maradt. A művelet lényegében azonos volt az un. "aranymosással". A fémekkel telített kavics - homokszemcsék adták aztán a megolvasztásnál a salak kiküszöbölésével az egyre tisztább nyersanyagot. Ennek az eljárásnak lehető legtokéletesebb színhelyét H. INGSTAD mutatta be már idézett könyvében. Itt szerepel az amerikai földrészen megtelepült vikingek egy kovácsműhelye a vinlandi partok mentén. A vastartalmu hordalékot a Black Duck Brook hajlatai szélén, a kanyarok belső, tehát erősebb sodrásánál fogták fel a gödrökben. Alkalmazva a Dnyeper-parti "káta" neveket erre a "gödör"-szertüségre, az etimológiai szótár adatait a következő megoldásokat találjuk:

1. - káta. - Ismeretlen eredetű és a váradi regesztrákban 1214-ben előforduló Cata személynévhez aligha kapcsolható. Nem meggyőző az a feltevés, amely szerint ez a szó a kada = "vízvájta gödrös hely, a folyó fenekén, ahol a halak télen tanyáznak" (MTsz.) fejleménye volna. Török származtatása elfogadhatatlan.
2. - kotu. - Vitatott eredetű. 1408-ban szerepel egy oklevélben: gödör a halastavakban értelmezéssel, "Kis gödör" lehetett az eredeti jelentése. Török származtatása szintén téves.

Mindkét szó a vízmelléki, folyóparti gödör alapjelentésből indul. Jellemző a szótárszerkesztés fogyatékoságára, hogy a két szó közti összefüggést nem is említi. Mindket-

tő teljesen függetlenül szerepel. Alapjelentésére vonatkozólag azonban még a velük minden kétségen kívül álló következő fémműves-kovácsipari fogalmakat is megemlítjük. Ezeket is a jelzett szótár anyagából, miután a szerkesztők szintén figyelmen kívül hagyták: ilyen a 1395-ben írt Besztercei Szójegyzék jellegzetes szava "kotorgárt és a nyelvjárási szóként szereplő kótis. Kapcsolatuk a vasércgyűjtő folyamparti "kotu" - "kátá" szavakkal az első pillanatra szembeötlő. Az elsőnek a jelentése a szótár 1395. és 1405. évi előfordulásai alapján "kotergard" és "katorkarth" formák szerint = egyfajta lovas pajzs és keskeny kard, spádé. A másik, a nyelvjárási szóként szereplő "kótis" = nyeles ütőszerszám, kalapács. Mindezek az etimológizálások a szótár szerkesztőitől származnak. Nekünk csak a fogalmakat kell összekapcsolnunk a vasmegmunkálásmódszerekkel és akkor a Dnyeper folyamkanyarokban szereplő "kátai" elgörögösített városnevekben felfedezzük nem a besenyő, hanem a szabir-magyar kovácsműhelyek neveit. Az orosz archeológusok ezeket a helyeket "paroge"-nak hívják és sorozatos kovácsműhelyeket tártak fel a Sur folyócska dnyeperi torkolatánál. Itt is "aulok" tehát kovácsnagycsaládok dolgoztak. Lovas temetkezésekkel vannak a leletek összekapcsolva. Ilyen "parog" műhelyeket, fémgyűjtőhelyeket sorol fel W. B. ANTONOVICH Sursky. Lochansky falvakban már 1890-ben a moszkvai régészeti kongresszuson. (Verhandlungen der Berliner Anthropologische Gesellschaft, 1891, 419.) Ehelyütt az egész Dnyeper-vidéki ősmagyar régészeti leletekre nem térünk ki, mert munkatársunk DEME ALBERT egy erre vonatkozó nagyszabású tanulmányt készít. Bizalmából azonban annyit előlegezhetünk, hogy az un. Osztrák-Magyar Monarchia által kiküldött tudományos képviselő FRANZ HEGER a már akkoriban őstörténelmünkre mérhetetlen jelentőségű adathalmaz ellenére sem figyelt fel a honfoglalás előtti magyarság déloroszországi államalkotó szerepére.

VIII. TÁRKÁNY - CSITÁR - MECSÉR KARDMŰVESEK

Visszatérve a Dnyeper-parti városokhoz, ahol tehát a fegyveripar telephelyeit az ősmagyarsággal kapcsoljuk össze, érdemes és szükséges, hogy a korabeli, 830-850 táján élő "Geographus Bavarus" sokat idézett városlistáján szereplő Dnyeper parti magyar telepek számát is megemlítsük. A szövegünkben bemutatjuk a kézirat fénymásolatát, mert eddig már a szlavisztika annyit írt róla és oly sok értelmezésben, hogy legjobb az eredetihez fordulnunk, hogy helyes földrajzi tájékozódást nyerhessünk. Miután a korabeli geográfiai ismeretek eléggé felszínesek voltak és egyszerűen a népek egymásmelléhelyezésén alapultak, megemlítjük, hogy a több mint 20 népnév szerepel s mintegy 3.760 "civitas" vagy "urbs" város. Ez utóbbiak közti különbséget is sokat elemezték. Minket most a kézirat ama részlete érdekel különösen, ahol az UNGARE név szerepel és hogy a kétségtelenül elsőként szereplő magyarságnak vajon hány "várost" tulajdonít. A kazárok szerint száz várost birtokolnak. Kazária fekvése adhat tehát legjobb támpontot a térbehelyezés szempontjából. Száz város ebben a korban, vagyis a 9. század közepén még a hatalmas Kazár Kaganátusban is feltűnő nagy számnak tűnik. A szovjet régészet azonban még ezt is számot is többszörösen megduplázta a Don és Dnyeper közt fekvő települések feltárásával. Eddig 268 "civitas" vagy "urbs" került feltárásra, amelyek mindenike már meglepedett és csak részben noma-

dizáló és javarészben törökös jellegű lakosságról ad hirt. Ekecsoroszlyák, szőlőnyeső kéksek tömege került felszínre. A kerti főzeléktermelés és szőlőkultúra tehát már virágzott. De a "Geografus Bavarus" amennyire bőkezű volt leírásában a "Caziri" néppel, a Ruzziak szomszédjainak számított Eorsderen, Luidi, Eresiti, Ungare, Uuizlane nép mindenike csak tizenöt várost birtokol. A szerző leírásának ez a része nagyon sokat mond őstörténelmünk közvetlen honfoglalás előtti korszakáról. Fontosságát eddig javarészt a szlavisztika szempontjából aknázták ki, azzal a téves felfogással, hogy a jelzett nevek az egyetlen Ungare néven kívül csak szlávokat jelöl. Az őszinte szándéku kutatók azonban két fontos adat alapján ezt a kutatási kisajátítást "ad favorem slavorum" - szláv érdekekből fakadóan egyszeriben elvetik a kézirat 150 (átjavított 149!) oldalának harmadik sorában szereplő szavak miatt. Ezek ui. a következő feloldott latin szöveget adják: "Zeriuani quod tantum esse regnum ut ex eo cuncte gentessclauorum exorte sint de origine sic affirmant ducantur..." - Magyarul: "Zerivani, amely annyiban ország, mert ebből származtak a szlávok minden népei, mint mondják, erednek". (Lásd mellékletünket!) A másik bizonyíték, ami a szlavisztikának sok fejtörést okoz és a szlávság eredetét világosan megkülönbözteti az északi népektől, a vikingek-normannok szereplése és a "kevés városu csoportban" a Ruzzi népet is belesorolja. Tehát már a 9. század közepén a híres-hírhedt "normann-szláv" vita el volt döntve az "írástudók" között, hiszen a bajor krónikás, aki ezt a szöveget leírta, már kifejezetten megemlíti a szlávok honnanját, eredetét. Hogy "Zeriuani" hol feküdt, arról már könyvtárnyit írtak. Elgyalázták magát a bajor geográfust is érte, de legfőként egyszerűen szláv törzseknek tekintik még ma is az általa felsorolt népeket.

A szöveg népnevei sokkal többet mondanak, mint az első tekintetre látszik. Magyar nevünk etimológizálása helyett a "mansí"-féleségek SCHLÖZER sugallta filozsláv beállitottság elkötelezett és szajkóként továbbadott szellemi termékeknél sokkalta többet nyertünk a bajor geográfus által felsorolt és az "Ungare" etnikumot környező nevekből. Ezek ugyanis fegyverkovács törzsnevek. A Ruzzi a vikingekre vonatkozik, akik kereskedői raktáraikat a fegyverkovácsok közelében ütték fel. Régészeti hagyatékaik térképét OXENSTIERNA után közölve, megfigyelhetjük, hogy bizonyos határvonal kialakulása mellett amely Kievnél választódik szét, találhatunk viking sirokat nemcsak magában a városban, hanem a Krim-félsziget legszélő pontján is. Itt "runás követ" is találtak, amelyet elhalt Carlus bajtársuknak emeltek Bereza-ban. Viszont ugyancsak találtak az 500-as évek végére keltezett "varázsló kovács" hagyatékával együtt ősmagyar (avar?) lovassirt is a vikingek területén Sorte Muld-ban. (BLINDHEIM: "A Scandinavian community" Archeological News, 1968. 84.) A viking és ősmagyar fémmegmunkálás közös eredői tehát a bajor geográfus krónikájában az egymásmellettségéből erős bizonyítékot nyernek.

De sorra véve a többi "szláv" törzsnevet is meglepő eredményekre jutunk. A korábbiakban említett Eorsderen etnikum a modern orosz térképeken is szereplő és már említett Kiev melletti Irsa-patak és a Dnyeper-parti Orsa város nevében még felfedezhető. A jelzett nevekkel kapcsolatban már hivatkoztunk kínai-arab-orosz forrásokra: ar-si, ercsi, arcsa, stb. törzsnevekre, amelyek a Kárpát-medencében is tovább szerepelnek ugyanolyan hangzású, egyazon sirmellékletű helyneveinkben. A magyar Eors-Őrs nemzetiségek továbbéléséről magyar földön krónikáink is megemlékeznek. ANONYMUS-PÓSA 'hun' Ursur-ra is közéjük tartozik és nem kabar vagy kun, hanem avar mivolta a "kettős honfoglalás" logikus következménye. A bajor krónikás földrajzi adatai szerint az Eorsderen népségnek egyedül tizenöt "városa", települése volt. A név második fele "deren" ere-

detére és szómagyarázatára vonatkozólag KARÁCSONYI JÁNOS püspök "Terény" változatát tartjuk a végső megoldásnak. A hangtani fejlődés menetét NÉMETH GYULA: "A honfoglaló magyarság kialakulása" c. nagyszabású tanulmányából "in situ", teljes eredeti szövegével mutatjuk be a TARJÁN törzsnév KONSTANTINOSTÓL átvett alakjára írt magyarázatából:

Az ötödik törzs neve Ταριάνου = *Tarjan(u)* > *Tarján*. A *Tarján*-nak a régiségben *Tarian*, majd ebből fejlődött *Tërján* és *Torján* alakja van. De a *Tarján* még tovább is fejlődött. Egy nógrádmegyei (Szanda-vár alatti) falu neve az Árpád-korban *Terian*; ez nem lehet más, mint a *Tarján* fentemlített szabályos változata. Ugyanezt a falut 1802-ben Lipszky és 1846-ban Schedius térképe *Terjén*-nek nevezi, ma a falu neve: *Terény*. A hontmegyei *Alsó*- vagy *Kis*- vagy *Ház*as-*Terényt* tótul *Malé-Terany*-nak vagy *Tereňanynak*, ugyanott *Felső*- vagy *Nagy-Terényt* tótul *Welké-Terany*nak nevezi Lipszky Reperitoriuma. A tót név a régi magyar alakot mutatja. A fejlődés tehát: *Tarján* > *Tër(j)án* > *Ter(j)én* > *Terény*. Tovább menve — e hangfejlődés tanúságai alapján idevonhatjuk *Tarány* helyneveinket is. *Torjána* alakkal is találkozunk.

Helynevekben a *Tarján* törzsnév képviselve van Bács, Baranya, Bihar, Borsod, Csongrád, Győr, Heves, Komárom, Nógrád és Torontál megyében.

*

A *Tarján* törzsnév a török *tarkan*, *tarxan* méltóságnévből származik, mely a régi törökségben 'alkirály'-t jelentett; később, a mongol korban már csak 'nemes ember'-t.

A *tarkan* ~ *tarxan* török és egyéb nyelvi alakváltozatait összegyűjtötte Gombocz Zoltán „Árpád-kori török személyneveink” c. dolgozatában (49. l.), ahol a következő adatokat találjuk: „Menandros szerint a nyugati türkök kagánjának Sildžibunak, Bizánca küldött követe tisztségére nézve ταρχάν volt (18. cap.); a türk feliratokban: *Boila-Baya-Tarkan*, *Taman-Tarkan* (Menandros idézett fejezetében: ταρχά ταρχάν), *Ač-budun-Tarkan*, *Tarkan-Sayun*, *Sabra-Tarkan* kapcsolatokban; a csagatájban (Pavet de Courteille) *tarxan*, a mongolban *darxan*, a perzsában ترخان vagy طرخان alakot találunk; végül a Kazáni, Szamarai és Szimbirszki kormányzóságokban Zolotnickij csuvas szótára szerint 32 *Torkan*, *Tarxan* nevű helység van.

Nyoma van a *tarxan* 'alkirály' címnek talán már a hunoknál is. de Groot Ho' K'i-ping életírásából, egy kínai forrásból, (Die Hunnen der vorchristlichen Zeit, 124) a következő helyet fordítja: „Des *Tan-hu's* Könige von [?] ... *Tan-huan* und ... *Tsiu-tő* ...”. Nem tudom, nem lehetne-e itt a *tan-huan-t tarxan-nak* s a *tsiu-tő-t čur-nak* magyarázni?

Az uigurban *tarxan* alakot látunk, mely Müllernek *Zwei Pfahlschriften* c. kiadványában (28. l.) fordul elő. Vö. még Hirth, *Nachworte*, 55—56.

Keleti forrásokból tudjuk, hogy a *tarxan* طرخان cím megvolt a kazároknál is, mégpedig valószínűleg alkirályt jelentett. Ennek a mi számunkra különös fontossága van — tekintettel a kazár-magyar kapcsolatra. (Mukaddasī, BGA. III, 362: Al Wāsik elküld egy csillagászt a *tarxān*-hoz, a kazárok királyához; Tabari, III, 647—48: a barmekida Faḍl menyasszonyát, a kazár kagán leányát, tarchanok kísérik; vö. Marquart, *Streifzüge*, 5, 416—17.)

Ibn Hordābeh-nél Sallām útjának leírásában ezt olvassuk (ed. de Goeje, BGA. VI, 163): „... a *tarhān*hoz, a kazárok királyához...” (Kmoskó Mihálynak Góg és Mágóg c. kéziratosa művéből.)

Megvolt e cím — *tarkan* alakban — a dunai bolgároknál is. (Marquart, *Chronologie*, 41—42, j.; Beschewliew, *Die griechische Sprache in den urbulgarischen Inschriften*, 408—409.)

A *tarxan* eredetileg magasabb, (de nem legmagasabb) méltóság. Ibn Hordābeh szerint Szamarkand királyának címe *tarhān* (ed. de Goeje, BGA. VI, 40). Uo. 41: a kisebb királyok melléknevei közt: *tarhān*.

Később, a mongol korban, egyszerűen 'nemes ember' a tarchan. (Vö. Abu-l-gāzi, ed. Desmaisons p. 55, fordítás 58: „On appelle tarkhān un homme qui n'est soumis à aucun impôt, et qui a toujours libre accès auprès du khan; qui, en cas de délit, reste impuni et ne peut être poursuivi qu'après le neuvième délit. Les privilèges que donne ce titre sont héréditaires jusqu'à la neuvième génération“.)

Vö. még Chavannes, *Documents*, 239. l. 2 j.; Pelliot: *T'oung Pao*, 1930, 32.

A törökben két alak van: 1) *tarkan*, 2) *tarxan*. Az utóbbi alakból, a *tarxan*-ból fejlődött $x > h > j$ változással a magyar *Tarján*.

A közölt idézet (I. m. :255-257.) még kiegészítendő a tanulmány későbbi részletével Torkan, TarXán helynevekre vonatkozólag. Erről NÉMETH GYULA azt közli tanulmánya során, hogy "Oroszország csuvas és tatár vidékein 32 ilyenü helység van." (U. o. 259.) A tatárlakta vidék alatt nem annyira az Arany Horda területeit, hanem a Krim-félsziget és a Dnyeper vonalán fölfelé előforduló Tarján- Teren helynevek hoznak bennünket a bajor krónikás földrajzi leírásában szereplő Eors-deren megoldásához. Sajnos NÉMETH GYULA a "tarján" nevet csak mint al-király szerepelteti. Azóta ALTHEIM és sokan mások már részletesen kifejtették a szó "mitikus kovácskirály" fogalmát és nem óhajtván ismétlésekbe bocsátkozni a már bővebben tárgyalt részletekre hivatkozunk. Annyit azonban megismétlünk, hogy a bajor geográfus töredékes iratában ennek a Eors-deren kovácstörzsnek okvetlenül a Dnyeper-partján kellett élnie a Cer-Kasy várossal közel a Dnyeperbe ömlő Ros - normann nevű - folyó torkolati tájától északra egészen a kievi határokig és egy másik csoportjuk Csernigovtól szintén északra a Mozyr vidékig. Erre vonatkozó állításunkat a későbbiekben a Mecser = Kardverő fogalmával fogjuk bizonyítani.

A Bajor Geográfus listáján a következő népnév, sorrendben az "Ungare" mellett a Luidi. A 9. századi germán paleográfia a "v" hangot "u"-val írja. Ez a gyakorlat hosszú századokon át érvényben és szokásban volt. Így a népnév igazi hangzása mai átírásban Lvidi-nek hangzik. Hogy ez a népnév a néplistán a jelzett "Ungare"-hoz szomszéd viszonyban van és vezetőjét magáról a népről a bizánci császárkrónikás KONSTANTINOS PORPHYROGENITOS "Lebedi(as)"-nak nevezi, kétségtelen jele annak, hogy a 9. században már a "művelt nyugati krónikások" ismerték a magyarság törzsszövetségének több csoportját, többek közt egész független közösségi és állami életkeretbe szervezett Lebediát. Ennek, a legtovább kazár befolyás alatt álló ősmagyar csoportnak a nevében nem találunk fémmegmunkálási nyomokat. Ez egyben azt is jelenti, hogy a kazárok féltékenységét sem keltették fel. Bár tanulmányunk tárgyához nem tartozik, megemlítjük nagy turkológusunk, NÉMETH GYULA névelemzését: "... E név Jakubovics Emil megnevezése szerint azonos eredetű a Liünti(k) és Levente névvel..." (I. m. 281. hivatkozással a MNy. 14. 229-30-ra.) A bajor krónikás ennek a törzsnek a javára is 15 települést ír.

Harmadik népnévként a minket érdeklők közül, miután az előbbiek mellett van ez is felsorolva, "Eresiti". Nem ismerem a szlavisztika nyevtörténeti folyamatát erre a névre vonatkozólag, de kétségtelennek tűnik a BOBA IMRE által tárgyalt és már említett un. "Al Artha" - "Erza" féle etnikummal való kapcsolatát. (I. m. 101 és pass.) A magyar régészeti leletek Erestegin (Eresztevény) és Ercsi. Aracs stb. helynevek temetőiben ismertetett előfordulásai ezzel a déloroszországi fémműves törzsszel állnak összefüggésben. Ennek a népnek is 15 városa, települése volt a Bajor Geográfus szerint.

Egész különleges figyelmet kell a negyedik népnév, az Uuislane-Uuizlane törzs szereplésére, amely törzs a magyarok csoportjától keletre, a kazároktól pedig nyugatra élt, mintegy ütköző etnikum a két nép között. Az orosz kutatók egyben az un. Unlizi népnévvel kapcsolják össze. BOBA IMRE is érinti a témát H. LOWMIANSZKI erre vonatkozó legújabb tanulmányának felsejtéseit említve, amely kimondottan a Bajor Geográfus népnéveinek azonosításával foglalkozik a legújabb kutatások alapján. ("O identyfikacji nazw Geografa bawarskiego"-Studia Zrodloznawcze-Commentationes III. (1958) A bajor krónikás és az orosz források egybevetésével már megállapították, hogy az utóbbiakban szereplő ősi forma a Qglichi-Uglichi-Ulichi a hiteltérdemlőbb. Elfogadva a

Descriptio ciuitatū & regionū ad septentrionale plagā da
 nubii. Isti sunt qui propinquiores resident finibus danaorū
 quos uocant notrabrezi ubi regio in qua sunt ciuitates
 L. iii. p. duces suos parat. Quilca in qua ciuitates xc. v. &
 regiones iiii. Lonia. ē populus qui habet ciuitates vii.
 p. per illas resident quos uocant betbenicu & smel dingon.
 & morizani. qui habent ciuitē xi. Iuxta illos qui uocan
 tur beb feldi. qui habent ciuitates viii. Iuxta illos re
 gio qua euocatur surbi. in qua regione plures sunt quae ha
 bent ciuitē. L. Iuxta illos qui uocant talamuzi. qui ha
 bent ciuitates xiiii. Becheimare in qua ciuitē xv. Marba
 ru habet ciuitē xi. Vulgaru regio ē in mīsa & populus mul
 tus habens ciuitē v. eo q. multitudo magna exēssit & non
 fit eis opus ciuitē habere. Est populus quē uocant mereba
 nos. ipsi bēt ciuitatē xxx. Isti sunt regiones quae terminant
 infimb. nr̄s. Isti qui uuxta istorū fines resident. Oster ab
 trezi in qua ciuitates plusquā. c. sunt. Miloxi in qua ciuitates
 Lx. vii. Phesnuzi. habet ciuitē Lxx. Thadesi. plusquā. cc. urbes
 habet. Glopeani in qua ciuitē. cccc. aut eo amplius. Zaiream. ha
 bet ciuitē ccc. xxv. Busani. habet ciuitē cc. xxx. i. Sitici. regio
 in mīsa populis & urbib. munitissimis. Stadici in qua ciuitē.
 d. xvi. populusq. infinitus. Sebbirozi. habet ciuitē xc. Un
 lizi. populus multus. ciuitē ccc. xviii. Neruani. habet ciuitē.
 Lxxviii. Actorozi. habet cxl. viii. populus ferocissimus.
 Eptaradici. habet ciuitē cc. Lxiii. Quillerozi. habet ciuitē c. Lxxx.
 Zabrozi. habet ciuitē cc. xii. Znealici habet ciuitē. Lxx. iiii.

Aturezam. hab ciuit. c. iiii. Chozirozi. hab ciuit. cc. L.
 Lendizi. hab ciuit. xr. viii. Ibasnezi. hab ciuit. cc. L.
 vii. Zeruan. qd tantu e regnu ut ex eo cuncte gentes
 sclauoru exorte sint & origine sic affirmant ducant.
 Prissanicuit lxx. Velunzarn ciuit Lxx. Bruzi plus
 e undiq quadeenisa ad rhenu. Quizunbeire. Caziri.
 ciuit. c. Ruzzi. Fortideren. ludi. Eresta. Serauici. Loco
 lane. Yngare. Quirlane. Sleenzane. ciuit xv. Lun
 nizi. ciuit xxx. Dadotesam. ciuit xx. Milzane. ciuit
 xxx. Besunzane. ciuit. ii. Yerizane. ciuit x.
 Fraganeo. ciuit xl. Lupiglaa. ciuit xxx. Opolun. ci
 uit xx. Golensizi. ciuit v.

Sucus n̄ s̄ nati. s. seminati.

Berre non dicunt banarii. s. boarii. a boia Herio.

jelzett népnevet, újból egy törökös népnévvel találkozunk, amely fém megmunkálás-sal, egész különlegesen a bronz vércsatornabetéttel foglalkozó szablyakovácsolás-ról ismert népre vonatkozik a neve után. Már BIRUNI könyve alapján mi is foglalkoztunk ezzel a névvel a törökös törzsek során a Qarluk kovácstörzs "Uluq" kadnévvel kapcsolatos gondolatmenetünkben. A "qarq-uluq" fekete-kard gyártása adott ennek a népnek nevet, vagy a népről nevezték el a kardot, az most jelen esetben nem mérvadó, de annál erősebb bizonyíték a délorosz steppenépek egyik nagy csoportjának kimondott fémmegmunkáló foglalkozására és a térbeliség alapján bizonyítható normann-magyar kapcsolatokra kardművés-ség és kereskedelem terén. A bajor krónikás ennek a népnek is 15 várost tulajdonít. Ha tehát a négy fémműves törzsek mindegyikének 15 városához még hozzászámoljuk a kifejezetten magyar névvel szerepeltetett népcsoportét is a maga tizenötével, a Bajor Geográfus megállapítása szerint a törzsszövetségben együtt vagy egymásmellett élő "nomád steppei-népről" már teljesen általánosító kifejezéssel nem beszélhetünk. Nem találjuk lényeges-nek ama kérdés eldöntését, hogy a bajor krónikás valóban mit is szándékolt mondani a szövegében váltakozva használt "civitas" és "urbs" nevekkel. Hogy talán egyben erősítmé-nyeket vagy egyszerű műhelytömörüléseket, esetleg a mai Dagesztán területén élő avar-nyelvű kobacsi nagytörzsek fémműves telepeinek nevén "aulokat" jelentettek, ma ne-hezen lenne eldönthető. Annyi azonban mindenesetre bizonyos, hogy foglalkozásuk ágai sze-rint csoportosíthatók és a bajor földrajziro lényegében nem tett egyebet, mint az arab utazók a velük kapcsolatbakerült fémműves törzsekkel, amelyekről városokat neveztek el. Példának elég a már említett dagesztáni "Kovácsok városa".

A Bajor Geográfus 75 városa mindenesetre javarészt olyan folyamat mentén fek-hetett, melyek részint az anyagbeszerzést, részint a készáru piacradozását nagyban előse-gítették. E tekintben - a földrajzi nevek figyelemmel tartásával - a Dnyeper és az Oka folyó-vidékek jöhetnek számításba. A Don, miután a Kazár Kaganatus hatásának közvetlenül ki-volt téve, csak másodrangú szerepet játszhatott. Így a két jelzett folyó vonalát követő viking csónakkaravánok belekapcsolták a kész árut a világkereskedelembé, részben pedig a vasérc-mosással, az "iszapérccel" is közvetlen a helyszínen kielégíthették nyersanyag szükséglete-iket. A Dnyeper-menti "káta" - "kotu" városok ezzel a fémművességi fogalomkörbe kap-csolódnak.

A magyar törzs és személyneveket tehát az eddig mondottak alapján meglepő-en sok esetben foglalkozásuk szerint alakította ki a nyelv hagyomány. E-me megállapításunk annyira újszerű, hogy okvetlenül további támpontokat kell szereznünk a fémművesség munkaágai köréből s nemcsak a messze multban és volt őshazákban, hanem a legmaibb mában és a hazai földön. A tanulmányunkkal összefüggő és főkép a szablya vál-tozataiból, a pengék acéljából szimbolikus értelemben viselt személynevekre történelmi al-lakjainknál már rámutattunk. Foglalkozást jelentő törzsi és szórványos helynevet jelentő Tarján-névkörrel szintén találkoztunk. Ezeket a kutatásokat azonban lényegesen előrébb vitte a magyar kohászati-bányászati- és fémipari kutatások során HECKENAST GUSZTÁV, megállapította a hazai foglalkozástjelző helynevek sorából a "Mecsér" és Csatár-Csi-tár" ősi tartalmát. Mindenikük kardverőt, kardcsiszolót jelent. (Archeológiai Ér-tesítő, 96 (1969) 120.) A szerző a "Kora Árpád-kori szolgáltónépek" (Bpest. 1968) c. könyvében a fejedelmi udvarok és családi szálláshelyeik körül egész sor ilyen foglalkozás-ból származó helynevet rögzített.

HECKENAST GUSZTÁV jelzett munkáját csak hivatkozások alapján ismerjük, de ezt a körülményt előnyünkre igyekszünk felhasználni, amennyiben tőle teljesen független kutatással hasonló eredményre törekszünk. Ez csak erősíteni fogja feltevéseinket.

A jelzett műre hivatkozó adatok szerint a szerző és társa NOVÁKI GYULA "a felszíni salaknyomok megfigyelésével, vaskohók feltárásával, valamint az okleves adatok és helynevek együttes vallomásával valószínűsítették, hogy a X. század elejétől már két jelentős vaskohászati központ is működött: a két Vasvár, a Nyugat-Dunántúlon, illetve Borsodban" (Archeológiai Értesítő I. rész 119) Kiegészíti ezt adatot ugyanaz a forrás még a következőkkel "Foglalkozást jelentő helyneveink közül a Csatár-Csitár, azaz "fegyverkészítő" jelentésű települések... Ugyanilyen határozottsággal utalnak hazai szablyakészítő műhelyeinkre a "Mecsér", azaz "kardverő" értelmű helynevek..." (U. o. 120)

A tanulmányban jelzett "két Vasvár" egyikét a szerzők Vas-megyének ősi székhelyét jelentő és egyben megyei nevet adó Rába-menti Vasvárbán állapítják meg. Ennél azonban többet mond a mai Kismarton német nevében fennmaradt "Eisenstadt" helynév - Vasváros, csak erősítheti a tételt. Maga Vas-megye egyébként már nevével fogva is egész komoly és nagyon elterjedt fegyverműves és kovácsiparra utal. Szerepel helynevei között Vasverőszék a Pinka-völgyben 1150 óta oklevélileg is "Wosueruzeug" alakban, amely 1358-ban Kendzek formát önt, majd 1496-ban leegyszerűsödik Waszek-ké. Az elcsatolt területen fekvő ősi magyar fegyverkovácsfalu nevét a németek Kotzicken formában ismerik és ezzel megőrizték a már tárgyalt "káta" - "kotu", Dnyeper-parti ősi kohós telepek nevét is, átvéve az ott megtelepült honfoglalóktól. Ugyancsak ezen a vidéken találkozzunk a Rábca-menti Tömörd fémmegmunkáló falu nevével. Jelentése az ótörök tumur magyarul vas, szerepel oklevélileg 1233-ban Turmurd formában és 1441-ben Twmerd alakban. Kovácsi foglalkozást jelentő falunevekben sem szűkülökdi a vidék: Rábakovácsi, Sopronkovácsi, Zalakovácsi és egyszerűen csak Kovácsi nevek sora igazolja a megye és szomszédjainak jelentős és meglehetősen korai fegyverkovács iparát. Figyelembe véve HECKENAST Mecsér és Csitár-Csatár fegyverkovácsi foglalkozásokat jelentő régi szavait, a Nyugat-Dunántúl ezekben is gazdag. Alsó- és Felsőcsatár Kőszeg város mellett éppúgy tanui a fejlett fémmegmunkáló iparnak, mint a Pinka-völgyi, ma megszállt védéki Tschaderberg - magyar nevén Gyepűfüzes honfoglaláskori neve. A koraközépkori Saturheg ősi formáját ez esetben a német név jobban megőrizte, amely néha Vashegy (Eisenberg) névvel is illeti. A honfoglaláskori csitárok-csatárok, vagyis kardcsiszolók nevét egyébként a Várad Regesták is megőrizték 1219-ből. A már többször idézett történelmi-etimológiai szótár csiszár formában idézi, bőséges adatolással. Ezek között legjelentősebb az 1521-ből származó adat "Fabrici Gladiatores wlgó Chyza-rok" = "Kovácsok és kardművesek, népiesen csiszárok". (Oklevél Szótár.) Az említett történelmi-etimológiai szótár is kénytelen elismerni a szó ősi magyar eredetét és elutasítani a szláv minősítést. Ez azt jelenti, hogy a szó legkésőbb ÁRPÁD honfoglalóival került Magyarországra, bár mint a későbbiekben kiderül eléggé elfogadható feltevés szerint az Al-BIRUNI szövegében előforduló "catab" 3 vércsatornás kard, vagy a "satig" egészében simafelületű kardpenge ótöröktől átvett neveivel hozható össze. (ZEKI V. :i. m. 24.) De ugyancsak idesorolható a Sopron-megyei Alsó- és Felsőpula neve is, ami szintén törökös népek fegyverkovácsainak "pula" szakkifejezéséhez kapcsolódik. Jelentése keleti eredetű, edzett acél. (U. o. 33. old.) A helynevekre vonatkozólag STESSL JÓZSEF Sopron- és

Moson-megyék történelmi földrajzát tárgyaló tanulmánya valóságos kincsesbánya. (Századok 1900 I.) P u l a d földje mellett - az előbb citált író szerint - találjuk Kovács falut amely 1283-ban határos Harka településsel(I. m. 28.) Ugyancsak itt szerepel az 1245-ben utoljára említett Hurs- Eurs falunév, kapcsolódva a már sokszor szereplő ercsi fémmunkáló törzs nevéhez, Kardkovácsok telephelyét jelöli a Marcal-völgyi és már Vas-megyéhez tartozó Karakó, legősibb alakjában az 1217. évi határjárásban szereplő Kharakulow, jelezve, hogy egész idáig elhozták magukkal a honfoglalók vagy már elődeik az avarok a tanulmányunk folyamán a többször érintett és Al Biruni-nál is szereplő fekete vércsatornával, vagyis bronzbetéttel díszített pengekovácsolást. Ezeknél a fémnevekből, kardpengékből képzett nevek mellett azonban legnagyobb elterjedtségnek a saburaqan=a cél örvendhet, mert ilyen összetételű, vagy belőle alakult helynevek egész sorával találkozunk, mind három megyénk területén. Váltakozó formában szerepelnek és a kelta eredetű és a Pannonia Superior fővárosaként ismert római Sabaria - Savaria nevéhez is szokták őket kapcsolni, minden alap nélkül. Ugyancsak összefüggésbe hozzák a híres "sabartoi asphaloi" népnévvel is, valamint a sabir hunokkal. Ehelyütt nem óhajtunk részletekbe bocsátkozni a nevek eredetével kapcsolatban, de az előbbieken folyamán már szereplő sabir-kovács fogalmak kapcsolása alapján a három legnyugatibb megyénk területén előforduló helynevek mindenikében fémművességi központokat látunk. A Gyöngyös patak felső folyásánál Zoberbach-ra torzított Sabarja legelső okleveles datálása a 13. századból ered. Az ugyancsak Vas-megyében, a Pinka-folyó völgyében fekvő Zabar még 1443-ban Zabar, de alig egy esztendőre, 1444-ben Zabor-ként szerepel, majd a század végén Zoborja. A nyelvész adatok szerint a -ja képző a birtokost jelöli, tehát nem azonosítható a kelta-római névvel. Ugyancsak előfordul Ysabor formában is Sopron-és Győr-megyékben több más helyet mellőzve. A név maga annyira eltorzult, hogy sokan a Nyitra-és Sopron-megyei Capurján helyneveket is ebből vezetik le, sőt inkább elfogadhatónak tartjuk Sopron nevének ezzel a fémművességgel kapcsolatos elemzését, mint amit MOOR ELEMÉR "saw prünn" = "disznó - kut" otromba megoldását, amely a környékbeli "Bohnenzüchterek" - "babtenyésztők" stílusában a mindössze 1389-ből eredő testamentuma alapján tart elfogadhatónak. ("Westungarn im Mittelalter im Spiegel der Ortsnamen." Szeged, 1936. Lásd a név alatt!) Sokkal inkább elfogadható a SZENT LÁSZLÓ uralkodása alatt Magyarországon járt Remete Péter (Petrus Amianus) útját leíró korabeli francia krónikás "Cyperon" városneve, ahol a jámbor keresztesekeket vezető zarándok a várkapu tövéen ütötte fel sátorát egy éjszakára. (MIGNE: P. L. 166 kötet 393 old.) Mindenesetre feltűnő és egyben megerősíti HECKENAST G. tételét - a jelzett helynevek egymásmellettiségei közül a Sopron-megyei Sabar-Árpás-Zabolcs falvak közös határa a Rába-parti Beled városka mellett. (STESSEL: I. m. 24o.).

Hosszu kitérőnk végére hagytuk az ugyancsak kardműves értelmű és részben a mai családi- részben helynevekben sűrűn és országsszerte előforduló Mecser nevet. A Nyugat Dunántulon előforduló helynevekben a mai Sopron-megyei Pervány - Sopronudvard középkori használatos neve Meche - Mecse (STESSEL : I. m. 26) alakban szerepel. Valójában ide-sorolhatók a Micske, Miske helynevek sora is - Vásárosmiske, Répceemicske stb. is. Csopor-tolásuk a sok fémművességgel, fegyvergyártással, kovácsiparral, kohászattal foglalkozó falvak körül egyáltalán nem meglepő jelenség, csak kiegészítik a már felsorolt adatokat.

A Zala-megyei fémműves, fegyverkovácsok, a mecserék falvai közül ehelyütt megemlítjük a Pulád- Ilmár felé vezető ut mentén Mizers kovácsfalunévét, amely az un. nyelvtani változatok egyik formáját mutatja. (HOLUB J.: "Zalavármegye kiterjedése és határai a középkorban." Földrajzi Közlemények, 1916. VI. 30 old.)

Sokkal nagyobb jelentősége van ezeknek a Mecsér-Micsér helyneveknek a tanulmányunk tárgyát képező Dnyeper-parti és Dél Oroszországi ősmagyar fegyverkovácsipari elterjedéssel kapcsolatban. Ezek a helyek hozzák megfellebbezhetetlen biztossággal a viking vándorkereskedőket a honfoglaláskor előtti időkben, tehát a 9. század eleje óta a törökös népek által termelt szablya- és kardgyártásával kapcsolatba.

IX. VIKING- MAGYAR KAPCSOLATOK RÉGÉSZETI TÉREN

Tanulmányunk szempontjából azonban sokkal nagyobb jelentősége van ezeknek a fegyverkovács = mecsér- mizsér foglalkozást jelentő nevekből képzett helynevek előfordulásainak Dél Oroszország területén. Ez az a térség, ahol a fémmegmunkálással foglalkozó ősmagyar törzsek műhelyeinek készítményeit a normann kereskedő karavánok látogathatták és esetleges rendeléseikkel az ipari termelést magát is befolyásolták. Fontosnak tekintjük tehát a már MUNKÁCSI BERNÁT által 1895-ben erre a helynévsorozatra irányuló kutatásait, Orosz helynévkutatók, különösen MOZAROVSKIJ - ősi magyar leszármazott! - részéről 1877-ben, Kazánban tartott archeológiai konferencián elhangzott előadása, valamint az ugyancsak jelentős MALOV "O mizari jah" tanulmánya alapján, indult el. Az első szerző egy 1528-ból származó orosz krónika alapján ismerteti a Kazán környéki "mazar" népcsoport életét. Tanulmányában külön etnikumnak tekinti a "mazar" törzset, amely azonban a hosszú századok alatt szinte egész Oroszország európai részeire szóródott szét. Tanulmányában 23 helynévre hivatkozik az Ufa, Kazán, Nyizsegorod, Riazán, Tambov, Poltava és Penza kormányzóságok területein. ("Trudy četvertavo archeologiceskavo sjezda v Russiji". Kazan, 1884.) MUNKÁCSI kutatásait részben összegezi, részben tovább fejleszti NÉMETH GYULA nagyszabású munkája "A honfoglaló magyarság kialakulása" (Budapest, 1930.), amennyiben az előbbi 23 helynévhez csatolja még a Mozarka folyócskát a csebokszári, a hasonlónevű Mozorovka-t a tetjusi kerületekben, valamint több falu és hegynévet Szimbirszk, Szaratov, Kozmodemjanszk és Civilszk kerületekben. Az ősi "magyar" és "megyer" alacsony és magashangu változatok egyformán előfordulnak NÉMETH GYULA szerint, az utóbbit KONSTANTINOS PORPHYROGENITOS közvetítésével tehát honfoglaláskor előtti népvünknek tarthatjuk a magyar változattal együtt. (I. m. 325.) Mizer, Miser, Mizar stb. formák is előfordulnak és a magyarországi mecsér, mizsér fegyverkovácsok neveit őrzik.

A két magyar kutató által felsorolt város-, folyó- és hegynévek azonban nem merítik ki sem a Dél Oroszország, sem Ukrajna területén előforduló Mazar-Mecer stb. kapcsolatokat. Különösen az utóbbi földrajzi térség helynevei hiányosak. Ismeretes a szlavisztika alapos munkája a vízrendszerek etimológiai feltárása, helynév analízisek terén. VAŠMER elindította ilyenirányú kutatások pl. a szovjet megszállta területek folyam- folyó- és érnevekből hatalmas kötet sorozatokat eredményezett. A sajnálatos azonban az, hogy magyar kutatók e tekintetben majdnem kizárólagosan csak a finnugor nyelvészetre i-

rányába halad, a hajdani ősmagyar települések délorosz-ukrán elmellőzésével. JANKÓ JÁNOSTÓL ZSIRAI MIKLÓSIG minden magyar utazó az Ob-menti "őshaza" nyomait kereste és kutatta már akkor, amikor az orosz terek kutatása majdnem tabu volt magyar tudósok számára. Azóta sem változott sokat a helyzet annak ellenére, hogy a marxista történészek, régészek egész sora már nevelésében is belekapcsolódott a szovjet tudományos világba. Régészet terén ugyan jelentős eredmények mutatkoznak ebből a tudományos összefüggésből, de a földrajzi nevek kutatása lényegében MUNKÁCSI munkájával együtt megállt. Bár az orosz tudósok a hajdani ott tartózkodó, eltűnt történelmi népek eredetével, térbehelyezésével, kultúrájukkal alaposan foglalkoztak és foglalkoznak a "meshcher-majghar" azaz magyar etnikumok folyamatosságával, de földrajzi telephelyeiket majdnem kizárólagosan az általuk "Meshcherskaia nizmennost" - "Mecser Alföld" -nek nevezett, Riazántól északi irányban egészen az Oka folyam partvidékéig a Dnyeper és Don között elterülő részekre helyezik. (BOBA I.: I. m. 93. oldalon citálja az "Atlas istorii SSSR, I (Moscow, 1956. 8.) Az un. "történelmi földrajz" alkotta térképekkel és helymegjelölésekkel szemben azonban mindig bizonyos gyanakvó fenntartással kell élnünk. Érdekek minden korban befolyásolták a történelemírókat, térképrajzolókat. S ezt a fenntartást az orosz történelemmel szemben fokozatosabban kell gyakorolnunk, hiszen talán egyetlen földrajzi térség népei sem változtatták szülőföldjüket annyira mint Oroszországban. Az ortodox egyház térítői tevékenysége szinte "népvándorlásokat" idézett elő főképp a törökös népek életében. C. R. BEAZLEY amerikai történész tanulmánya az orosz terjeszkedés Ázsia és a sarki térben a középkorban, 1500-ig címmel ("The Russian expansion towards Asia and the Arctic in the Middle Ages to 1500." - Saeculum, 1945, 732-741.) rámutat a valláspolitikai tervek szerint mozgatott népek vándorlására. De később is folytatódott ez a törekvés a cári abszolutizmus korában a vallási motívumokhoz csatlakozó nagyhatalmi törekvések formájában. Erre viszont CHANTAL LEMERCIER Q. tanulmánya mutatott rá a baskirok és rokonnépek "átcsoportosításá"-val kapcsolatos törekvésekre "Les missions orthodoxes en pays Musulmans de Moyenne- et Basse-Volga" - "Az ortodox hittérítés a Közép- és Alsó-Volga muzulmán országaiban" címmel. (Cahiers du Monde Russe et Soviétique, 1967. VIII. -370 és pas.) Ha csak ezeket az újabb tanulmányokat egybevetjük a magyar kutatók által állandó kézikönyvként használt SMIRNOV-féle néprajzi-történelmi gyűjteménnyel ("Les populations Finnoises des bassins de la Volga et de la Kama" - "A Volga- és Káma-völgyi finn-fajú népek", Paris, 1898.) máris nagy eltolódásokat látunk a törökös - vagy ahogy hazai tudósaink jobban szeretik - finn-es népek szálláshelyei terén. Gyakorlatban tehát nem szabadna alkalmazni a sok un. rokon népünk jelenlegi lakóhelyeinek alapján keresni az "őshazát" azzal a módszerrel, ahogy azt a finnugor nyelvészetnek történelmi alapot kereső kutatóink teszik. Erre vonatkozólag alapos oktatásokat szerezhetnének a mezer-mozar eredetű A.F. MOZAROVSKIJ orosz történészről a Kazán-vidéki törökös népek közt folyó erősza-kos ortodox térítésekről 1552-1867 között. (Izlozenie hoda missionerkogo dela po prosvesceni-ju Kazanski inorodcev s 1552 po 1867. - Moscou, 1880.) Ez a szerző, aki különleges buzgalommal és fajtája iránt tanúsított nagyrabecsüléssel tárta fel a már korábbiakban felsorolt ama helyneveket, melyek a mezer-mozar, vagyis a meyer-magyar népnévvel összefüggenek nem szorítkozik az orosz, BOBA professzor által idézett történelmi térképadataira, vagyis "Meshcherskaja" Alföldre, Riazán és Oka között, hanem Kazán és Krim-vidékein. Az általa citált okleveles adatok is - bár elég későkoriak - a Temnikovban lakó, tehát az Azovi-tenger vidék mozerján és tarchán lakosságára vonatkoznak 1539-ből. Valamivel korábról van dátumozva egy 1438-ban írt oklevél a benne szereplő Ma zja-

Viking kard Turóc-megyéből. Fettich Nándor nyomán.

rin személynévvel. (NÉMETH GY. I. m. 325.) De nemcsak ezek a helyek esnek távol az Oka-vidéktől, vagyis a Mecser Alföldtől, hanem a Dnyeper jobb, tehát nyugati partvidékén és Csernigovtól nyugatra fekvő Mozir-Mezir városok is, amelyeket egy 17. századi ukrán térkép, mint "török" helyeket tüntet fel. (Lásd 17. számú térképmellékletünket).

Jelen tanulmányunkban nem óhajtunk részletekbe bocsátkozni az immár évszázados vitákról a Mecser-magyar etnikai azonosságról. A kérdéssel a legalaposabban és összegezően BOBA IMRE északamerikai, magyar származású tanár foglalkozik legújabbban megjelent könyvében. ("Nomads, Northmen and Slavs"-Eastern Europe in the Ninth Century. Mouton-The Hague 1967.) A kutatások ma már valóban annyira fejlesztették erre vonatkozó ismereteinket, hogy a két név azonosságát alapul tekintve az ÁRPÁD-féle "második honfoglalás" előtti időkben Ukrajna területén élt magyarokkal van dolgunk.

Elfogadva a már százados kutatások eredményét a két változatu - két térségben kialakult - népnév egy és ugyanazon etnikumot, tehát a magyart jelző népnévre vonatkozólag és ezt az eredményt a mai magyarországi család- és helynevekben továbbélő Mecser vagy Mizers tartalmi jelentését és értelmét HECKENAST G. alapján kardverő-vel egyeztetjük, akkor egy nagyon lényeges megállapításhoz jutunk. Ez a megállapítás a honfoglaláskor előtti, Ukrajna területén háromszáz évet töltő őseink nevét foglalkozásuk egy nagyon fejlett kultúrát feltételező ága, a fegyverkovács, szablyakészítés mestersége után hívták magyarnak. Annak ellenére tehát, hogy a hazai kutatások a Dél-Oroszország, egész különösen Kiev környék ősmagyar fegyverkovácsműhelyeit és annak jelentőségét csak felületesen érintették, ma már a jelzett területeken sűrűn felbukkanó mecser - kardverő foglalkozással egybekötött helynevek tanúsága szerint valóban megérdemli és sürgeti az alaposabb kiértékeléseket. E tekintetben FETTICH NÁNDOR szinte egyedülálló munkásságát csak immel-ámmal tartották számon s talán nem utolsó sorban a kievi magyar fémművességre derített világosság miatt törték derékba tudományos pályáját. A nagy magyar régész eredményeit az ún. szaktudomány magyar részről csak negatív bírálgatásokkal próbálta fellazítani, mellőzve az általuk megadott irányba haladó kutatást.

Az eddigi gondolatmenetünkben felsorakoztatott fémmegművelő iparágak a tanulmányunk tárgyát képző magyar-viking kapcsolatok egyik legjelentősebb bázisát képezik. Ipar és kereskedelem köti össze a két népet egy szerződésnélküli, évszázadokra kiható érdekszövetségben. Az idő és tér, amikor és ahol kifejlődött ez a gazdasági érdekközösség, már ismeretesek. Félénk tartózkodás érezhető azonban a határozott állásfoglalás terén magában a normann-orosz vitában is, amely pedig alapvető feladat lenne.

A szovjet történészek magatartása érthető és egyben magyarázat a magyar történészek meglapuló hallgatására, vagy mellébeszélésére is. Elfogulatlan és egyben a meghatározott érdekkörönkívül álló legnagyobb orosz őstörténész VERNADSKY G. az egyetlen például, aki az ősmagyarország vezetőszerepét Kiev alapításában teljes határozottsággal hirdeti a legősibb orosz krónikák és egyéb források egybevetésével. Ő már vállalhatta a bátor kiállást hiszen az Észak-Amerika legnagyobb egyetemeinek egyike, a Yale tanszéke függetlenítette minden befolyástól. Tanulmánya a "Lebedia" ("Studien zur ungarischen Frühgeschichte" - München, 1957.) erősen felrázta a kedélyeket elannyira, hogy a szovjet hivatalos fő-történészek jelese A. V. SOLOVIEV a marxista történészek szokásos jelszavaival, sőt a szokásos orosznyelvű, tehát nehezen elérhető kiadás helyett német tanulmányával igyekezett sietve semlegesíteni szabadszárdön élő tudóstársa "elhamarkodott" tételeit: "A z állítólagos magyar uralom a 9. századi Kievben" címmel ("Die angebliche ungarische Herrschaft in Kiev im 9. Jahrhundert", 1960.) Így már a nagyobb nyilvánosságot nyerő kérdés

elől elbujni egyre nehezebb lesz. A külföldi orosz történész is tudta ezt és 1963-ban még alaposabban kidomborította a magyarság szerepét a legelső orosz földi várral kapcsolatban. ("The Euroasian nomads and their impact on medieval Europe" - Studi medievali 4(1963).

Magyar részről a fegyvergyártással és magában a Kiev várában feltárt ősmagyar sírokkal kapcsolatban ugyan már FETTICH is megállapította a honfoglaláskor előtti magyarság ot-tani szerepét, de teljes egészében és bátor kiállással csak PADÁNYI végzett uttörő munkát annak ellenére, hogy a forrásokban nagyon szűkölködött. Megállapításait a francia H. GREGO-IRE és az orosz, de az USA-ban élő VERNADSKY G. tanulmányainak őstörténelmünk-re vo-natkozó tanulmányaiból merítette vagy azok cáfolatára alkalmazta. Az utóbbi kutatónak a-zonban csak a már 1944-ben megjelent munkáját az "Ancient Russia"-át ismerte, mely-ben a magyar őstörténetre vonatkozó adatok és feltevések még nem öntötték azt a végső és pozitív fogalmazási formát, mint a magyarság Kiev várához kapcsolódó életét szinte forra-dalmian újszerűséggel tárgyaló és csak 1957-ben megjelent "Lebedia".

Az orosz régészet monumentális munkálatokat végez az ősi föld titkainak feltárá-sa, eltűnt népek nyomainak felderítése érdekében. Ebben a nagyszabású munkában szakkép-zett régészek egész hada áll rendelkezésre és az egészen magától értetődő, hogy mindenütt az ősi-nek vélt, sokszor nem is létező szláv műveltség elsőbbségét és felsőbbbbségét igyeke-znek leleteikkel bizonyítani. Így azok a jellegzetes "lovas-nomád" -szálláshelynek bélyeg-zett területek régészeti anyagát csak "per tangentem", melleleg tárják fel, minden előzetes szándék nélkül. Jellemző példa erre egy az amerikai "Science"-ben megjelent beszámó-ló Novgorod ősi városának feltárásáról. Tizenkét éves munkával 9000 négyzetméternyi te-rületet ástak fel 5 és fél méter átlagmélységben, hogy a mindössze 13. századig visszanyuló szláv kultúra maradványait feltárják. (Ch. S. CHARD: Archeology in the Soviet U-nion. - Science, 21 Február, 1969.) Régebbi leletekről nincs jelentés. Kiev váro-sának az ásatásai is régebbi keltezésűek. Itt nem volt tanácsos ásatni. Amiről tudunk, a fia-tal ukrán régésztől, A. L. MONGAIT-tól pontosan meghatározott lelethelyek, L. ZAKHAROV-ARENDT 1935-ből származó értékes adatai és FETTICH NÁNDOR jelentés a M. Tud. Akadé-miához a kievi munkálatokról 1942 aug. 26-án, nyújtanak újabb ismereteket. Az utóbbi jelen-tésnek az adatai szerint a kievi, ma már csak romjaiban meglévő Arany Kapunál egy ősma-gyar fejedelmi sírt tártak fel, majd N. KARGER leningrádi régész 1939-ben több ősmagyar sír-jára bukkant a város legbelsőbb részén, tehát az ősi várnak a területén az ún. "tizedes templom" tövében. (Destjatinaja Cerkov). Kiev egyik kapujának a neve Ugorska Vo-rot volt, amely nyugatra nézett. A Dnyeper partján lévő magasabb domboldalt Ogor-skoje Urocsiscse-nek hívták, egészen közel Askold régi sírházhoz. A honfoglalásban részt nem vevő ősmagyar részleg egy csoportja továbbra is a Kiev várában maradt, ugyan-csak régészeti adatok alapján, egy 10. századi ugyancsak fejedelmi sír mellékleteként sze-replő arab dirhemek tanúsága szerint folytatva az ősmagyarság kereskedelmi kapcsolatait az átutazó viking vándorkereskedőkkel.

A vikingek kievi tartózkodásának is vannak régészeti emlékei. A város területén volt külön szálláshelyük, ahol egy sír feltárásnál a viking vezetők jelvényét a THOR-kalapá-csot találták a csontváz mellkasán. OXENSTIERNA szerint kétségtelen, hogy az itt megtele-pült normannok vezető személyisége volt a sír lakója. (I. m. 71.) Ezeket a hajós főnököket Saekonungar - Tenger király névvel illették az északi sagak, hajós legendák, Kala-pács jelvényük összefüggése a kovácsiparral, a THOR-isten szimbolumaként azonos a TAR-kány, kovácskirály közös mitológiából fakadó elnevezésével. A vár történetében a vi-kingek is nagy szerepet játszottak. ASKÖLD és DIR személye körül folyó viták során egyre in-

kább kialakul a vélemény, hogy a vár és környéke a két nép együttes kormányzata alatt állt közvetlenül a honfoglaló magyarság eltávozása előtti évtizedekben.

A Kiev közvetlen környéki régészeti adatok ősmagyar-viking kapcsolatairól bőven áradó anyagot szolgáltat az 1890-ben Moszkvában tartott VIII. Régészeti Kongresszus beszámolója, bár azzal a fogyatékkal, hogy az akkoriban még kialakulatlan feltérési módszerek és a leletek leírása mai archeológiai kiértékelése tökéletlen marad. Ennek ellenére jelentős adatokra bukkanunk a temetkezési rítusok kapcsolódásáról az ősmagyar és viking szokások elegyedésével. Az altáji népek jellegzetes tulvilági életük folytatásához szorosan idomuló temetkezési mellékleteként szerepel a ló. Ugyanigy a folytonos víziutonjáró nordikus népek vallási hiedelemvilágához tartozott a csónakkal, vagy a rangosabbaknál a hajóval való temetkezési szokás. Mindkét nép a sírontuli életre berendezkedő szándékkal vitte magával sajátos életmódjához tartozó, nélkülözhetetlen eszközt vagy barátját a lovat vagy a hajót. A mellékletek diszes volta, a hajóknál a faragványok, vasalások, a lovaknál a nyereg és diszes lószerszámok is ezt a gondolatot fejezik ki. A két nép huzamosabb kulturérintkezéséből az idők folyamán a két ősi temetkezési szokás is egybeforr. Így nem csodálkozhatunk BLINDHEIM-nek, az osloei Viking Múzeum kurátorának ama adat felett, hogy az 1950-ben feltárt Kaupang viking telepen csónakba temetett ősmagyar csontvázát találták meg több sír között. A korhadt csónak mellett ott feküdt lovacsontváza, diszes lószerszám mellékleteivel együtt. (Archeological News, 1956, 278. "Viking trade".) Ugyan ez az eset ismétlődik meg a Sorte Muld-i ásatásoknál. Lókoponya feküdt a csónak-koporsóban a csontváz lábánál, míg a négy lábszárcsont egymás mellé helyezve a csónakon kívül maradt. Jelentősek az ásatás fémleletei, amelyek az állatdiszítések eurázsiai kultúrköréhez kapcsolódnak. A feltérés leletei alapján az 500-as évekre teszik a temetkezés idejét. (U. o. - 1958. 84. "A Scandinavian Community".) Ez a lelet különben az ősmagyar valóság szép aranylemezen megörökített mágusát is megőrizte. Mint harmadik ilyen jellegzetes kultuszvegyülést említjük meg a már idézett moszkvai, 1890-es, VIII. orosz régészeti kongresszus beszámolójában szereplő Bielo-ozerskaja-i leletet. Az itt leirt csontváz is egy tölgyfacsónak fenekén, hátára fektetve, kelet-nyugati irányban volt eltemetve. Sirmellékletként övcsatvég, bronz (?) ékszerek és egy vasgyűrű vannak feltüntetve. A koporsóként használt tölgyfacsónakot egy másikkal, mintegy fedéllel fődtek be, amelyen ugyancsak lócsontvázat ástak ki.

Az első két esetben szakemberi vélemény szerint altáji eredetű népek jellegzetes embertani csoportjához tartozó halottakról van szó. A harmadik viszont kimondottan nordikus, viking jellegű. A két első esetben az is meglepő, hogy a sírokat magaskulturájú kovács- és ötvösműhelyek népének tetemeivel együtt tárták fel. Érdekes, hogy mindkét esetben feltételezték a régészi vélemények egy-egy vándor fegyverkovács vagy ötvös sírjának a lehetőségét. Ezek a két különféle helyen előforduló feltételezések, mint a későbbiek folyamán látni fogjuk, különleges figyelmet érdemelnek a VÖRÖS ERIK viking telepessel utazó és ősmagyaroknak gyanított TYRKER személye körüli vitákban. Ugyancsak az ősmagyar fegyverkovácsok, ötvösök társulásával találhatnánk esetleg elfogadható magyarázatot a Szicília magyar nevekre, akik a normannokkal kerültek RAGNAR fiának BJÖRN IRONSIDES-nek 859-ben lezajlott Földközi Tengeri kalandozásán. A 36 hónapig tartó vállalkozás során jártak első ízben Sziciliában. (OXENSTIERNA : I. m. 73.) BIZÁNCI ISTVÁN örmény történetíró "magyar nép őr-tornyáról", illetve telephelyéről beszél. (NÉMETHY GYULA : I. m. 331-32.) Ezekről a vándor kézművesekről azonban másutt írunk bővebben.

A kievi magyar fémművességről...

+ FETICH NÁNDOR

Az alábbi közleményt nagy magyar régészünk levelei alapján állítottuk össze. A kievi magyar-normann kapcsolatok fémművességi részlegével ő foglalkozott leg-
 behatóbban. Sok levele, melyet a szerkesztőséghez in-
 tézett, felérnek egy-egy tanulmánnyal. Jelen írás hű-
 en tükrözi Fettich Nándor megfigyeléseit...

a szerkesztő

Magyarságunkat az európai közvélemény és annak tudományos irányítói már évszázadok óta a humanizmus barbár ellenségeként tekintette és nyugodtan emlegethetjük "az írástudók árulását" ennek a történelmileg teljesen alaptalan vádnak a keretében. Időnként ugyan fel-fellángolt a magyarság iránti megbecsülés, némi tárgyilagos állásfoglalás, amelyet főként KOSSUTH vívott ki Nyugaton ez ellenérzést kiváltó bécsi abszolútizmussal szemben. Az 1867-es kiegyezés utáni bonyolult helyzet sem kedvezett az Európa-ellenesség vádjának kiirtására, annak ellenére, hogy a magyar közélet vezető egyéniségei rendszeresen nyilvánították magukat az általános humanizmus odaadó hiveinek. Ezek ellenére a nemzetközi tudományos világ élvonalbeli képviselői néha szokatlanul éles hangon foglalták állást a magyarság európaiságával szemben. J. MARQUART 1901-ben megjelent híres könyvének, az "Osteuropäische und Orientalische Streifzüge" bevezetésében megdicséri NAGY KÁROLY "avarirtó tevékenységét" és vele szemben elmarasztalja OTTO császárt, aki a magyarság kiirtása terén csak "félmunkát végzett" PALACKY, a csehek alapvető történésze "Európa testébe befuródott inorganikus" -ként emlékezik meg a magyar népről. A régészek között I. J. ARNE az európai, nemzetközi humanizmus nevében a palmettás művészet elválasztotta a magyarságtól és nemzetközi "árucikket" csinált belőle a "La Suede et l'Orient" (Upsala, 1914.) című kötetében. Ez annál különösebb, mert tíz évvel előbb jelent meg HAMPEL JÓZSEF, nagy háttérű műve "Alterthümer d. frühen Mittelalters in Ungarn" (Braunschweig, 1905.), melyből mindenki láthatta, hogy a palmettás művészet elválaszthatatlan a honfoglaló magyarság őshazai életétől. Az orosz régészet a magyar ügyről egyszerűen hallgat.

tott. A ZICHY-expedícióban résztvevő PÓSTA BÉLA nem képviselt olyan átütőerőt, hogy felfigyeltek volna rá. HAMPEL halála után (1913) bekövetkezett világháborús pangás még sokáig tartott ezután, míg végre 1926-ban új lépések kezdődtek a magyar őstörténeti kutatások terén. Ezeknek első látható jele volt U. ADENDT és A. ZAKHAROV közösen írt "Studia Levedica" c. tanulmánya (1934). Ez lényegileg a HAMPEL-féle szolid, tudományos és teljesen politikamentes irányzatnak volt a folytatása. E munka lényege az, hogy a Keleteurópai kora-történet tényezői között a magyarság szerepét figyelmen kívül hagyni nem lehet, és ez előrevetette árnyékát annak a követelménynek is, hogy a kievi állam megalakulásánál az eddig ismert és sűrűn tárgyalt normann és szláv tényezők mellett ezentúl az ősmagyarságra, az akkori Keleteurópa egyik legjelentősebb népére is tekintettel kell lenni. Ez a munka nagy konsternációt és felháborodást keltett a szovjet régészettudományban. Egymás után jelentek meg a ledorongoló nyilatkozatok. Már a normannok szerepeltetését is egészen a demagógia színvonalán kritizálták, hát most még az új államformáló magyarság történelmi és régészeti nyomait feltáró tételeket, hisz az általuk képviselt történetiszemlélet kizárólagos előnyben részesítette a szlávok "államalkotó képességét".

Hamisításoktól sem riadtak vissza, amelyeknek az előzményei már sűrűn szerepelnek a múlt századbéli orosz tudományos irodalomban. Például Kijev X. századi térképein az orosz krónikákban említett "U gorszke je" ("Magyar hely!) területen álló "Álmos palotája" "OLGIN dvor"-ként, vagyis "Oleg palotája"-ként szerepel. Az ősi orosz krónikákban ezzel szemben "OLMIN dvor" áll, ami OLMA=ÁLMOS alapon "ÁLMOS palotája"-ként értelmezhető. A szovjet régészeti irodalomban hivatalos irányzattá lett a magyarság szerepének teljes kikapcsolása és kievi államalakulásnak problémaköréből. KARGER nagy Kievmonográfiájában a magyarságnak még csak a neve sem szerepel, bár a tizedes-templom helyén talált ősmagyar sírok publikációja ebben a kötetben az ősmagyarságnak az orosz krónikákban közölt kievi szerepével való konfrontálását kívánta volna meg.

ARTAMANOV, aki a magyarságnak a kazár birodalommal való kapcsolatának terjedelmes fejezetet szentelt ("Istorija Chazar", 1962.) a normann-szláv kérdésben bonyolult és kompromisszumos megoldást konstruált, de amikor az orosz őskrónikák szövegében az ÁLMOSRA és a magyarokra vonatkozó helyhez ért, itt megszakította a szöveg ismertetését, illetve magyarázatát, ARTAMANOV a magyarság déloroszországi szereplését kizárólag besenyő-kazár vonatkozásban tárgyalja és a magyarságot, mint a kazár-zsidó kormányzat egyik áldozatát mutatja be, de arra még csak kísérletet sem tesz, hogy régészeti anyagot történelmi forrásként szolgáltasson meg, pedig az Ermitázs élén eltöltött évei alatt módja lett volna a magyar vonatkozású emléktárgyak megismerésére. Ezt már a fiatalabb magyar régészek is bátran szemére hányták, főként a S. A. PLETNOVA és F. DAVIDOV munkáiban továbbélő szellem miatt.

A régészeti leletek történelmi forrásként való kiértékelése mind a magyar, mind a szovjet régészeknél egyébként is módszertani hibákba szokott keveredni. A legfőbb hiba abból adódik, hogy a fémtechnikai körülményekhez nem értvén, természetes együgyűséggel a lelettárgyak funkciójával csak azon időponttól kezdődően foglalkoznak, amikor a lelettárgyak vagy sírokba, vagy rejtett kincsekbe kerültek. A tárgyaknak ezen időpontot megelőző két igen fontos életszakával már nem törődnek. Ezen két időszak egyike a tárgy előkészüléséig tart, másika pedig az a rövidebb vagy hosszabb idő, amely alatt a tárgy használatban volt.

Hogy arany vagy ezüstveretes szablya előkészítésében milyen félkészítményekre, technikai eszközökre és eljárásokra van szükség, az a régészeti tudományban eluralkodó absztraháló hajlam következtében a régészeti kutatásoknál szóba sem szokott kerülni. A lelőhelystatisztikákat egymagukban elégnak szokták tekinteni annak kijelentésére, hogy a palmettás nemesfémkészítmények a nemzetközi kereskedelem árucikként kerültek egymástól néha gyakran igen messzire fekvő helyekre, ahol azokat a régészek, vagy véletlen esetek napvilágra hozták. Ez nem egyéb, mint a mai korszemlélet visszavetítése egy olyan távoli terület és régi idő viszonyaira, amelynek élete mind anyagi, mind pedig szellemi tekintetben egészen más feltételek közt zajlott le, mint ahol és amiben jelenleg élünk. Egy régészeti absztrakciókban iskolásodott régésznek eszébe se juthat, hogy a tarsolylemez sima lapjának előállításával sokkal körülményesebb és nehezebb munka volt abban az időben, mint a leggazdagabb mintának kicizellálása ugyanazon a lemezen. Ha tehát a nemesfém- és fegyvereszközletek forrásértékének megállapításáról van szó, a módszer azt követeli, hogy a tárgyak létrejötte, használatának és földbekerülésének minden körülményére kellő figyelmet fordítsunk. Ezek előrebocsátása után most a honfoglaláskori nemesfémek, arany, ezüst és vörösréz, bronz készítmények kérdéséről vizsgáljuk.

A honfoglaló magyarsághoz kapcsolható régészeti leletanyag meghatározásánál igen könnyű helyzetben vagyunk. Már HAMPEL korában is minden kétségen felül állt, hogy a Vereckei-szoros alatt fekvő területek sűrűn, egymáshoz közelben létesült kis temetők gazdag férfi és női sírja a honfoglaló magyarságtól származnak. E kis temetők a Kievtől Munkácsig tartó négyhónapos vonulás után 6 évre megállapodott, fáradt nép temetői. Csakhamar az ország belsejében is elterjedt ez a jellegzetes, keleti színezetű nemesfém anyag és arab dirhemek valamint nyugati érme kíséretében lassanként a sírokba vándorolt. Már a földrajzi eltolódások is mutatták a leletek szempontjából, hogy HAMPEL nagyszabású műve véglegesen meghatározta, miszerint ezek a nemesfémekből készült tárgyak az őshazából hozott darabok voltak. A főntebb körvonalazott módszertani igény szemszögéből nézve egy több rétegű, de egységesen fejlődött fémművéség rendkívül erős koncentrálódása jellemzi ezt a termékeny nemesfémművességet. Módszertani szempontból minden erre irányuló kutatásnak ennek a koncentrálódásnak a körülményeit kellett volna keresni azon a területen, ahol ezek a dolgok keletkeztek. A régészeti tudomány eléggé el nem ítéltető botránya az, hogy ezt a módszertani alapvető körülményt hangadó régészek tökéletesen elhanyagolták. Csekély kezdeményezéstől eltekintve - BEBIGER - a minták multjának felderítésével és azok funkciójának meghatározásával nem sokat törődtek. PÓSTA BÉLÁBAN meg volt erre a jóakarata, de fémművészeti alkotásokat fémművészeti alapismeretek nélkül, sőt azok teljes hiányában ő sem tudott történeti forrásként megszólaltatni. Így tulajdonképpen módszer nélkül nyult hozzá az őshaza rokonleleteinek felkutatásához és publikálásához. Minél több idevágó leletet talált elszórtan egymástól igen nagy távolságokra fekvő lelőhelyeken, annál inkább a nemzetközi iparcikk-elmélet malmára hajtotta a vizet. Ilyen szempontból az 1905-ben kiadott hatalmas kötete "Régészeti Tanulmányok az orosz földön", kiábrándítóan mondható. Pedig a századfordulón már megérett a honfoglalás-kutatás annyira, hogy a régészeti leletanyagot szembe lehetett volna állítani a nyugati és keleti forrásokkal. PAULER - SZILÁGYI: "A magyar honfoglalás kútfoi" (1900) hatalmas kötet a külföldi kutatás számára - a magyar nyelv ismerete nélkül - használhatatlan volt, a magyar régészet pedig újabb, még nincs azon a fokon, hogy az említett koncentrálódás tényét jól követhetve az írott források közleményeivel szembesíteni tudná. A nemesfémkészítmény-

ek koncentrációját kiegészítik igen jellegzetes alaku fegyverek - szabályák, tegezek stb. - amelyek a pusztai népek fegyvertörténetének egy jellegzetes fokát képviselik és elválaszthatatlannak látszottak a honfoglaló magyarságtól.

Mind a magyar, mind pedig a külföldi honfoglaláskor-kutatás igen nagy mulasztása volt az őshazában (őshazákban!) maradt, vagyis a honfoglalásban részt nem vett zárt magyar népcsoportoknak régészeti szempontból való figyelmen kívül hagyása. Ugyancsak ilyen mulasztás volt a honfoglalásban résztvett és az ottmaradt magyar népcsoportoknak korabeli világkereskedelemben való intenzív részvételét a tudományos absztrakció folytán képtelenek voltak akár régészeti, akár történelmi szempontból értékelni. Chozma-tól Grönlandig, Permiától az arab világ kereskedelmi helyeihez, Kievtől Krakón át Európa felé közlekedő kereskedői karavánok közt a magyar fegyveres kereskedők jelentős szerepet játszottak! (Dirhemleletek!) A fontosabb kereskedői gyűjtőhelyeken magyar kolóniák keletkeztek. Ezek nemesfém és fegyverzeti felszerelése a honfoglalásban résztvett törzsek magasfejlettségű kultúrájának színvonalán állottak. Ilyen zárt, ősmagyar népcsoport gazdag nemesfém és fegyverzeti emléktárházát mentette meg A. TYEPLUCHOV a századforduló körüli időben az Inva és Obva folyók völgyéből, amely folyók a Káma jobbparti mellékfolyói Perm városával átellenben. A Kaukázus északnyugati előterében is nagyobb magyar néptömeg telepedett meg, melynek fejedelmei még századok múlva is leveleztek Rómával. Egy másik, szintén nagyobb tömeg KONSTANTINOS PORPHYROGENITOS császár közlése szerint a Kaukázus mögé vonult és hosszú időn át kapcsolatban maradt a honfoglalásban résztvett csoporttal. Ujabban pedig TÓTH TIBOR antropológus talált egy magyar származási hagyományt őrző csoportot Dél-nyugatsibériában, ERDÉLYI ISTVÁN régészünk pedig a Szuzdal-Nisnij Novgorod és Morzsanszk térségben talált egy tarsolylemezekben nagyon gazdag csoportot. De magában Kievből is jelentős magyar csoport maradt a honfoglalás után. Az Arany Kapu mellett eltemetett előkelő férfi a kievi fejedelem szolgálatában álló magyar csoport vezetője lehetett. A sírjában talált X. századi arab dirhemek minden kétséget kizárólag bizonyítják, hogy ez az elsőkelőség is azon kиеviak közé tartozott, akik nem vettek részt a honfoglalásban. Tekintettel arra, hogy a felsorolt magyar csoportok területén teljességre törekvő szakszerű ásatások nem folytak, és hogy mégis több helyen igen jelentős minőségű és mennyiségű jellegzetes régiség került napvilágra, számolnunk kell azzal a ténnyel, hogy a honfoglalásban részt nem vett magyar néptömeg legalább akkora volt, mint maga a honfoglalók lélekszáma. Ez a jelentős lélekszámban visszamaradt csoport sem maradt tétlen a fémművesség és kereskedelem terén. Az akkori világkereskedelemben belekapcsolódva, ismerte a jelentősebb úthálózatokat és évszázadokon át megőrizte nyelvét és hagyományait (Magna-Hungaria!). Ennek a honfoglalásban részt nem vett magyar néptömegnek anyagi és szellemi kultúrája - amennyiben régiségleleteik kezünkben vannak - ugyanazt a honfoglaláskori színvonalat mutatják. Ilyen csoportok a Kie v város és környéke, az Inva-Onva völgy, Szuzdal-Morzsanszk térség és a Kaukázus északnyugati elővidéke. Ez a kulturális színvonalazonsosság rendkívül jelentős körülmény a honfoglaláskori kutatás szempontjából. Bárhogyan is ítéljük meg e csoportok lemaradásának körülményeit és részleteit, az az egy bizonyos, hogy e csoportok nemesfém és fegyverfelszerelése annak a koncentrációnak szerves tartozékai, amely a honfoglalásban részt vett tömeg hagyatékából olyan világosan áll előttünk. Módszertani szempontból fel kell vetni a kérdést, hogy vajon az ennyire szétszóródott népcsoportok számára nem saját fémművészeti központjaik gyártották-e a ne-

mesfém és fegyverfelszereléseket? Az egymástól elszakadt, vagy talán egyébként is független műhelyek gyakorlata azonban részben technikai, részben művészeti szempontból alkalmas lett volna arra, hogy azonos mintákat azonos stílusban hozzon létre azonos tárgyformákon. Még egy egyetlen műhelyen belül is, az egymás mellett dolgozó két cizellőr munkája sem lehet teljesen azonos! A nagy távolságok dacára fennálló technikai és stílusbeli egység, illetőleg azonos koncentrálódási körből való szétszéledés eseteivel állunk tehát szemben. A szétszéledés mikéntje külön nagy probléma, amelynek felismeréséig a tudományos kutatás még ezideig nem jutott el. A probléma az, hogy a népcsoportok miképpen alakultak ki. Amennyire a ma rendelkezésünkre álló régészeti anyagot a gyenge publikációkból ismerhetjük, a népcsoportok kialakulása nem egészen egyszerű dolog és talán nem is azonos az összes csoportok levállásának esetében. Kialakulásuk fő tényezőit ma a következő fázisokban látom:

1. - Nyersanyagbegyűjtő telepek szervezése gazdaságilag fontos vidékeken,
2. - a 9. század elején megalakult kazár-zsidó közigazgatás hatásköre alól kivonulás a peremterületekre vagy azokon túl fekvő "véde" helyekre,
3. - a honfoglalásban résztvévő és részt nem vevő törzsek szétválása és végül
4. - a több évig tartó előkészületek végrehajtása.

Ezek természetesen csak a legfontosabb tényezők voltak, amelyekhez még minden bizonnyal más részletkörülmények is társultak, mint pl. a karaván-kereskedelemben való eddigi közös szereplés bizonyos irányu megosztása, a részvétel módozatainak kidolgozása stb. Mindezekre a részlettényezőkre vonatkozólag a publikációk hiányosságai miatt tájékozódásunk ma még elég nehéz, de ennek ellenére néhány feltűnő jelenséget máris regisztrálhatunk, főleg a kиеvi állam, első sorban Kіev műhelyeinek termelése és e termelésnek a távoli csoportokkal való kapcsolatára vonatkozólag.

A honfoglalásban résztvévők tárgyi hagyatéka (fegyverzet, fémművészeti alkotások, felszerelések) egy igen feltűnő különbséget árul el: máris a szóbanforgó, visszamaradt magyar csoportok eddig ismert tárgyi hagyatékától. Az utóbbi csoportokból csaknem teljesen hiányzik a kétélű normann kard, amely a honfoglaló csoport hagyatékának nagyon gyakori része. Ez annál feltűnőbb, mert e csoportok nemesfém hagyatéka egyébként egy és ugyanazon koncentrálási munka minden nyomát magán viseli. A kіevi Arany Kapu nál eltemetett rangos magyarnak is ilyen kétélű normann kardja volt, markolatán ezüst, palmettás lemezborítással. A honfoglalásban résztvévők hagyatékában a normann kétélű kard éppen olyan gyakori, mint a pusztai könnyűlovassági szablya. Ez a feltűnő különbség nem véletlen. A pusztai könnyűlovassági és nyugati nehézfegyverzet (kétélű pallos, lándzsa) egyidejű kifejlődése és a velük kapcsolatos kétféle taktika betanítása kimondottan a honfoglalás előkészületeihez tartozott. A visszamaradt törzsek azonban ennek a kétféle taktikának begyakorlásában nem vettek részt. A nehéz fegyverzet hiányát náluk így lehet kiértékelni. A szablyát azonban, mint steppevilági jellegzetes fegyvert az új utrakészülők megtartották. Amikor a kétféle fegyvernemre való áttérés, a fegyverek tömeges gyártása és használatuk betanítása megkezdődött, akkor dőlt el, hogy melyek lesznek a visszamaradó törzsek. A nemesfémkészítmények technológiai vizsgálatának döntő szava van a kezdődő megállapításánál. Technológiai vizsgálat eredményeként a 889. évszámtól visszafelé, circa 30-35 évet kell a lázas fegyverkezésre és betanításra feltételeznünk. Olyan hihetetlenül magas technikai színvonalu alkotások, mint a két rakamazi ezüstkorong, vagy a Szolnok-strázsahalmi és

A geszterédi szablya ezüst markolata. Fettich N. nyomán.

Csernigovi ezüstcsésze palmettás diszekkel. Rybakov nyomán.

fehéregyházi tarsolylemezek már nem jutottak el a visszamaradt csoportokhoz. A bécsi szab-
 lya technológiai színvonala alapján ítélve e 30-35 éves fejlődés alapját jelentő időköz köze-
 pe táján - 875 körül - keletkezett a kievi műhelyek egyikében. Fejedelmi méltóságjelvény
 lévén, készítését a fejedelmi hatalom demonstrálásának szükségével hozhatjuk kapcsolatba.
 Ez a szükségesség politikai síkon kiértékelve annyit jelent, hogy ettől az időponttól számitha-
 tó a honfoglalásra készülődő törzseknek, élükön ÁLMOS fejedelemmel, teljes emancipáció-
 ja a Kazár Kaganátustól. A visszamaradó törzsek ekkorára már szintén biztonságos helyekre
 települtek át, eltávolodva a kazár kormányzattól. Amilyen mértékben fokozódott (875 után)
 a lázas fegyverkezés, ugyanolyan mértékben lazult a kapcsolat a visszamaradt törzsekkel, de
 ez a kapcsolat a kereskedelmi karavánélet formái között megszakitatlanul továbbra is virág-
 zott és még a honfoglalás lezajlása után sem szakadt meg. A Szuzdál-Morzsánsz tér-
 ségben talált tarsolyokon - 6 darab ! - lemérhető a fejlődésnek az az időpontja, amikor a
 honfoglalásra készülődőkkel való kapcsolat már lazulni kezdett, azaz amikor a kazár biroda-
 lomtól való végleges elszakadás eltökélt szándéka már nyílt titok lett. A monogámiára való
 áttérés akkor már befejeződött és ennek a monogáminak kedvező, Krim félszigeti keresz-
 tényiség felé való orientálódás nyoma még kimutatható a Szuzdál-Morzsánsz térség magyar-
 ságánál is. Ugy látszik, hogy a nagy vállalkozásra való készülődés ennek a mind gazdasági,
 mind katonai szempontból óriási jelentőségű társadalmi reformnak csendes bevezetésével
 kezdődött. "Egy feleség, egy gazdaság, egy gond"- lehetett a jelszó. Az összes honfoglalásra
 vonatkozó forrásaink egyértelműen tanúsítják, hogy a nagy meginduláskor az egynejlőség a
 honfoglalóknál már jó ideje meglévő természetes és megszokott állapot volt.

A 889. évi megindulás nem okozott tulságos nagy vákuumot a Dnyeper-Donc
 és Don vidéken. Egyrészt a kazár-zsidó kaganátus zsoldos besenyő serege a hozzátartozói-
 val együtt már a készülődő magyarság nyomában volt, másrészt a kelet-nyugati világkeres-
 kedelemben tevékenykedő hajós normannok nyomában a Kiev-i állam területére jelentősebb
 normann népcsoport telepedett le és magát Kievet is elfoglalta. A honfoglalásban résztvevő
 csoport távozása Kievből és vidékéről megegyezéssel alapon történt. ANONYMUS erre
 vonatkozó közlését a dirhem leleteink igazolják. Ezek a dirhemek Kieven ke-
 resztül jutottak tovább nyugatra, ugyanazon az uton, amelyen maguk a honfoglalók vonul-
 tak.

A visszamaradt magyar népcsoportok teljes mértékben résztvettek a keleteurópai
 gazdasági élet vérkeringésében. Még az itt-ott felbukkanó egyes magyar sírok - Tankejevka,
 Vorobjevo stb. - nemesfém mellékleteit sem lehet "kereskedelmi árucikknek" minősíteni, hi-
 szen a csoportok közti közlekedés rendkívül intenzív volt. Vitathatóbbnak látszanak az olyan
 esetek, amelyekben az ősmagyar jellegű nemesfém készítmények távoli népek más típusu
 sirjaiban, idegen holmikkal keveredve fordulnak elő. Ezek az esetek csábították külföldi és
 hazai régészek egy részét az ún. "nemzetközi árucikk"-elmélet elfogadására. Hogy az ide-
 gen népek, amelyeknek közvetlenül semmi részük sem volt a főtebb tárgyalt koncentráló-
 das létrehozásában, vásárlással, cserével, rablással vagy ajándékként jutottak-e hozzá a csil-
 logó nemesfém készítményekhez, eldönteni, az erre vonatkozó adatok hiányában nem le-
 hetséges. Bulgária esetében van forrásadatunk arra vonatkozólag, hogy magyar követek- ÁR-
 PÁD és KURSZÁN -, továbbá nagy magyar hadsereg fordultak meg azon a vidéken. A pal-
 mettás minták rendszeres feltűnése bolgár kerámián, lehet összefüggésben a magyar viselet
 ottani megjelenésével. Vannak azonban fémleletek is Bulgáriában, amelyek akár kereskedel-
 mi uton, akár másként kerültek erre a vidékre. (Madarai, kardhüvelyvég). Sokkal nagyobb ha-

tással volt palmettás művészet a skandináv népek művészetére az északi országokban. Ezzel a palmettás művészettel a skandináv-arab világkereskedelemben nagy szerepet játszó normann karavánok vezetőinek és fegyveres kísérőinek számtalanszor volt alkalmuk megismerkedni, amikor utjuk Kieven és a Donec-medencén át a magyar telephelyek és műhelyek közt vezetett. A skandináv, viking hajózásslők mintái és technikai megoldásai a magyar tarsolylemez művészet hatása alatt készültek, de már a skandináv igényeknek megfelelően átdolgozva. A skandináv Jellinge- és Ringerike-stílus nem egyéb, mint a tarsolylemez művészet egyenes folytatása. Kihatásának nyomai még Angliában is megtalálhatók. Olyan arányu koncentráció az azonban, mint az ősmagyarország 889. előtti hazájában, sehol sem találunk sem Bulgáriában, sem Skandináviában. Hogy a Dnyeper-vidéki szlávságnak milyen része volt e koncentráció lebonyolításában, meghatározni nem tudjuk, mert a régészeti kategóriák népi azonosítása a szovjet régészeti irodalomban különböző szempontoktól függően erősen ingadozik, a magyarokra vonatkozó írott forrásközlésekkel való tárgyilagos egybevetésnek pedig egyelőre még a módszere is hiányzik a szakirodalomban.

A honfoglalásra készülődő magyarország erősen koncentrált fémművészete igen jelentős történelmi alapokon jött létre. Nemcsak egyes alapvető tárgyformák, hanem a mintaanyag egy része is a megelőző korokból öröklődött át az ősmagyarország igényeit szolgáló műhelyekbe. Az ún. Martinovka-kultúra (6. század), a Minuszinszk-medencében virágzó 8. - 9. századi bronzöntéses fémművészet és a K r i m i-félszigeten és vidékén virágzó keresztény műveltség fémművészete nélkül nem jött volna létre az a palmettás művészet amelyet koncentráltan a honfoglalók hagyatékában találunk. Ezen összetevő elemek hagyományokat fejeznek ki, a hagyományok mögött pedig történelem húzódik. Ezért van az, hogy a régi Európában egy nép akkor emelkedik föl az ősállapot homályából történelmi szerepre, amikor ősi hagyományait fönntartó saját fémművészete történelmi fokon álló célok szolgálatába állítja. A kievi állam területén a 9. században két nép volt ezen történelmi fokon: a z ő s m a g y a r és a n o r m a n n. Mindkettőnek erősen koncentrált, hagyományokon fölépülő, magas rendű fémművészete volt. Ugyanekkor a szláv törzsek még nem mentek át az ilyen koncentrált fémművészeti fejlődés fokozatán. Azért nevetséges sovinizta törekvés, akár a normann, akár a magyar fémművészet alkotásaiból elcsipegetni egyes darabkákat egy olyan nép számára, melynek hagyományaival ezek nincsenek összefüggésben.

A "nagyszombati VINLAND térkép"

Irta: Szepessy Géza. (Várpalota.) Nat. Geogr. Soc. Washington tagja.

A nagyszombati "Vinland Map" és a "Yale Vinland Map" alaposan megmozgatták a nagyvilág számos szakembere, de talán főként újságírója fantáziáját. Sajnálatos, hogy a szenzációhajászó hírek mellett csak igen csekély tudományos eredmény láthatott napvilágot, azokat is az "örök ellenfél" fékezte, marta, ahol tudta. A XX. század velejárója ez, hogy képtelenek elviselni a szellem és a logika diadalát, képtelenek ez eredményeket az egyetemes emberiség kincsének tekinteni.

Tudom, nem illik ilyen bevezető egy tudományos igényű írás elé, de talán akad fórum, ahol az akadályok okait legalább vázolni lehet. Legyen szabad a magyar önzést jelen esetben előre vetni, hiszen a térkép (mely bizonyosan egy koraközépkori munka többszöri javításon-módosításon átesett másolata!) mégis csak Nagyszombatban készült egy korábbi 1599-ben. Magát a térképet ma már milliós példányszámban ismeri a nagyvilág, főként HELGE INGSTAD professzor, világhírű norvég tudós könyveiből, valamint a különféle sajtókonsernek tudósításaiból. Magam részéről a térképet egy még későbbi másolatnak veszem, melyet 1615-70 között készítettek a nagyszombati híres nyomda rézmetszőmesterei. Ilyen térképeket szerkesztettek a térképrajzolók egészen addig, míg a fényképezés, főleg a légifelvételek fel nem tűntek, melyeket aztán a térképészek átvihettek részlemezre.

A másolat sokszor meglepi az embereket, akik téves eszméitársításokra hajlamosak, mignem megtudják, hogy az emberiség történelmének legtöbb középkori írása csak későbbi másolatokban maradt fenn, legtöbbször a XVIII. században készült kópiák után. A kéziratok mindenkor vonzották azokat, akik tudományosan gondolkoztak, hiszen tudták, hogy ebből a példányból csak egy-két darab lehetséges, tehát értéke, mondanivalója különleges és érdemes vele foglalkozni. Felfedezése, majd felismerése ezeknek az iratoknak soha nem volt könnyű, azoknak kellő helyreillesztése sokszor csak évtizedek után valósulhat meg. Jól tudjuk, hogy általában a levéltárak dinasztikus okmányokat őriznek meg, tehát a / vagy olyanokat, melyek a mindenkori rendszer szempontjából előnyösek, avagy b. / melyek a rendszer szempontjából semlegesek. Ez a két szempont már eleve mindennemű levéltárral szemben óvatosságra int és adataival csak kellő kritikával élhetünk. Így van ez a térképekkel is.

A térkép valamit rögzít, mely bizonyos szempontból fontos, sűrítve értékes adatokat kínál azoknak, akik értenek olvasásához. Nem csoda, ha mindenkor tiszteletben tartották a térképkészítőket értékesnek tartva munkáikat a legősibb korok térképeitől kezdve. Ezek a rendszerint egyetlen példányban készült térképek, titkosak bizalmasak voltak, főleg akkor, ha nem valami sokszorosító eljárással készültek. Még nagyobb jelentősége volt azoknak a térképeknek, melyek egy bizonyos régebbi példányt javítottak újabb kutatások alapján valami módosításokkal bővítették és ismételten rézmetszetre vitték. Sok esetben azonban a tulajdonos - pl. ERZSÉBET angol királynő - egyenesen tilalmat hozott a sokszorosításra és így a térkép egyetlen és eredeti példánya maradt fenn. Egy-egy ilyen térképkézirat rendkívül ér-

tékes adatokhoz juttatja a történezt, főleg akkor, ha a térkép mellett még bizonyos szövegeket is találunk.

Egy ilyen térképet elemeire bont szét a komplex vizsgálatok révén a kutató: be-
tűtípusok, -szöveg, -nyelvezet, -rajzok, -papíryanag, -festék vagy tinta, -a papír vízjele stb.,
sokatmondó adatokat nyújt külön-külön is. Természetesen viták alakulnak ki egy-egy ilyen
értékes térkép körül, nézetek csapnak össze és mindez jó, ha valóban a tisztázás és az igazi
tudományt szolgálja, bár - sajnos - ez sokszor másként alakul. Lemérhettük ezt pl. a híres-
neves "Yale Vinland Map" előkerülésénél, amikor azt egyesek hamisnak tartották, ki-
fogásolva, hogy az egyetem 100.000 dollárt fizetett ki érte. Olyanok nyilatkoztak, akik
szakértőknek egyáltalán nem tarthatók, nem lévén erre tudományos felkészültségük -diplo-
máik ellenére sem! - hanem kiskaliberű irigységből igyekeztek zavart terjesztetni. Kiderült
az, hogy a térképet a háború alatt kitépték egy kódexből és így került eladásra. Majd ké-
sőbb előkerült Svájcban maga a kódex is, mire az ellenhangok elnémitva elhallgattak, a vá-
daskodók takarodót fuvattak. Ezekhez jó idegekre van szükség és a Yale Egyetem könyvtá-
rainak jó idegei voltak, nem törődve kicsinyes emberekkel, tudománytalan hangzavaraikkal.
Ha ők is türelmüket veszítették volna, akkor egy hallatlanul becses kultúrtörténeti dokumen-
tummal szegényebb lenne ma a világ. Hasonló körülmények közt hány éshány felbecsülhe-
tetlen értékű dokumentum semmisült meg pl. a II. világháború alatt, amikor magángyűjte-
ményeket dultak fel barbár kezek és semmisítettek meg. Dicsőség azoknak, akik megmen-
tettek ilyen értékes tárgyakat, dokumentumokat, sokszor vállalva a gyanúsítást és megnemér-
tést.

Mindezek hozzátartoznak a kartográfiai kérdésekhez, már amennyiben a térkép-
történet is szerves része azoknak, hisz pl. ebben az esetben nem kisebb tér, mint Amerika
legrégebbi dokumentuma forog kockán s egyben a nagyszombati Vinland térkép olyan szöve-
get tartalmaz, amely valószínűleg korban egyezik NAGY ALFRÉD király korával és amely
nyelvészeti szempontból is jelentős adatokat szolgáltat. A továbbiakban arról sem szabad megfeled-
keznünk, hogy a két térkép között szoros kapcsolat áll fenn, miután mindkettő a két híres
normann saga, a "Grönlandiga-saga" és társa, az "Erik-saga" egyik főhősének LEIF ERIK-
SON-nak nevelőapjához TYRKER személyéhez - a "turkhoz" kapcsolódik, aki a Kárpát-
medencében látta meg a napvilágot.

Ezek előrebocsátásával szeretnék bepillantást nyújtani a kor kartográfiájába.

A jelenlegi nyelvezet kezdetben - mely magyar, nagyszombati típusú rovásírás-
sal íródott! - északnyugateurópai tengerésznyelvre enged következtetni. Így alaposan utá-
nanézve a XV. -XVII. szd. németalföldi hajóskönyveinek, hajózási utasításainak, térképeinek
- itt DAHLGREN és BEHRMANN munkáira gondolok - arra a következtetésre jutottam, hogy
azok általában az olasz alapokból indultak ki, hiszen ők voltak azok, akik eredményesen al-
kalmazták bizonyos kartometriai módszereket.

A légrégebbi hajóskönyv a "Seebuch" (M. S. HAMBURGER Kommerzbibliothek)
a XIV. századból származik, amelyet időrendben követ a "Getydenboeck" 1494-ből
HUGO JANSZON, majd a XV. századbeli "Sailing Directions for the Circum-
navigation of England" (Hakluyt Soc., 1889.), ide tartozik PIERRE GARCIE 1483-
ban írt "La Grand Routtier"-je és az 1520-30-ból eredő "Seekarte". Rendkívül jó-
nak nevezhető munka volt a "Spieghel der Zeevaart", amelyet WAGHENAER szer-
kesztett 1584-ben.

Ezek a "Seebuchok" többnyire kikötők leírásai, míg a bennük szereplő mé-
retek későbbi eredetűek, első sorban az ugyanazon parton lévő távolságokat rögzítve. A See

karte már több adatot tartalmaz a tengeren keresztül: "dwaers ouer die zee". Nema-
 zonos azonban az egyes művekben mérőföldértékek meghatározása és nem ritka az sem, hogy
 egy azon művön belül is vannak variánsok, változatok, néha egészen feltűnően nagy külön-
 ségekkel. A régebbi művekben rendkívül ritka egy-egy távolsági adat. Így illuzórikussá vá-
 lik a távolságok kiszámításának a lehetősége is, még az esetben is, ha csak egy elfogadható
 középarányost keresünk bennük. Magam részéről megkíséreltem kiszámítani egyes művek
 mérőföldmértékét, pontosabban mások adatait is figyelembe véve hozzávetőleges adatok ke-
 resésére:

1 mérőföld értéke kilométerekben :

CADOMOSTO-nál :	1, 3	FIRENZEI PORTOLAN-on :	1, 23
VERSI-nél :	5, 2	GARCIE-nál :	5, 6

1 kis olasz földközítengeri mérőföld : 1, 23 Km.

Legua maritima :	5, 56 Km
Seebuch-mérőföld :	5, 3 Km (3, 5 és 8 Km. között.)

Miután a Seekarte a hajósok különböző forrásokból származó adatait gyűjti össze
 1 hetetlenség a mérőföldegység nyomára jönni. Így tehát azt kell tapasztalnunk, hogy elté-
 rések adódnak az olasz portolanokkal, amikor a hajóskönyveket egybevetjük a XVI. szá-
 zadi adatokkal, főként a jelzett század második feléből származókkal. Egyszerűen nem lehet
 összehangbahozni a szövegek távolsági adataival, fejlődésük egészen más irányba haladt, ami-
 nek az oka talán az, hogy a két hajózás, a földközi- és északitengeri, egyre meredekebben
 eltávolodnak egymástól. Későbbi másolatoknál számos esetben azt tapasztaljuk, hogy koráb-
 bi rajzukat, sőt szövegüket is kijavítják és ugyanakkor a helytelen adatokat meghagyják. Sok
 a szöveghiba is. A latinságnál pl. nem veszik figyelembe az eredeti példányon szereplő rövi-
 ditéseket stb.

Ha a legkorábbi hajóskönyveket vizsgáljuk, azokban nem találunk illusztrációkat.
 Eltérőleg már a római katonai "itinerarium októ" ismereteim szerint a legelső ilyen
 rajzolt kép a Seekarte (carta de marear) fordításában, 1556- és 1588-ban kiadott pél-
 dányaiban szerepel. Ezek még csak a partmenti terepalakulatokat, hegy, fa, ház, telep stb.
 adják naiv rajzokban, melyeket fába metszenek. Céljuk az, hogy olyan tereptárgyakat rögzí-
 tsenek, melyek után a hajós tájékozódni tud. BEHRMANN munkája szerint ez francia hatás-
 nak tekinthető, ugyanis GARCIE ROUTIER-jában (1535!) láthatunk ilyen megoldást első al-
 kalommal, bár nagyon kezdetleges formában.

Fejlődését tekintve WILLEMSSEN művében már partnézetet (Küstenansicht) talál-
 hatunk a térkép különféle vegyületeivel: zátonyokkal, szigetekkel, különféle bemérőszögek-
 ben. Volt alkalmam néhány ilyen zsánerű tengeri térképet megvizsgálni a turkui tengeré-
 szeti múzeumban, majd Hollandiában. Gondolom, nem járok messze az igazságtól, ha ezek-
 nek a térképeknek előkészítését és megrajzolását következő folyamatban látom :

1. / Régebbi térképről készített vázlat
2. / az erre rávitt újabb eredmények,
3. / technikai ujjitások
4. / az így kapott új eredmény (rajz!) rögzítése és
5. / esetleg fába- vagy rézbemetszése.

WAGHENAER munkáiban, különösen a "Spiegel der Zevaert"-ben, úgy látni, hogy partnézeteket gyűjtött de egyben mindjobban előtűnik nála az alaprajz visszadására való törekvés is. Így a 46 térképet közlő munkája azt is elárulja, hogy bizonyos engedményeket hagy a profilnak, alaprajznak. Így felül láthatjuk a szárazföldet, alul a tengert és legfelül a profilum-képet. A térképeken, alaprajzokon a partokat mindenütt követi azok profiluma is. Ezt a módszert követték a portugálok is és valószínűleg a németalföldiektől vették át ezt a módszert: JOAO de CASTRO: "Primeira Roteiro da costa de India desde Goa até Dio..." (1538-39.)

Minden ilyen térképnél kell, hogy felmerüljön az eredet kérdése. Így a németalföldi hajóskönyvek tanulmányozásánál úgy néz ki, hogy rokonságot mutatnak a francia "rou-tierk"-kal (BREUSING szerint is!), hiszen már eleve a francia "pleine mer" kifejezés hűséges fordítását kell látnunk a "volle See"-ben, de az sem közömbös, hogy legtöbbjük a francia partvidéket ábrázolja Bretagnetől a Gironde-torkolatig.

Feltűnő a skandináv részek hiánya, bár a Hansa városok szerepe kereskedelmi vonatkozásban a hajózás szempontjából rendkívül nagy volt. Talán erre a hiányra vonatkozólag vártak és várnak egyesek meglepetéseket az angol-németalföldi hajóstérképek terén. Magam is így jutottam el a nagyszombati Vinland Map rovásírással írt szövegéhez, melyet a következőkben részletesen is tárgyalok. Maga a szöveg skóciai normann nyelvezetre utal, melyet a hajósok nyelvének tekinthetünk a IX. században. Már azóta közismertté vált, hogy létezett egy egy ilyen keverék nyelv féle az angol-normann nyelvekből, főleg Skóciában. A térkép is erre utalna, hiszen az ut "h e y e r w e g" a skóciai legerősebb kikötőből indul ki, onnan Norvégiába, majd innét Izland-Grönland-Vinlandig. Maga a "hoyer" szó is rendkívül érdekes magyar szempontból, mert nem kétséges, hogy "hajó" szavunk innét származik) kiejtése: h ö ü j e a helyi eredetre vonatkozólag kétségtelenül erősen számbajöhetnek a - dnyeperi normannokkal vagy még inkább a kievi normann fejedelemség hajósaival való ősmagyar kapcsolatok is.

A legalaposabb kutatók is azt állítják - köztük BERGHMANN, DAHLGREN! stb., - hogy Európa Atlanti partjának a XV. -XVIII. századi olasz, francia és németalföldi térképeipartleírásai, hajóskönyvei egy közös forrásból származnak. Ez olyan tény, amivel szembe szállni sehogy sem lenne értelme. De vajon mi lehet ez a közös forrás? - ez az a kérdés melyre izgatottan keresnek már régóta feleletet. Ha a legősibb hajóskorszakot nézzük, akkor lehetetlen a normannokat mellőznünk, akik e téren a legnagyobb tengeri és folyamihajós ismeretekkel rendelkeztek már jóval a VIII. század előtt. Uti tapasztalataikat örökségként hagyták az angol, holland és francia tengerészekre, akik viszont már jobban értettek az eredmények térképpé rögzítéséhez. Ezt mutatják - átvétel formában - az angol hajóskönyvek, mint azt a KOPPMANN-tól kiadott Seebuch legrégebbi részei elárulják. Az mindenesetre bizonyos, hogy az angol, holland és francia térképkészítő központok kifejlődésénél mindig megállapítható az őket időben és tapasztalatokban erősen megelőző normann-viking térképező gyakorlat.

A nagyszombati Vinland Map angol vonatkozásai annyira szembeötlőek, letagadhatatlanok, hogy ez a kapcsolat semmiként sem képezheti vita tárgyát. Nyelvezete, a Skóciából kiinduló ut, valamint az első, rovásírással írt szó "orosius", egységesen NAGY ALFRÉD korára utal és az az érzése az embernek - mint ezt HELGE INGSTAD és BERGSLAND - professzorok is állítják - hogy valójában a SKÁLHOLT-térképek szerény csoportjába tartozik. Bizonyosra vehető, hogy SINGUNDUR STEPHANSON és a nagyszombati térkép szerkesztője egyazon térképet tarthatták szem előtt, saját műveik megalkotásánál, de a nagyszombati ere-

detű - hibái ellenére is - sokkal jobb minőségű, mint a dán Királyi Könyvtár birtokában lévő és kb. 1670-ből eredő másolat SINGUNDUR kezéből. Igen jelentősen mutat rá a dán királyi térkép arra a fejlődésre, amelyet a fentiekben vázoltunk és az Új Világban már rajzosan is feltünteteti a telepeket, favárat, "yorkokat". Hogy ezzel szemben a távolsági adatokat elhanyagolja, az arra vezethető vissza, hogy a sokkal korábbi s talán valóban IX. századi térképelődjén ez elképzelhetetlen lett volna.

Ezek a kartográfiai adatok talán más megvilágításba helyezik a nagyszombati térkép tudományos jelentőségét és esetleges kapcsolatait a keleti magyar-normann kereskedelmi hajózás történelmi tényével. Egyben azt is megmutatják talán, hogy hol és merre akad még bőven jelentős kutatható. Már csak azért is állíthatom ezt, mert a térkép feltűnése idején egy neves amerikai gyűjtő 50 ezer dollárt kínált érte azzal a megokolással, hogy Amerika második legrégebbinek tekinthető írásos emlékének tekintti azt. Mivel azonban magyar szempontból a leletnek szintén rendkívüli jelentőséget tulajdonítottam, a térkép Magyarországon maradt.

Az egyik nyugateurópai egyetem nyelvész professzora nyilatkozatában kijelentette, hogy a "Nagyszombati Vinland" térkép rovásírással írt szövege egyedülálló, középkori, észak-nyugateurópai szöveg. Ezt látszott megerősíteni BERGSLAAD prof. is (1), majd később a brüsszeli egyetem neves tudósa Van LOEY is. (2). Most nem térnék ki arra, hogy miért használták a felvidéki magyar rovásírást a szöveg leírásánál, de elméletben azt is lehetőségként tekintjük a két angol DEE testvér és a nagy magyar kémikus BÁNFFYHUNYADI JÁNOS tudományos kapcsolatait, akik mint bensőséges barátok közismerten geográfiával is foglalkoztak.

Az ott kialakult nyelvről, mely észak Anglia normann megszállása idején született K. B. WIKLUND munkájában is találtam utalást (3). Érdekes fejtegetése első sorbannyelvszék előtt nem ismeretlen, hiszen boncolgatása az indogermán és finnugor népek nyelvének ősrökönsága kérdésében igen sok érdekességet tartalmaz. Idézném szöszerein megállapítását:

"Az Észak-Anglia régi angol-skandináv(normann) két népeleme össze olvadt és oly rokonnnyelven, jobban mondva nyelvjáráson beszélt, hogy minden nehézség nélkül megértették egymást. Nyelvjárás vegyülések eredménye pedig mégis csak egészen más valami, mint bár nagy mértékben, de teljesen különálló nyelvből történt átvétel eredménye." (4)

A nagyszombati térkép rövid szövege rendkívüli hasonlóságot mutat NAGY ALFRÉD "orosiusa" -val, sőt ez az első szava is a mi szövegünknek. Nem kétséges, hogy egy 9. századbéli szöveggel állunk szemben, mely talán a későbbi másolatok során kissé eltért az eredetitől. Más az, hogy ezt a szöveget mint : óangolszász szöveg, vagy középkori tengerésznyelvnek tekintjük. Magam részéről WIKLUND megállapítását tartom helyesnek, mely kimondja, hogy Észak-Angliában egy angol-skandináv keverékn nyelv létezett 8. -10. században. NAGY ALFRÉD két normann hajósa : WUFSTAN és OTJERE vikingek voltak, azaz óangolszász nyelvben hoyerek. (5) Érdekes módon a térképen is ezt a szót alkalmazzák a hajót jelölésére : Hoyerweg. Nyelvészeti szempontból ez már azért is rendkívül érdekes mert még a gyakorlatlan fül is felfigyel hangzására, sőt számos nyugateurópai szakembernek is feltűnt, hogy a "hoyer" (kiejtése : hoújo) hangzásilag és értelmileg azonos a magyar hajó fonetikájával és jelentéstartalmával. A szótörténet is segítségünkre siet a Nagyszombati térkép "hoye" szavának elemzésében. A "Magyar nyelv történeti és etimológiai szótára" már 1211-ből adatolja a nevet "Extenditur metis interpositis usque ad Hoyou holmu. . . " - magyarul " Kiterjed a közbevetett határjelektől egészen Hajóhalomig. . . " - Ugyancsak szerepel 1338 Hayoswth - Hajóút = helynév stb. A szövelemzők bár vitatott ere-

detűnek minősítik, megoldásuk mégis az ótörök jövevényszónak tekintik. Idézve szószerint : "... török jövevényszavaink legrégibb rétegébe tartozik. Feltehető, hogy esetleg még az ugor együttélés korában került át valamelyik török nyelvből, vogul és osztják megfelelői azonban kivesztek..." Természetesen feltételezzük, hogy a germános "-e r" végződés idegen ragadvány.

Tjonne widj nortjan Donua aevielme ond be eastan Rine sindon East francan ond be sutjan him sindon Swaefas, on otjre healfe tjaere ie Donua. Ond be sutjan him be eastan sindon Baegware, tje se dael mon Regensborg haett, Ond Ryhte be eastan him sindon Baeme ond eastnortj sindon tjyrimga (s) ond be nortjan him sindon Ealdseaxan. Ond be nortjwestan him sindon Frisan, be westan Ealdseaxum is Aelfe mutja tjaere ie, ond Frisland ond tjonan westnordj is tjaet lond tje mon Ongle haet ond Sillende ond sumne daed Dene... ond be nortjan Dalamentsan sindon Surpe : ond be westan him Sysyle, be nortjan Horoti is Mægtjaland be nortjan Mægtjalonde Semende otj tja beorgas Riffen, be westan Sutidenum..."

Ez tehát az eredeti ó-angolszász kódex szövege, amely 850 körül már mint országról beszél és világosan leírja, hogy "...a horvátoktól északi irányban van Magyarország..." , mert nem vitatható, hogy a Mægtjalonde nem lehet más néppel azonos. Véleményem szerint NAGY ALFRÉD király "orosiusa"-ban szerepel először leírva a "magyar" név, sőt "Magyarország". Amennyiben a kettős honfoglalást tényként fogadjuk el (12), akkor még ahhoz is szükséges volt némi időre, amíg a honfoglalók területükből országot alkothattak, ami máról-holnapra nem nagyon mehetett volna számolva az őslakossággal is. (13) A rendkívül érdekes szöveg említi a bolgárokat is, Dáciát és a Gótokföldjét. Nem volt nehéz a leírás alapján megrajzolni Észak és Közép Európát és térképét mindenki könnyen ellenőrizheti.

Nem áll szándékomban elmélyedni az új történelmi nézetek lehetőségeiben, bár rendkívül érdekes nyelvészeti jelenségek is adódnak ebből a körülményből. Ezek vizsgálata azonban másokra tartozik.

Maga WULSTAN itt járt a Kárpát-medencében és leírta, hogy itt már létezett egy bizonyos Mægtjaland - óangolszász fonetikával írva le Magyarország nevét. Hiszen a "g y" betűt nélkülöző nyelveknek még napjainkban is "d j" vagy "t j" betűkkel tanítjuk kiejteni. NAGY ALFRÉD híres kódexében így számos magyar elem került, egészen korai időpontból és amelyek felderítése megéri a nem is kis fáradságot. Ilyen téren utmutató a nagyszombati térkép, mely így számos 9. századi elemet őrzött meg. (6)

Bár nem tartozik szorosan a tárgyhoz jelen esetben, de mégis itt emliteném meg a Gronlandiga (7) és az Eirik saga (8) TYRKIR nevű figuráját, aki a VINLANDOT felfedező EIRIK nevelőatyja volt. Érdekessége az a dolognak, hogy NAGY ALFRÉD "orosiusa" is szerepeltet egy "Vinlandot", mely azonban nagyjából a magyar Kisalfölddel azonos és amely felnyulik Nagyszombat fölé, sőt Morva földre is áterjed. Ennek a "Vinlandnak" a flórája meg lehetséges rokonságot mutat az Új-Funlandi tájjal, ahol a norvég HELGE INGSTAD viking ásatásait is végezte. (9) Így tehát az egészen széles vita (10), mely a "vin"- "win" értelemről már évek óta folynak, egészen egyszerű megoldást nyernének, ui. szülőföldünket igyekszünk keresni a távoli idegenben. TYRKIR vagy TURK (aki nevéhez a germános "-er" névvégződést kapta!) pedig ugyanazt a tájat vélte felfedezni a láthatáron, mint szülőföldjén, "Vinlandban."

Ne feledjük, hogy azon a területen a normann összeköttetés a "Borostyán uton" már a rómaik idejétől rendszeresen megvolt. Jó magam határoztam meg a turkui Történeti Múzeumban az ásatásokon előkerült római pénzeket. (11)

Ez a NAGY ALFRÉD által is megírt Vinland már a Római Birodalomban gazdag és bővelkedő vidék volt és Északkal kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn. Véleményem szerint a nagyszombati térképen is szereplő Mægoaland név szoros összefüggésben van az említett két saga-ban szereplő TYRKER-rel, de amely szót egy későbbi másoló egyszerűen rossz helyre írt, mert nem értette meg az összefüggést NAGY ALFRÉD orosiusa, valamint a két saga és TYRKER szülőföldje között. Ez a hiba számos kavarodást okozott, mint ahogy eléggé ismert a középkori szövegekben oly gyakran elkövetett hibák okozta bonyodalmak tömege, melyeket főleg nyelvészek követtek el. Egész kutatási irányunkat megváltoztatná annak a ténynek felismerése, hogy valójában a Kárpát-medencében is csak a művelt és írástudó réteg beszélt a latin nyelvet, míg a széles tömegek egészen más nyelven érintkeztek egymással. Sőt a latint nem is nagyon értették meg. Mivel azonban az írástudók legtöbbször idegenek, vagy idegenben tanultak voltak, már eleve latin fonetikával (vagy germán!) írták le a hallottszavakat. Ezek a torzulások nemcsak nálunk tapasztalhatók, hanem jóformán a teljes középkori irodalomban. Még súlyosabb hibákat követtek el a 17. század után, amikor ragyogó szép és irodalmi latinsággal ültették át és javították ki a régi szövegeket. Legékezebb bizonyítékát látom ebben, hogy pl. a helységneveket hány féle módon és formában írták.

A nagyszombati térkép szövege hasonló módon ferdül el és alakul át számos hibát tartalmazva. Mindenesetre pongyola átírásban itt (12) a minket érintő szöveget közlöm NAGY ALFRÉD orosiusából :

A másik oldalon lévő térkép szépen felsorolja mindazon országokat, melyek a szövegben is szerepelnek. Most pedig olvassuk el a nagyszombati térkép rovásírással írt töredék-szövegét, amely nyilván a következő lapon folytatódott. Elsőnek közlöm KNUT BERGLAND (Oslo) fordításában :
"Nordsjö /v ä g/ s, sã vid/långs/nordlig värld/Europa?
och nordlig nyvärld, därpå York och Winlande".

Jó magam 1962-ben a következő betűzést nyertem:

"OROSIUS" Tjonne widj nortjan veld
aevielme end nortjan nu verlt
sindon ca. jork end vinlanda."

Az első három szó teljesen azonos TJONNE WIDJ NORTJAN, melyek után a DONUA szó helyett "veld" (Welt, world) szó következik. Igaz, ezután más lesz a leírás, de nehéz szabadulni a gondolattól, hogy nem egy közös oficina lett volna mindkettőnek szülőhelye. Bizonyíték erre maga a kezdőszó is, melyre érthetetlen okból nem figyelt fel sem BERGLAND, sem Van LOEY, sőt maga HELGE INGSTAD sem. Pedig nem vitás, hogy a kérdésnek itt van a nyitja és ez egyben a kiindulópont is minden körülmények között a normann Észak Anglia. A nyelvészet pedig az, melyet WIKLUND idézett munkájában kiemelt. Szómagyarázatként fejtegetéseimet megkísérlem bemutatni :

OROSIUS : Hispániai presbiter, aki az V. században élt és elsősorban a gótok történetírójának tekintendő. Munkáját sok mese szövi át, ezért megbízhatatlannak tartják. Mint földrajzíró azonban kitűnő adatokat hagyott hátra az ókor végéről. Ezt a munkát hasz-

nálta fel NAGY ALFRÉD király. Így a középkorban az "orosius" földrajzi leírás értelemben használták.

TJONNE: "tjön" (izlandi szó!) = elhalad.

WIDJ: "vidj" (izlandi szó!) = látjuk vagy valamihez tartozó.

NORTJAN: északi

VELD: világ

AE VIELME: ezenkívül (?)

END = és

NY = új

SINDON = sindra (izlandi szó!) ugrálva egyhelyről másikra

CA (SA) = sá, izlandi névelő: a, az.

YORK = óangolszász földvár, megerősített ház, később családnév is.

WINLANDA = Vinland.

Ezek alapján a feloldott rovásszöveg magyar fordítása a következő lenne:

OROSIUS: Elhaladva látjuk (az) északi világot
ezenkívül és az északi új világot
szigetről szigetre a yorkig és vinlandig.

A térkép közepén nagy betűvel jelzett szó pedig: TENGAR, azaz a magyar "tenger" szónak felel meg. A térkép szövegével egyébként számos további kérdés is felmerült, melyek hosszas kutatások után többé-kevésbé feloldást nyertek.

0 0 0

A nagyszombati térképen berajzolt utvonal több helyen érinti a partot. A primitív, kézzelrajzolt hajózási térképeken berajzolt kikötőhelyek általában jó és kikötésre alkalmas helyet, élvezhető ivóvizet, beszerezhető élelmet stb. jelentettek, melyek az Óceánt átszelő hajóutnál rendkívüli fontossággal bírtak. A térképen több ilyen kikötőhely "York" szóval van jelölve s mindenike sok fejtörést okoz a kutatóknak. Eleddig legtöbbször arra gondoltak - köztük H. INGSTAD professzor is! - hogy talán egy hajó neve lehetett. Ebben magam részéről soha sem hittem és ma még inkább meggyőzőbb érvekkel rendelkezem a tekintetben, mint korábban. Néhány évvel ezelőtt azt állítottam, hogy a "York" azonos az óangolszász fogalommal, amely azt jelenti, hogy "erődített állomás" - "váracska". Ezek szerint New York nevének jelentése: "Újvár". Mivel a nagyszombati térkép rovásírási szövege óangolszász és elvezet bennünket NAGY ALFRÉD "orosiusá"-ig, nagyon könnyen feltételezhető, hogy a névvel jelölt helyek a térképen is olyan kikötőt jelölnek, ahol valami kis védelmi hely, hevenyészett épület, faház, egyszóval menedékhely volt található, ha másért nem, a vidékre érkezők menedékhelyeként.

Miután véleményem szerint a legősibb térkép szövege teljes egészében rovással íródott, ez a megállapítás lehet kiindulópontja elgondolásaimnak. A térkép eredeti rovásos szövegét későbbi időkben megkísérelték "modernizálni" néhány betűtípus kicserélésével - valószínűleg a 14. században - de a másoló és átalakító rajzoló latinműveltségű lévén, szellemi felkészültsége befolyásolta munkájában. Ezt a másolatot javították ki azután 1599-ben. (A térkép papíránya 16. századi, Amsterdamban készült!) A térkép közepén elhelyezett "impressum" is ekkor készülhetett. Ezzel az analízissel előttünk áll a térkép ama formája, hogyan azt NAGY ALFRÉD korában elkészítették.

De maradva a sok fejtörést okozó "Y or k" névnél, megállapítható, hogy az "ó-világban" Grönland déli partjait, az "új-világban" pedig három helyen szerepel, mint kikötőhely. Hogy a jelzett szó nem "hajónév", azt logikailag azzal tudom igazolni, hogy ha ez valóban hajónév lenne, akkor valamennyi kikötőállomás mellett szerepelne. Így tehát más jelentése van a szónak - mint már elébb említettük - és ez azonos az ó-angolszász fogalommal. Bár a hajót kiindulópontja Skócia északnyugati része, onnét megy tovább Norvégiába, mégis elgondolkoztat. Hiszen abban az időben Skóciában egy normann-kelta-angolszász keveréknnyelv létezett és ez a keveréknnyelv érvényesül a térképen is. Keresnünk kell eme gondolatmenetünkhöz egy hasonló hangzású és értelmű eredeti normann szót, amely tételünket igazolja. Így találtam rá a szintén földrajzilag is használt és a "y or k" fonetikájának és jelentésének szomszédságában áll, amennyiben "földet" jelent és ez a vár fogalmával történelmi ősidőktől fogva kapcsolódik földvár formában. Ahol ui. föld van, akad termés is, vagyis az életfenntartáshoz elengedhetetlen szükséges tényező. Hosszu víziútról, tengeri utazásról "földre" érni már menedéket és biztonságot jelent.

A jelzett szó írásos alakja

ROVÁSSAL

Y O R K

ÁTÍRVA

IORð

Nagyon könnyen feltételezhető, hogy a másoló nem ismerte fel az utolsó jel értékét és így a szó elírásból egészen más értelmet nyert. A jelzett szót egyébként magam is megtaláltam kettőfelé jellel írva: $\mathfrak{Y} = \mathfrak{P}$

az Oddrúnargrátr-ban:

Iorð dusaði
ok upphiminn
þá er bani Fáfnis
borg um þatti.

A föld visszhangzik
és fent a mennyben
mikor Fafner gyilkosa
eltűnik az erdőben

A másik példa pedig egy stanza a Fornyrðslag-ból:

Iorþ biþ ak uarpae
ok uphímaen
sol ok Santæ maria
ok sialfaen Gud

Föld, én imával kérem védelmed
és fent a mennyben
Nap és Szent Mária
és az Urísten maga.

A példákat persze bőven szaporítani lehetne, de gondolom ez a kettő elégséges a tévedés, az elírás lehetőségének elképzelésére. Egyébként a két jel hangértéke:

$\mathfrak{Y}$ = hasonló az angol "th"-hoz e szóban father.
 $\mathfrak{P}$ = hasonló az angol "th"-hoz e szóban: think.

Egyít a nagyszombati hajóstérkép "y or k" szavának magyarázatához.

HOZZÁSZOLÁSOK

ANDRÁSSY KURTA JÁNOS : 'ÓKORI EREDETŰ MAGYAR EMLÉKEK' c. vitairatához.

A BURGOSI ÉKIRÁSOS OROSZLÁNOK.

ANDRÁSSY KURTA JÁNOS "Ókori eredetű magyar emlékek" vitaindító tanulmányában közli a bolgár oroszlánt (Magyar Történelmi Szemle, I. (1969), 2. 61.) ama feltevésével, hogy esetleg kapcsolatbahozható középkori magyar történelmi személyekkel: "... a dombormű keletkezése összeesik azzal az idővel, amikor ARSZLÁN bolgár császár felesége, II. ENDRE MÁRIA nevű leánya volt."

Végtelenül fontos adatnak tartom ezt a feltevést, mert a bolgár ékjeles oroszlánoknak vannak spanyol testvérei, melyeket bizonyíthatóan kapcsolhatunk II. ENDRE királynak JOLANDA, vagy mint a mai spanyolok nevezik VIOLENTA nevű leányához, aki I. JAFME el CONQISTADOR aragón király felesége volt. Spanyolországi kutatóutunk alkalmával a még ma is nagy kultusznak örvendő VIOLENTA de HUNGRIA nyomán bukkantunk a bőkezűségről ismert magyar királylány Olmillos de Sasamón-ban épített templomára. A kereszthajó kapuját JOLANDA szobra díszíti és a párkányfalba keretként alkalmazott négy-négy - tehát összesen nyolc - oroszlán, Spanyol művészettörténészek szerint "yaca"-i művészt befolyása érződik rajtuk. Yaca egyébként a hun eredetű sírszobraitól híres, kezükben az áldozati csészékkel. Az oroszlánokon négy vízszintes vonalban elhelyezett ékjelet lehet látni, torporukon rozetták és első lábukon is viselnek, ma már nehezen látható jeleket. Az életfa tulipános formát ölt, míg a belső térkitöltésen palmettás díszek szerepelnek. Az állatok kidolgozása naturalisztikus irányú, kivéve növényi indává alakuló farkukat. Feltűnő egyben a bolgár oroszlánnal való hasonlatosságuk.

Kassai Walter Anna.

ÖSTÖRTÉNETÜNK KELETI FORRÁSAI

HÓMAN BÁLINT.

SZÁZADOK, 1908. X.

A magyarok, mielőtt a Duna-Tisza síkjára leszálltak volna, a Fekete-tenger északi partvidékén tanyáztak. Első hazájuk, melyet már a történelem fáklyájának világánál látunk, a Don és Dneper közt elterülő mezőség, *Lebedia*, mely némelyek szerint a Bugig kiterjedt. Innét a besenyők támadása szorította őket nyugatra, a Dneper és Duna torkolata közt elterülő, vízben gazdag vidékre, *Etelközbe*,¹⁾ majd innen is tovább, mai hazánkba. Fontos és még mindeddig eldöntetlenül hagyott kérdése ősi történelmünknek, vajjon az a keleti leírás, melyet *Gardézi*, *Ibn Rosteh* s más arab-perzsa írók tartottak fen művökben,²⁾ a lebediai vagy az etelközi tartózkodás idejéből való-e? Célunkká tűztük e leírás korának megállapítását, az abban foglaltaknak *Konstantinus* császár munkájával³⁾ való megegyeztetése s maguknak a keleti forrásoknak beható vizsgálata által.

¹⁾ *Vámbéry Armin* (A magyarság keletkezése és gyarapodása. Budapest, 1895. 139—140. l.) Etelközt a Volga (Etil) és Dneper (Úzu) közének, Lebediát meghatározhatatlannak tartja. *Rohonyi Gyula* (A honfoglalás története. Budapest, 1896. 46—48. l.) Lebediát a Bug-Dneper közének veszi. *Marquart* (Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. XXXIII. és 30—32. l.) ezt a Don és Kuban közére, Etelközt a Duna és Dneszter közé helyezi. — Fentebbi véleményünk ma elfogadottnak tekintendő. V. ö. gr. *Kuun Géza*: *Relationum Hungarorum cum oriente... historia antiquissima*. Claudiopoli, 1892. I. 118—119. l. *Borovszky Samu*: A honfoglalás története. Budapest, 1894. 19. 23. l. *Marczali Henrik*: A vezérek kora. Budapest, 1895. (Szilágyi: A m. nemzet tört. I.) 17. 22. l. *Thüry József*: A magyarok eredete, őshazája és vándorlásai. Századok, 1896. 790. s. köv. II. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 13—17. 23. lapok.

²⁾ *Ibn Rosteh* és *Gardézi*. (Pauler-Szilágyi: A magyar honfoglalás kútfői. Budapest, 1900. 150—196. l.) Al-Bekriből részletek u. o. *Vámbéry Armin*: A magyarok eredete. Budapest, 1882. 100. 133—134. l. Ezenkívül mindannyiból részletek *Marquart* idézett műveben. Újabb írókat, kik e leírásból kivonatot készítettek, l. *Thüry József* id. ért. 780—785. l.

³⁾ M. H. K. (= A m. honfoglalás kútfői) 110—136. l.

Tudósaink e kérdésről eltérő véleményben vannak. Az arab-perzsa tudósítás etelközi eredetét vitatók — más apróbb érvek mellett — főképen arra alapítják véleményüket, hogy ezek a keleti írók a magyarok *főkirályáról* szólnak, holott Konstantinusból világosan kitűnik, hogy a hét magyar törzsnek az Etelközben választott Árpád előtt nem volt közös fejedelme; így az ez írónál leírt monarchikus szervezet csupán a magyarok etelközi tartózkodása idején állhatott fen. Másik érvük a *besenyők és bolgárok említése a magyarok szomszédságában*. »Mivel a Volga melléki bolgár és a Volga-Ural közén lakó besenyő közti helyzetben a történelem egy időpontban sem ismeri a magyarokat«, e leírás, mely a magyar földet besenyők s bolgárok közé helyezi, szerintük csupán az etelközi hazára vonatkozhatik, hol tényleg besenyők és bolgárok közt laktak őseink.¹⁾

Mások lebediai eredetűnek tartják az arab értesítést,²⁾ de nehézséget okoz a keleti írók említette geographiai elhelyezkedés és a *főkirály* említése. A besenyő-bolgár szomszédságot eléggé fantasztikusan úgy oldják meg, hogy a magyarok egyik törzsét északkeletre, a Don forrásvidéke felé helyezik, hol egy kissé erőltetett magyarázattal a bolgárok és besenyők közé szorultaknak vehetjük őket, habár valósággal ilyen helyzetben vagy a bolgárok és burtaszok, vagy ez utóbbiak és a besenyők közt tanyáztak volna az arabok földrajza szerint.³⁾ A főkirályról szóló értesítés *Botkát*, majd *gr. Kuunt* arra a feltevésre vezette, hogy a magyarok-

¹⁾ E nézetet vallja *Hunfalvy Pál*: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876. 202. l. *Sálmón Ferencz*: A magyar haditörténethez. Budapest, 1877. 39—40. l. *Vámbery Ármán*: A magyarok eredete. Budapest, 1882. 136. l. *Marczali Henrik*: A vezérek kora. Budapest, 1895. 24. l. *Thúry*: A magyarok eredete stb. Századok, 1896. 784, 801. l. *gr. Kuun Géza*: Fajunk lebediai és etelközi művelődése. Kolozsvár, 1903. 6—8. l. és M. H. K. 168—172. l.

²⁾ Így *Botka Tivadar*: Millenarium. Századok, 1878. 256. l. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 16—19. l. *Nagy Géza*: Adatok a székelyek eredetéhez. (A Székely Nemzeti Múzeum Értesítője) Sepsiszentgyörgy, 1891. 221—223. l. *Márki Sándor*: A magyarok hazái. (Árpád és az Árpádok. Budapest, 1908. 65. l.)

³⁾ *Pauler*, ki 1880-ban még szintén e nézetet vallja (Századok, 1880. 4. l.), a m. nemz. történetében már belátta annak tarthatatlanságát, fenntartva a tudósítás lebediai származását, ez egy adatot még a Volga-Káma menti óshazából valónak mondja, hol a besenyő s bolgár tényleg szomszédai lehettek volna a magyarnak. (Id. m. 9. l.)

nál Lebediában már volt monarchikus szervezet, a melyet forradalmi mozgalmak elsöpörtek s Etelközben újra kellett azt megalapítani.¹⁾ Helyesebb nyomon jár *Pauler*, ki a kendeiben és dsilában nem lát szorosan vett monarchákat, hanem — amazt a karkhász-szal, ezt a gylaszszal azonosítva — mintegy időről-időre választott fővezért és bírót, kik közül a dsila a magasabb rangú.²⁾ *Marquart* a lebediai eredet mellett szól, de a főkirályság magyarázásával nem is foglalkozik, a besenyő-bolgár szomszédsággal pedig, mivel az általa a Don és Kuban közére helyezett magyarok semmiképen sem élhettek ily szomszédságban, akkép végez, hogy a magyar fejezet élén említett szomszédságot nem a magyarokra, hanem vagy a baskirokra, vagy a Mescera nevű finn törzsre vonatkozásnak tartja.³⁾ Csodálatos magyarázat, hogy egyazon író valamely népről írván, egy sorral előbb ugyanazon név alatt más népet értene! — Eltérők a vélemények, magukhoz a forrás-művekhez fordulunk, s azok ellenőrzésére Konstantinus művéhez.

I.

Az arab-perzsa tudósítások kereskedelmi utazóktól, mohamedán hittérítőktől származnak, az ő értesítéseik nyomán foglalták írásba tudós férfiak. Természetes ily körülmények közt, hogy a mű legmegbízhatóbb geographia tekintetében. A legegyszerűbb ember is híven el tudja sorolni a népeket, melyek között megfordult, le tudja írni azok egymásközt elfoglalt helyzetét. Kezdjük tehát a magyarokkal együtt leírt népek földrajzi helyzetének megállapításával. Az utazók, kik az arab-perzsa tudósítás adatait szolgáltatták, az Aral-tó vidékéről indultak ki s innen északnyugati irányban kilencz napig haladva jutottak az Uraltól délre elterülő, forrásokban gazdag vidékre, melyen át nyolcz napig utazva érik el a besenyőket, kik erdős vidéken rengetegekközt laknak.⁴⁾ A leírás az Ural-folyó és Ural-hegység vidékét mutatja s ide helyezi a besenyők hazáját — a magyarok lebediai

¹⁾ *Botka* id. ért. 334. l. gr. *Kuun G.* Jelentés a magyar honfoglalást illető kútfőkről. Akad. Értesítő, 1894. 179. l. *Kuun* eleinte Ibn Rosteh értesítését Etelközből, Al-Bekriét Lebediából származottnak gondolta. *Relationum Hungarorum* stb. I. 129. 165—166. l. Később ő is az etelközi eredet mellett szól.

²⁾ *Pauler* id. m. 19. l.

³⁾ *Marquart*: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. XXXIII. és 515—516. l.

⁴⁾ *M. H. K.* 150—151. l.

tartózkodásának idején — Konstantinus is.¹⁾ Tartományuk kiterjedt volt. Gardêzi szerint 30 napi járóföld széltében-hosszában, elnyult a Kámaig s a Volgaig. Északi szomszédaik a kipcsakok, keletre a kunok, délnyugatra a kazárok földje határos lakhe-lyükkel, míg nyugatra a bolgárok voltak szomszédaik és az ezektől délre lakó kazár fenhatóság alatt levő burtaszok.²⁾

A bolgárok tartománya a Volga mentén terült el, melytől nevüket is kapták, még pedig ez időben országuk nagy része a Volga jobb-partján volt; ott, hol a folyó irányt változtatva délnek fordúl, szemben a Káma torkolatával, lenyult egészen a Donig és határt alkotott a kazár és szláv tartomány közt.³⁾ Észak felé kiterjedt a Volga bal-partjára is.

Délre a bolgároktól, három napi járásra tőlük, szintén a Volga középső folyása mentén, volt a burtaszok országa, kik a kazár kán fenhatósága alá tartoztak; a kazároktól 15 napi járóföld választotta el őket s folytonos háborúskodásban éltek a bolgárokkal és besenyőkkel, a kazárok örökös ellenségeivel.⁴⁾

A burtasz tartománytól délre a Volga torkolatánál laktak a kazárok, kiknek birodalma a Volga, Kaukázus és Don határolta vidéken terült el. Ezeket a tőlük északra lakó besenyőktől

¹⁾ »A besenyők kezdetben az Atel és Geékh folyónál laktak.« M. H. K. 115. l. *Marquart* az arab leírás alapján az Aral-tó és Jajk (Ural) közé helyezi őket. Id. m. XXXIII. l. — Maga ez adat, hogy a besenyők a Volgán túl laknak, kizárja annak lehetőségét, mintha a magyarok ugyanez időben Etelközben laktak volna, mert ekkor — mint a görögöktől tudjuk — a besenyők már a Don és Dneper között tanyáztak.

²⁾ *Gardêzi* a kunokat nem említi (M. H. K. 151. l.), de szól róluk *Al-Bekri* (*Vámbéry Ármin* id. m. 100. l.) és *Konstantinus* (M. H. K. 115. l.); amaz *ghuz*, emez *úz* néven ismeri őket.

A bolgárok szomszédsága kitünik a későbbi szövegből, mikor azok tartományának fekvéséről szólnak, maga a besenyőkről írt rész szlávokat említ a besenyők szomszédaiként. Ezt az eredeti leírásba tett betoldásnak kell tartanunk, valószínűleg a X. századbeli *Dsajhání* tollából, ki azonosnak tartotta a bolgárt és szlávot, mint ezt *Ibn Fadhlan* és *Jakut* nál is látjuk (M. H. K. 201. l. l. jegyzet), kik, mivel a szlávokat már orosz néven ismerik, a volgai bolgárt tartják a régibb írók említette szlávoknak. Hogy mindamellett mégis külön szólnak a szlávok s bolgárokról, mutatja, hogy ők csupán másolói a régebbi íróknak. A burtaszok szomszédságát külön nem említik, mert ezeket a kazár birodalomhoz tartozóknak veszik, mint függő népet. A kazár szomszédságot említi *Konstantinus* is *Mačápoi* néven, kik alatt nem kereshetünk magyarokat, csupán a *Xačápoi*-ból keletkezett tollhibát láthatunk benne.

³⁾ M. H. K. 163. l. A bolgárföld e helyzete mutatja, hogy a szláv-besenyő szomszédság későbbi szövegreontás. Hol érintkeztek volna, mikor közben volt a bolgár és burtasz tartomány. A későbbi szöveg világosan megmondja, hogy a szlávok lakta föld a Dneper vidékén kezdődik s Kiov mindjárt ott van a határnál. (M. H. K. 174. l.)

⁴⁾ M. H. K. 158—161. és 164—165. ll.

nagy pusztaság — az alsó Ural és Volga köze — választotta el.¹⁾ Az utazók a leírás szerint a besenyőktől délnyugatra tartva a kazárokhoz értek s innét a Volga mentén észak felé haladva, szólnak a burtaszokról és bolgárokról. Ezzel végezve, nyugat felé tartanak, s az első nép, melyet a bolgár után említenek, a magyar.

»A besenyők és eszeget bolgárok földje közt fekszik a magyarok első határa.«²⁾ Nehezen megoldható kérdéshez jutott Ibn Rosteh és Al-Bekri e szövegével a magyar történetírás. Láttuk, mily különös módon keresték tudósaink a megoldást. Iróinkból világosan kitűnik, hogy az utazás idején a besenyők az Ural-Volga közön tanyáztak; nyugati szomszédaik a bolgárok, burtaszok és kazárok voltak. Konstantinusból tudjuk, hogy a magyarok mindaddig, míg a besenyők a Volgán túl a Jajk mentén tanyáztak, Lebediában laktak s csak akkor hagyták el ezt, mikor a kozár-kun szövetség által legyőzött s hazájukból kiűzött besenyők támadása Etelközbe szorította őket.³⁾ Ez a két tétel teljes világossággal tűnik ki a forrásokból; nagyon tágas kritikai érzékkel lehet csak Ibn Rosteh említett értesítése alapján a magyarok etelközi tartózkodása idejére tenni az arabok ott jártát, csak azért, mert ott lakásuk idején tényleg besenyő és bolgár szomszédságban voltak. Mivel az említett két tételt igaznak kell tartanunk, hacsak forrásaink hitelét teljesen semmibe venni nem akarjuk, s viszont el kell ismernünk, hogy Thúrynak is igaza volt, mikor kimondta, hogy a *történelem volgai bolgár és besenyő szomszédságban a magyart nem ismeri*, más magyarázatát kell a dolognak keresnünk. A kik elfogadták is, hogy a magyarokat Lebediában ismerték az arabok, — láttuk — a szomszédságról oly magyarázatot adtak, a mi igen nehezen képzelhető el. Nyomra vezet bennünket Gardêzi szövege. A tudósok általában Ibn Rosteh szövegét veszik az eltéréseknél irányadónak; régibb s több helyütt bővebb kézirat ez, de sok helyen Gardêzi ad terje-

¹⁾ M. H. K. 152. s köv. 161. és 163. ll.

²⁾ M. H. K. 167. 195. l.

³⁾ M. H. K. 115. 120. l. Vámbéry Armin (A magyarok eredete. Budapest, 1882. 99—100. l.) úgy akarja az ez által támadt nehézséget eloszlatni, hogy az arabok által az Ural vidékre helyezett besenyőket azokkal azonosítja, a kik Konstantinus szerint régi lakhelyükről való kiűzetésük után önkényt alávetették magukat a kunoknak s azok között éltek tovább; míg a nemzet nagy része már Lebediába költözött. (M. H. K. 118. l.) Ezt lehetetlen elfogadnunk, mert Konstantinusból kitűnik, hogy e keleti besenyők külön nemzetet nem alkottak s a kunoktól már csupán ruházatban különböztek. Ha ezekről szólnának iróink, feltétlenül kunföldnek neveznék az ő lakhelyüket, holott Al-Bekri szövegéből meg tudjuk, hogy az általuk leírt besenyőföldnek a kunok nem lakói, csupán keleti szomszédai voltak az arab utazás idején. (Olv. e szöveget Vámbéry id. m. id. h.)

delmesebb leírást. Így a besenyőkről szóló rész, mely Gardézinél megvan s a melyet Al-Bekrinél és az újabb török írónál is megtalálunk, Ibn Rostehből hiányzik, a magyarokról szóló fejezet pedig jóval terjedelmesebb Gardézinél, mint a többi írónál. Gardézi »a bolgárok és eszegelek tartománya közé, a kik szintén bolgárok«, helyezi a magyarok földjét.¹⁾ Az a körülmény, hogy Gardézi a magyarokról terjedelmesebb leírást ad Ibn Rostehnél, a tartomány folyót is megnevezi, s mint alább látni fogjuk, egyéb részletekben is eredetibb emennél, feljogosít bennünket arra, hogy itt az ő szövegét tartsuk helyesnek, az eredetihez ragaszkodónak, s Ibn Rostehét a romlott szövegnek. Annál is inkább meg kell ezt tennünk, mert ezzel a szöveggel, és csupán ezzel, egészen világosan megmagyarázható a magyarság geographiai elhelyezkedése.

A bolgárok szállásai — láttuk — a Donig nyultak le s ennek forrásvidékén mintegy választóvonalul szolgáltak a szlávok és kazárok, helyesebben a kazár alattvaló burtaszok tartománya közt. E bolgároktól délnyugatra laktak a magyarok, a Don és Dneper közt elterülő síkságon. A két folyó, melyet az arabok említenek, a Dneper és Don, az előbbi mintegy főfolyója a tartománynak, melynek mentén télvíz idején tanyáztak.²⁾ Ezekén túl van egy nagyobb folyó, a mely alatt csak a Volgát érthetjük.

¹⁾ M. H. K. 167. l.

²⁾ A Gardézi s újabb török írók említette folyónévből következtetve magyarázták úgy az etelközi, mint a lebediai eredetet vitatók saját igazukat, megtéve ezek Itiljét és Dubáját Volgának, Donnak, Dnepernek, Bugnak, Dunának, Kubannak, a hogy céljuknak megfelelt. Különösen nagy jelentőséget tulajdonít *Thúry* (id. ért. 784. l.) annak, hogy Gardézi Dubája a Duna romlott alakja, a mit *Hadszi Kalifa* szövegének Tun alakjával bizonyít, holott ez utóbbi közelebb áll a Donhoz, mint a Dunához. Tekintetbe kell vennünk, hogy a mint az Itil-Etil nem mindig a Volgát jelenti, hanem más folyókat, pl. a Dnepert s Dnesztert is, ép úgy a Don, Duna, Dúna, Dvina, Donec, Dunajec is egyazon eredetű és általánosan használt folyónevek, a melyeknek említése, különösen romlott alakban, e kérdésben bizonyítékul nem szolgálhat. A Don, Duna stb. azonosságáról v. ö. *Hunfalvy Pál*: Magyarország Ethnographiája. Budapest, 1876. 100. l. és *Marquart*: Osteuropäische u. Ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 31. l. Hogy íróinknál mekkora zavar uralkodott e folyók meghatározásánál, annak illusztrálására felhozom gr. *Kuun Géza* »Jelentés a magyar honfoglalást illető kútfőkről« és »Gardézi szövege a magyarokról« cz. cikkeit. Ő, ki később kimutatta, hogy e keleti írók mind egy közös forrásból merítettek, e cikkeken ugyanazt a folyót Ibn Rostehnél a Dnepernek, Gardézi egy helyén a Donnak, Hadszi Kalifánál a Volgának veszi; ismét a másikat Gardézinél a Dunával, Hadszi Kalifánál a Donnal azonosítja. *Akadémiai Értesítő*, 1894. 182. 225—226. l. Később megállapodik s e két folyóban a Dneper és Dunát sejtí. M. H. K. 168—170. l. *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 132—135. lapján a 32. jegyzetben hoz fel érveket a mellett, hogy e két folyó a Don és Dneper volt.

A Dnepertől nyugatra eső vidék a Dunáig lakatlan volt, legfeljebb egyes szláv nemzetségek laktak ott, de nagyobb szláv telepről forrásaink semmit sem tudnak.¹⁾ Mindössze a Dneper és Dneszter közén lakott egy szláv törzs, az *antok* népe, kiket az arab utazók görögöknek néztek. Valószínűleg a keresztyén vallás útján jutottak némi görögös külsínhez, esetleg papjaik voltak görögök, vagy az utazók ott sem jártak náluk s csak hírből ismerik őket.²⁾

A magyarok egyes nemzetségei, kalandozásaik közben, mikor a szomszéd kiövi szláv tartományra támadtak, átkeltek a Dneperen s bekalandozták e pusztaságot. Lehet, hogy egyik másik törzs sátrat is ütött a Dneper és Bug közén. Szomszédságba kerültek így a dunai bolgárokkal.

Ezeket a bolgárokat nevezik az arab írók *alsó bolgároknak* (eszfel, hibásan eszgel).³⁾ ellentétben a volgai vagy *felső bolgárokkal*. Már a IX. század első felében érintkeztek őseink ezekkel, mint György barát elbeszéléséből értesülünk. A 839 év körül hívták segítségül a magyarokat a Duna balpartján makedón foglyaikból álló telep ellen viselt harcukban.⁴⁾ A távolság, mely a lebediai magyarok és a dunai bolgárok közt volt, nem dönti meg azok szomszédságát. Úgy a magyarok, mint a besenyők s más nomád népek tanyáit egymástól mindig több napi járóföldre terjedő pusztaság választotta el. A besenyők és kazárok közt tíz, ez utóbbiak s a burtaszok közt tizenöt napi utat tevő pusztaság terült el;⁵⁾ a magyarokat és szlávokat is tíz napi

¹⁾ Botka id. ért. 333. l. említi, hogy I. Basílios császár (867—886) telepített a Duna balpartjáról szlávokat a Balkánra. Bölcs Leo azonban, kire ez állításnál hivatkozik, ezt nem mondja. Szerinte a régen Dunán-túl lakott szlávokat, kik áttelepedtek a római birodalomba, I. Basílios kereszteltette meg. M. H. K. 52—53. l. Ezek a makedo-bolgárok, horvátok és szerbek, kiket Basílios térített meg s a kik már a VII. században költöztek a Balkánra.

²⁾ M. H. K. 169. és 196. l. Az *antok* szláv voltáról v. ö. Hunfalvy Pál: Magyarország Ethnographiája. Budapest, 1876. 108. és 119. l. Kállay Béni: A szerbek története. Budapest, 1877. I. 23. l. és Marquart: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. XXXVI—VII. és XL. l.

³⁾ Thüry József mutatja ki, hogy az *eszgel*, *eszgel* csak szövegrontás *eszfel* = alsó helyett. Hogy ez a magyarázat helyes, és *eszgel* bolgár alatt a dunait kell érteniünk, kitűnik abból is, hogy az egyik legrégebbi kézirat, a 982/3-ból származó s Gardézihez közel álló perzsa geographia, mely *Tumanszkij* birtokában van, a magyarok földjét a besenyő-kazárok és *belső Bulgária* közt fekvőnek mondja. Ez alatt pedig a keleti írók mindig a dunai Bulgáriát értik. Olv. Marquart: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge. 1903. 517. l.

⁴⁾ M. H. K. 101—103. l.

⁵⁾ M. H. K. 152. 158. l.

út választotta el egymástól.¹⁾ Épen így nevezhetik a magyarokat, kik a Don és Dneper közt (talán a Bugig) laktak, a dunai bolgárok szomszédainak. A szövetség, melyben a makedónokkal szemben őket találjuk, nyilván bizonyít a közvetlen szomszédság ellen. A közvetlen érintkezés mindjárt meghozza az ellenségeskedést az olyan nomád néppel, minő a magyar volt ez időben; s látjuk, etelközi tartózkodása idején a bolgárral már ellenséges viszonyban áll a magyar.

Világosan kitűnik az előadottakból, hogy az arab utazók, kiknek leírását *Dsajhání* használta, a magyarokat *Lebediában* ismerték. A Donectól a Bugig tanyáztak a magyarok, szomszédságban a kazárokkal, volgai bolgárokkal, a kiovi szlávokkal s az alsó vagy dunai bolgárokkal, mikor a keleti kereskedők, követek náluk jártak.

II.

Mielőtt áttérnénk az ősi államszervezetről adott leírásnak Konstantinus adataival való megegyeztetésére, megkíséréljük az írók szövegéből közelebbi meghatározását az arab utazás időpontjának. Konstantinus a besenyők kiűzetését Volga-Ural

¹⁾ M. H. K. 174. l. A szlávokról szóló fejezet élén a *besenyők* és szlávok közt emlitenek írónk tíz napi távolságot, de itt — mint *Marquart* (id. m. 467. l.) helyesen megjegyzi — a besenyők említése szövegrontás *magyarok* helyett, a mi Gardézinek a magyarokról szóló fejezetéből kitűnik, hol ugyanez az értesítés megvan, csak a *magyarok* és szlávok közt említi a tíz napi távolságot, holott a szláv fejezet élén ő is besenyőket említ. (M. H. K. 172. l.) Hozzáteszszük még ehez, hogy az arab leírás logikus sorrendje sem enged meg más magyarázatot. A leírás ugyanis keletről nyugat, majd észak s ismét nyugat és nyugat-észak felé haladva, sorban szól a besenyőkről, kazárokról, burtaszokról, bolgárokról, magyarokról, szlávokról és oroszokról, mindegyiknek az előző néphez viszonyítva helyzetét. A szöveg a következő: »A kazárok. A besenyők és kazárok között tíz napi járóföld«... »A burtaszok. A burtaszok tartománya a kazárok és bolgárok között fekszik«... »A bolgárok. A bolgárok határosak a burtaszok tartományával«... »A magyarok. A bolgárok és eszfel-bolgárok közt«... »A szlávok. A besenyők és a szlávok közt tíz napi járóföld van.« (M. H. K. 152. 158. 163. 167. 174. lap.) Világos, hogy itt magyarnak kell állni a besenyő helyett és a besenyő szó ép úgy került ide, mint Ibn Rosteh szövegében a magyarokról szóló fejezet élére bolgár helyett. A leíró rontása ez, mint *Marquart* véli, ki azt hiszi, hogy *Dsajhání* a saját kora geographiai állapotát tartva szem előtt, tesz a magyar helyébe besenyőt. Gardézi, úgy látszik, ismert e romlott kézirat mellett egy régebbit is, s nála a magyarok helyesen, a bolgárok és eszegelek között laktak, míg a szlávokról két különböző helyen mindkét kézirat szövegét fentartotta. Az írók ez adatának ily módon megjavított szövege egyik legdöntőbb érv az arab tudósítás *Lebediára* való vonatkozása mellett; a magyarok ugyanis csak itt lakhattak tíz napi távolságra a szlávoktól. Etelközben jóval közelebb kerültek hozzájuk. Az Etelközben lakó besenyőket az akkor már orosz szlávoktól csak egy napi út választotta el, mint Konstantinusnál olvassuk. (M. H. K. 117. l.)

menti hazájokból s az ő idejébeli (950 Kr. u.) hazájok megszállását 895-re teszi.¹⁾ Ez évszám összeesik a bolgár-besenyő-magyar háború idejével s tulajdonképen nem a Lebediából, hanem már az Etelközből való kiűzetésnek idejét jelöli.²⁾ Lebedia elhagyását nem szabad sokkal előbbre tennünk. Konstantinus mindössze néhány évre teszi az etelközi tartózkodást.³⁾ Annyi bizonyos, hogy a IX. század utolsó tizedében a besenyők már nem laktak ősi hazájokban; az arabok tehát, kik őket ott találták, a 890 év előtt jártak náluk. Közelebbi támpontot nyújt a szlávok és oroszokról adott leírás. Az arabok nemzetet még alig tevő, ezer férfiuból álló népnek mondják az orosz, kik szigeten laknak s innen intézik támadásaikat a szlávok ellen, kiket rab-szolgáknak hirczolnak el.⁴⁾ Elénk állítja e leírás a novgorodiak által behívott vitéz normann csapatot, mely még mint különálló nép a Ladoga, Ilmen s más tavak mocsaras vidékéről — »a szigetről« — indít rablóhadjáratokat az őt környező szlávok ellen. Kioy még a szlávok, nem az oroszok városa, s az orosz-országi szlávok még mint a nyugati szlávokkal, morvakkal egy nemzet említettnek.⁵⁾ Rurikot és testvéreit a novgorodi szlávok 862-ben hívták be s Oleg 883—885 közt már a Dneper balpartján hódít, Kiovet elfoglalja, alapítója lesz a kiovi nagyfejedelemségnek.⁶⁾ A 885 év után ott járt ember már nem adhatna az oroszokról olyan leírást, minőt ez arab íróknál találunk, s nem mondhatná őket a szlávtól teljesen különálló népnek.⁷⁾

¹⁾ M. H. K. 115. l.

²⁾ *Thiery József* id. írt. 798. l.

³⁾ »αὐτὰ δὲ τὴν αἰώνον.« M. H. K. 122. l.

⁴⁾ M. H. K. 131. s köv. ll.

⁵⁾ M. H. K. 174. 178. l.

⁶⁾ A magyarok 883-iki hadjáratuk idején már Oleggel harczoltak. *Jagič* mutatja ki, hogy Nestor leírása a magyarok harczáról tévesen került 883 helyett a 898 évhez. M. H. K. 370. l.

⁷⁾ Látjuk, hogy rövid idő alatt mennyire kiveszett a tudathból az oroszok és szlávok különállósága, *Ibn Fadhlán* esetéből. Ő 921—922-ben járt követségben a volga-bolgároknál s nem képes régebbi értesüléseit az oroszokról, szlávokról és bolgárokról, a tényleg talált állapottal meg-egyeztetni. A három népből már kettő lett, az orosz és szláv teljesen összeolvadt, Kieven az orosz uralkodik. Nem tudja a dolognak más magyarázatát adni, tehát megteszi a bolgárt szlávna, azt hiven, hogy az előbbi utazók, követek szlávjai ezekkel azonosak. Az ő nyomán azután *Jakut* is így jár el. V. ö. *gr. Kuun Géza* jegyzeteit. M. H. K. 201. l. *Istakhri*, ki a 951 év körül utazott, jobban értesült e dologról, a mennyiben az orosz és szlávval egy népnek tartja. Bár ezt szabatosan nem fejezi ki, szövegéből kitünik. M. H. K. 229—230. 234. l. Ugyanez tünik ki kortársa, *Maszúdi* művéből is. M. H. K. 271. l. Látjuk ebből, hogy már a X. század első felében az emléke is elveszett a külföldieknél az oroszok különállóságának. V. ö. M. H. K. 117. l. (Konstantinus.)

Még közelebbi adatot nyerünk a szlávokról írt fejezetben, melyben mint az összes szláv fejedelmek, zsupánok urát, a fejedelmek fejedelmét, Szvatoplukot (Szwatopolk) említi.¹⁾ Ennek történelmi szerepe 869-ben kezdődik, függetlenségét azonban csak 874-ben ismerik el; valószínűleg csak ez idő után nevezhették íróink minden szláv fejedelem urának. Az arab tudósítás tehát a legnagyobb valószínűség szerint a 874 és 883 évek közötti időből való.

Minthogy a 874—883 közt őseinknél járt arabok őket Lebediában találták, újabb érvet szolgáltatunk ennek kimutatásával annak a véleménynek megcáfolására, mely a magyarok etelközi tartózkodásának idejét — Konstantinus világosan kifejezett értesítése ellenére is — évtizedekre teszi.

Bővebben kell foglalkoznunk Marquart többször idézett művével, melyben nézetünkkel ellenkező véleményt találunk e keleti tudósítás korára vonatkozólag. E jeles, összehasonlító forrástanulmányon alapuló munka tetemesen kibővíti ismereteinket, melyeknek eddigelé őstörténetünk e legrégibb kútforrásáról birtokában voltunk. Kérdésünket érdeklő eredményei röviden a következőkben foglalhatók össze: 1. Dsajháni, ki a keleti írók közös forrása, nem 907 körül, hanem 922 után írta munkáját, mint az a volgai bolgárok mohammedánságáról szóló értesítésből kitűnik.²⁾ Természetesen megszűnik ezzel annak a feltevésnek lehetősége, mintha Ibn Rosteh művét 913 előtt írta volna.³⁾ — 2. Dsajháni művéből merítettek a X. század első felében Ibn Rosteh, az 1094-ben meghalt Al-Bekri és egy ismeretlen, kinek műve *Muhammed-i-Auffi*, XIII. századi írónál maradt fenn. E háromtól távolabb áll s egymáshoz közel rokonságot mutat a *Tumanszkij* birtokában levő, eddigelé teljes szövegében még ismeretlen, 982/3-ból való perzsa földrajzi munka és *Gardêzi* 1050—52 közt írt műve, mely utóbbiak szövegében a Dsajháni művén kívül idegen elemek is vannak és egy közös, Dsajháninál fiatalabb forrásra vezethetők vissza. Ez a forrás szintén használta Dsajháni munkáját.⁴⁾ — 3. Dsajháni s általa ez írók mind felvettek művökbe teljes szövegében egy régibb leírást az északi népekről, mit Dsajháni újabb értesüléseivel kibővített. Ezt a régi leírást teljes biztossággal nem állítja elénk, de valószínűnek mondja azt a feltevést, hogy szerzője a 846/7 körül élt *Muszlim al Garmi*

¹⁾ M. H. K. 178. 179. l.

²⁾ Marquart: Osteuropäische u. ostasiatische Streifzüge. Leipzig, 1903. 24—26. l.

³⁾ Ezt állítja gr. Kuun Géza a M. H. K. 141—150. l. közölt bevezetésében.

⁴⁾ Marquart id. m. XXVIII—XXXI. l.

lett volna.¹⁾ Így az eredeti tudósítás, melynek egyöntetűségét s egy időből származását külön kiemeli, a IX. század első feléből való volna.²⁾ — 4. Az eltéréseket, melyek Gardézinél s a Tumanskij-féle kéziratban foglaltatnak, ezek közös forrása által betoldott, későbbi származású adatoknak tartja.³⁾

Mindezekből Marquart által bebizonyítotttnak csupán azt tekinthetjük, hogy egy IX. századi leírás — nevezzük *A*-nak — a keleti írók ősforrása; ezt az *A*) kéziratot 922 után interpolálva újabb adatokkal átvette s némi szövegváltoztatással adja *B*) kézirat; ez a *B*) *Dsajháni* műve volt. *B*-ből merített valamennyi fenmaradt író, de *Tumanszkij* Anonymusa és *Gardézi* — illetőleg ezek közös forrása, mely tekintve a *Tumanszkij*-kézirat korát, (982/3) a X. század közepén keletkezhetett — ismerte ezenkívül az eredeti forrást is, vagy ennek *Dsajhánitól* elütő átirását. Azok az adatok, melyek csak itt maradtak fen s a többi *Dsajháni*-származéknál nem, épen azt mutatják, hogy a régi kéziratból valók s nem *Dsajháninál* fiatalabbak, mint Marquart hiszi.

Kimutattuk, hogy a magyarok lakhelyéről szóló leírás csupán úgy magyarázható meg, ha *Gardézi* szövegét fogadjuk el. Láttuk, hogy a többi írónál elrontott szöveget közli a szlávokról szóló fejezet élén, de fentartja az eredeti szöveget is a magyarokról szóló részben. *Tumanszkij* kézírata tartotta fen az eszgel bolgár (eszfel = alsó, vagyis dunai bolgár) értelmét, a mennyiben egyenesen »belső bolgárok«-nak nevezi őket, holott ez alatt csak a dunai bolgárt értik. Ugyancsak ebben maradt fen annak emléke, hogy az eredeti kéziratban a kazár is felemlítettett a magyarok szomszédai közt.⁴⁾ Ezeket a régiségre mutató adatokat Marquart romlott s betoldott résznek veszi,⁵⁾ pedig ő sem tudja megmagyarázni a besenyő-bolgár szomszédságot, csupán azzal az erőltetett magyarázattal, mintha a magyarokról adott leírás élén ez a kifejezés: »a magyarok első határa a besenyők és bolgárok közt van«, nem a magyarokra vonatkoznék (kikről ott beszél), hanem *Bascardiára* vagy a finn *Mescera* törzsrre!⁶⁾ Kissé erős képzelő tehetség kell hozzá. Ugyancsak *Dsajhánitól* nem származtatható betoldásnak veszi azt, hogy míg a többi szerint a magyarok csak a szlávok ellen szoktak támadásokat intézni, addig *Gardézi* az oroszokról is beszél.⁷⁾

¹⁾ Marquart id. m. XXXII—III. és 28—29. l.

²⁾ XXVIII. l.

³⁾ Így 34. l. l. jegyzete; 144—145. l. (466. l. már ellenkező vélemény!)

⁴⁾ U. o. 517. l.

⁵⁾ 515—517. l.

⁶⁾ XXXIII. l.

⁷⁾ 34. l. l. jegyzet.

Úgy véljük, az oroszok említése épen a régiséget mutatja; később — mint láttuk — a szláv és orosz már azonos népek tekintetett. A mit Gardézinek a magyarok »jó kinézéséről« szóló részletéhez fűz, a mit szintén későbbi eredetűnek tart, nem igen tekinthető komoly érvek.¹⁾ Maga *Marquart* is elismeri az egyik függelékben, hogy Gardézi a magyarokról írt részben eredetibb szöveget ad a többi írónál.²⁾ Nem akarunk itt a tárgyalásunk folyamán Gardézi szövegének eredetiségére felhozott érvek ismétlésébe bocsátkozni, csupán azt mondjuk ki végeredményképen, hogy a Gardézinél s Tumanszkij Anonymusánál található, Dsajhánitól idegen adatok nem későbbi betoldások, hanem az eredeti forrásnő jól megőrzött maradványai.

Tárgyalásunk folyamán láttuk, hogy néhány interpoláció van a szövegben, mely csupán Dsajháni kezétől származhatik; ilyen a bolgárok és szlávok azonosítása egy helyen,³⁾ továbbá a szlávok tartományának a besenyőkéitől számítása, az eredeti szövegben állott *magyar* helyett. 922-ben tényleg a besenyőktől esett tíz napra a kiovi tartomány s nem a magyaroktól. Bebizonyítottunk tehát, hogy az eredeti leírást (A) Dsajháni a 922 év után interpolálva vette fel művébe (B), mely művét Ibn Rosteh, Al-Bekri és Muhammed-i-Auffi forrása szolgailag kivonatolták.

A két perzsa író forrása (nevezzük C-nek) Dsajhánin kívül az ősforrást is használta.

Kérdés mármost, igazán *Muszlim al Garmi* volt-e ez ősforrás írója? *Marquart* őt tartja annak s a művet 840 körül keletkezettnek, mikor a magyarok Lebediában (szerinte a Don és Kuban közt) laktak. Mi a leírást 874—883 közt keletkezettnek találtuk, s *Marquart* érvelése e véleményünkben meg nem ingatott. Egész következtetése azon nyugszik, hogy *Muszlim al Garmi*-nak volt egy az északi népekről szóló műve, s mivel e leírás azokról szól és szerzőjét nem ismerjük, valószínűleg ez volt *Muszlim al Garmi* ismeretlen munkája.⁴⁾ Az érvek, miket e mellett felhoz, igen gyengék.⁵⁾ Maga *Marquart* erősít meg abbéli véleményünkben, melyet e leírásokról szereztünk. Ő ugyanis, leszámítva a Dsajháni-féle interpolációkat, teljesen egységes, egy korból származó munkának tartja e leírást. »Für denjenigen, der die Arbeitsweise der arabischen Geographen und Historiker kennt, ist es selbstverständlich,

¹⁾ *Marquart* id. m. 144—145. l.

²⁾ 466—467. l.

³⁾ Ez egészen *Ibn Fadhlán* értesítésére mutat; épen ő ír a bolgár-szláv azonosságról s *Marquart*-ból épen az tűnik ki, hogy ő szolgáltatta Dsajháninak az újabb adatokat.

⁴⁾ 28—29. l.

⁵⁾ 29—31. l.

das manche ... Nachrichten in spätere Werke übergegangen sind, allein sie sind hier in der Regel mit solchen aus späteren Epochen unterschiedlos verbunden, und so ihres Hauptwertes, der genauen zeitlichen Fixierung beraubt. *Eine wichtige Ausnahme bildet ein Bericht über die Nordländer, der ... die erste einigermaßen zusammenhängende, auf gleichzeitigen Erkundigungen beruhende Beschreibung der pontischen und nordkaukasischen Länder bietet.*¹⁾ Ez a túlságosan világos kiemelése az egyöntetűségnek megerősít véleményünkben. Mint láttuk, a leírás egyes részletei, így az oroszokról és szlávokról szóló részek, a 874—883 évekre mutatnak, már pedig e részeket interpolációnak nem tekinthetjük. Dsajháni kezétől ugyanis azok semmiképp sem származhatnak. 922-ben Szvatoplukról mint fő szláv királyról, s az oroszokról mint külön népről nem szólhatna; de nem származhatnak a 840 körüli időből sem ugyanez okból. Szvatopluk ekkor még gyermek lehetett, az oroszok pedig még nem laktak Novgorod vidékén, hova a leírás mutat. Ha csak tehát nem akarjuk, Marquart előbb idézett véleményét teljesen mellőzve, e részeket a IX. század végéről származóknak tartani, mely esetben az egésznek egyöntetűsége s így történelmi értéke is nagyrészt megdőlné, fen kell tartanunk nézetünket a 874—883 év közti időből való származásra vonatkozólag Marquart állításával szemben.

Íróinknak Marquart által közölt származási táblája²⁾ véleményünk szerint ekkép alakúlna:

Ibn Fadhlan s mások értései 922 körül		A (874—883)	
Dsajháni (922 után)			
Ibn Rosteh (X. század)	Al-Bekri (1094 előtt)	C (X. sz. közepe)	
		Tumanszkij-féle kézirat (982—983)	Gardézi (1050—52)

E származás alapján természetesen megdőln az Ibn Rosteh szövegét Gardézinél jobbnak, hitelesebbnek tartó nézet. Végleges

¹⁾ Marquart id. m. XXVIII. l.

²⁾ Marquart (XXX. l.) ezt a származási táblát adja:

A (Muszlim al Garmi, 840 körül)			
B (Dsajháni)			
Ibn Rosteh	X	Al-Bekri	C
	Muhammed-i-Auffi	Tumanszkij-féle kézirat	Gardézi

C-ben vannak még szerinte Dsajháninál ifjabb eredetű elemek.

vélemény e kéziratok egymáshoz való viszonyáról természetesen csak a Tumanszkij-féle kézirat kiadása után mondható. Kíváncsi volna, ha valamelyik orientalistánk e kéziratokat áttanulmányozva, kritikai kiadását adná e szövegnek, a variánsok megjelölésével, s egyúttal a keleti nyelvekben járatlanok részére magyar vagy latin fordítással tenné azokat hozzáférhetőkké.

III.

Az arab-perzsa íróknak leírását a magyarok ősi alkotmányáról, írónk legtöbbször érvül használja e leírás etelközi eredete ellen. A *kende* (főkirály) említése okozza e tévedést, mert illyent — szerintük — csupán az etelközi fejedelemségek után találhattak az utazók őseinknél. Maguk a lebediai eredetet vitatók is csak nehezen tudják az arabok leírta dualistikus uralmat meggyeztetni Konstantinusnak értesítésével, mely szerint Árpád előtt a magyaroknak fejedelmük nem volt. Láttuk fentebb, egyesek arra gondoltak, hogy már Lebediában alakult monarchiává a magyar nemzet, de utóbb forradalmi állapotok után Etelközben ismét mint teljesen új intézmény lép életbe a fejedelemség.¹⁾ E nézet egyik híve utóbb megváltoztatta véleményét s szintén az Etelközben keletkezettnek gondolja a Gardézi és társai forrását képező leírást.²⁾ Mások ennek kedvéért — Konstantinus értesítése ellenére — Lebediába helyezik a fejedelemséget.³⁾ Pauler közelebb jár a helyes értelmezéshez a *kende* és *karkhász*, *dsila* és *gylasz* azonosításával, bár, mint látni fogjuk, nem teljesen kielégítő az ő magyarázata sem.⁴⁾

A forrás bírálatánál ismét Konstantinus művéből indulunk ki, melynek éppen a politikai viszonyok ismertetése a legerősebb oldala. Már itt megjegyezzük, hogy az arab-perzsa utazók politikai vonatkozású értesítését korántsem értelmezhetjük oly szigorúan a szavakhoz ragaszkodva, mint amazt. Kevésbé művelt, vagy inkább más irányú műveltséggel bíró emberek írták ezt, kik az intézmények valódi jellemét könnyen félreérthették.⁵⁾ A magyarok Lebediában — írja Konstantinus —

¹⁾ *Botka Tivadar*: Millenarium. Századok, 1878. 334. l. és *gr. Kuun Géza*: Jelentés a magyar honfoglalást illető kútforrásokról. Akadémiai Értesítő, 1894. 179. l.

²⁾ *Kuun Géza*: Fajunk lebediai és etelközi művelődése. Kolozsvár, 1903. 6—8. l.

³⁾ *Borovszky Samu*: A honfoglalás története. Budapest, 1894. 21. l.

⁴⁾ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 19. l.

⁵⁾ Figyelmeztet erre *Illés József*: A magyar társadalom és államszervezet a honfoglaláskor. Árpád és az Árpádok. Budapest, 1908. 48. l.

törzs-szervezetben éltek s közös fejedelmük sohasem volt. A törzsfők között azonban utóbb bizonyos rangsor fejlődött ki, a szerint, hogy a közös vállalatok idejére fővezérré választott vajda továbbra is a nemzet első emberének tekintetett s mintegy képviselte azt a külföldiekkel való érintkezésben. Ilyen fővezér, »első vajda« volt Előd,¹⁾ ki híres vitéz és előkelő ember volt. Megtudjuk még azt is, hogy a vajdák közt rangban Álmos (Szálmucs) következett utána. Etelközben Álmos vajda fiát Árpádot, a kazár kán tanácsára örökös fejedelemségre emelték, mert kiváló vezér s uralomra alkalmas ember volt. A fejedelemválasztásnál a főczél katonai volt s a fejedelem első sorban hadvezér, mellette — mint bírói tisztet viselő méltóságokat — még két fejedelmi személyt találunk, a gyulát és horkát (gylasz, karkhász),²⁾ kik közül az előbbi a magasabb rangú, ki rögtön a fejedelem után következik.

Az arab írók szövegét itt adjuk : »Fejedelmök 20,000 lovassal indul ki hadjáratra. Kendeh-nek hívatik és ez a név főkirályuknak czíme, mert annak a férfinak, a ki felettök uralkodik, neve Dsila. Minden magyar a dsila szavára hallgat s támadást és védelmet s más ügyeket érdeklő parancsainak engedelmeskedik.« (Ibn Rosteh.) — »Fejedelmek 20,000 lovassal állnak ki. Fejedelmöket Kendeh-nek nevezik és ez nagyobbik királyuk neve. A ki az ügyeket intézi, azt Dsilának nevezik. A magyarok azt teszik, a mit a dsila parancsol.« (Gardêzi.)³⁾ Megvalljuk, hogy e szövegnek figyelmes elolvasása után sem találjuk benne azt kifejezve, mintha ez írók afféle árnyékfejedelemséget írnának le őseinknél, a minő a kazároknál volt,⁴⁾ és nem látjuk a dsilának olyan hatáskör tulajdonítását, a milyennel a maior domusok bírtak. Nem látjuk e szövegben a dsila hadvezéri hatáskörét sem, a mit szintén sokszor emlegetnek. A »főkirály« elnevezés ne téveszsen meg; egyszerű emberek e tudósítás szerzői, ne csodáljuk, ha a fogalmakat összezavarják. Ne keressünk e képhez, melyet az arabok adnak ősi államszervezetünkről, analógiákat a kazárok kormányrendszerében. Fejlettebb s már romlottabb viszonyok voltak ott, a melyekre a magyarnál ekkor, állami létének kezdetén, gondolnunk sem szabad.

Mindenekelőtt tagadjuk, mintha e leírásban valami erős monarchikus szervezetről nyernénk értesítést. A kettős feje-

¹⁾ Lebed azonos a hagyomány Elődjével, Lebedet a Lebedia szóból etymologia útján hozták létre a görögök.

²⁾ M. H. K. 119—122. 127—128. l. Helyesnek tartjuk mind e nevek-nél a krónikák hagyományában fentartott magyaros alak használatát.

³⁾ Kuun Géza fordítása. M. H. K. 167—168. l.

⁴⁾ Ha illet akartak volna leírni, úgy tesznek mint a kazároknál, hol »a kagán nem egyéb pusztá czímnél, kinek népe nem engedelmeskedik; a kormányzat az isánál van.« M. H. K. 153. l.

delmi méltóság inkább azt a fokát mutatja az állami fejlődésnek, mely a monarchiává alakulást megelőzi. A nemzet még törzsszervezetben él, közös uralkodója nincs; vannak azonban közös vállalatai, hadjáratai, s a külfölddel szemben egy egészet alkot, az összetartozás tudata világosan megvan. A véd- és dacz-szövetség, mely az ily nomád népek törzsei közt fennáll, harczok idejére egy nemzetté tömöríti a törzseket, s minél komolyabb összeütközéseik vannak más népekkel, annál fontosabbá válik az egységes vezetés. Nagyobb hadi vállalatokat fővezér nélkül kivinni nem lehet, a magyarok is ilyen alkalmakkor vezérré választanak egyet a törzsfők közül, javakorbéli vitéz embert, ki e méltóságnak legjobban meg tud felelni. Ilyen fővezér volt Előd »első vajda«, s e fővezéri méltóságot nevezték *kendé-nek* a magyarok. Ibn Rosteh szövegéből világosan kitűnik a kende hadvezéri hatásköre, — ő vezeti hadba a lovasokat.¹⁾ A hadvezéri hatalom harcz idejére szólt, béke idején a kende szerepe megszűnik. Belső viszályok, pereskedések elkerülése végett szükségessé vált egy olyan méltóságnak elismerése, a melynek tekintélye előtt a nemzet tagjai meghajoljanak, a kinek tanácsát vitás ügyekben, komoly események idején meghallgassák. A családban az apa, a törzsből a vajda viszi e méltóságot, egyesítve személyében a hadvezéri és bírói tisztet. A nemzetenél, mely hét törzsből állott, olyan emberre, kinek tekintélye legyen mindenki előtt, a vajdák legöregebbjei, a tapasztalt, bölcs emberek közt találtak, kik ifjúkorukban a harczmezőn dicsőséget s életkorukkal bölcsességet, tapasztalatot szereztek. Ilyen bölcs emberre bízta a vitás ügyek elintézését, ítélete elé vitték a pereket s meghallgatták tanácsát, megfogadták szavát minden ügyben. Ebből a méltóságból állandó bírói hivatal fejlődött, a gyula (dsila, gylasz) méltósága, a mit Előd kende idején Álmos vajda viselt.²⁾ Béke idején ott járó idegen előtt különösnek is tűnt fel, hogy mindenki a gyula szavára hallgat, ő kormányozza tanácsaival a nemzetet, döntő szava van harcz és béke ügyében s mégis a fővezér a kende. Hogy mindemellett még sem mondják írónk a kendét csak névleges uralkodónak, mint a kazár kánt, az csak azt mutatja, hogy nekik biztos tudomásuk volt a hatáskörök megosztásáról, vagyis a kende katonai s a gyula bírói hatalmáról. A harmadik fejedelmi méltóság, mit Konstantinus említ, a horka, valószínűleg szintén megvolt már e korban. Helyettese, segítőtársa lehetett a gylának s egyúttal talán ellenőrzője is.

¹⁾ A kende katonai hatáskörére mutat czíme is, mint *gróf Kuun Géza* mondja. M. H. K. 218. l.

²⁾ Konstantinus Előd szájába adja, hogy Álmos az *utána való vajda*.

Magából a szövegből s Konstantinus császár értesítéséből tűnik ki, hogy az ősi alkotmányról adott tudósítás csak Lebediából származhatott. Igaz ugyan, hogy a fejedelmi méltóság lényegében nem más, mint a kende hivatalának örökössé tétele, ki mellett a gyula és horka hivatali hatásköre is megmaradt. Kizárják azonban a körülmények, melyek következtében Árpádot fejedelemmé választották, e leírásnak az Etelközbeli való származását. Erős, egységes vezetésre volt szükség az etelközi tartózkodás idején. Két ellenség közé szorítva, folytonos harcok közt telt a magyar élete, Árpád fejedelemnek minden tehetségét meg kellett feszítenie, hogy a nemzet életben maradjon. Szinte megszületett egy pillanatra a katonai autokrata királyság. Ebben a helyzetben háttérbe szorult a gyula, az ő feladatait is a fejedelem végezte, annál is inkább, mert a gyula méltóságát élete végéig Álmos, a fejedelem apja viselte. Árpád életében a gyula méltósága a tanácsadásra és bíraskodásra szorult, a nemzet ügyeit békés időben is maga a fejedelem intézte, habár első sorban fővezér volt is.

Feltűnőnek látszik ily korai fejlődés fokán a hadvezéri és bírói hatáskörnek teljes szétválasztása, hogy azonban ez így történt, azt nem magasabb politikai fejlettség, nem az egyeduralomtól való félelem hozta magával, csupán és kizárólag az észszerűség vezette erre őseinket, s valószínűleg eszükbe sem jutott e méltóságok választásánál más, mint hogy a tisztségre legalkalmasabb egyént helyezték a polczokra. Saját törzsének a kende volt bírója s a gyula is maga vezette törzsét a harcban, hacsak nagyon öreg nem volt már; az egész nemzettel szemben azonban az öreg, megfontolt gyula csupán bírói hatalmat gyakorolhatott; a hadvezér (kende) méltóságára nem volt ilyen öreg ember képes, oda más kellett, a fiatalabb s vitéz törzsfőnökök közül. Íróink legtöbbje Árpádot nézi kendének s az ő helyettesévé — úgy vezéri, mint bírói hatalmában — teszi a gyulát. Az arab tudósítást Etelközből származtatók másképp nem is gondolkozhatnak. Marczali megpendíti az eszmét, hogy az arab írók Lebedet nézik kendének s Árpádot gyulának, vagyis a fejedelemválasztás után a régi fővezér méltósága megmaradt, de a tulajdonképeni hatalmat már a fejedelem viszi; ¹⁾ két lappal odább azonban vitatja, hogy Árpád a kende s helyettese a gyula, kinek hivatala kizárja, hogy a fejedelemségnél régibb eredetű legyen. ²⁾ Illés már határozottan kimondja, hogy a kende méltóság

¹⁾ *Marczali Henrik*: A vezérek kora és a királyság megalapítása. Budapest, 1895. 44. l.

²⁾ U. o. 46—47. l.

a régi fővezéré, míg a gyulát a fejedelemnek tartja.¹⁾ A hatáskörök elválasztottságát leginkább kiemelték gróf Kuun Géza és Timon. Amaz a kazár mintát tartva szeme előtt, fejtegeti azt, ²⁾ míg Timon felismeri, hogy a kende fővezér volt s utóbb az ő méltóságából fejlődött a fejedelmi hatalom.³⁾ Nem látja azonban az arab írók szövegében a hatásköri elválasztottságot kifejezettnek, pedig azok is világosan mondják, hogy a kende hadba vezeti népét, a gyula pedig kormányozza s csak tanácsokat ad háború és béke ügyében. — Leghelyesebben ítélte meg a két méltóság viszonyát Pauler, ki értelmezésünkhöz hasonlóan a gyulát az idősb, bölcs törzsfők közül választott bírónak, a nemzet tulajdonképeni fejének tartja, a kendét pedig az ő helyettesének, ki főleg harc idején vezet az öreg gyula helyett.⁴⁾ Téved, mikor a kendét a gyula helyettesének nézi s mikor azt a horkával azonosítja.

Az arab-perzsa írók leírásában megismerjük a magyarok hét törzset nemzetté kapcsoló választott fővezéri és bírói méltóságot, mely méltóságokból utóbb a fejlődés folyamán az örökös fejedelemség és mellette a bírói hatalom kialakult. Egyidőben a fejedelemség alakításával valószínűleg a gyula és horka méltósága is örökkössé vált; legalább a későbbi adatok arra mutatnak, hogy a mai hazánkban való letelepedés után e méltóságok egy család kezében voltak.⁵⁾ Árpád halála után közvetlen utódai, habár a fejedelmi méltóságot viselték is, igazi monarchikus hatalom gyakorlására képtelenek voltak s uralkodásuk ideje alatt a régi méltóságok viselői ismét jelentősebb szerephez jutnak. A gyulák szinte külön állammá teszik birtokukat, úgy hogy Szent Istvánnak nagy küzdelmébe kerül annak beolvasztása országába, Bulcs horka pedig jóformán az egyedüli férfiú nemzetünk történetében Árpádtól Géza fejedelem koráig, kinek nagyobb képességeiről forrásainkból értékelést nyerhetünk. Mint hadvezér, diplomata, s hihetjük, mint bíró is, kiváló szerepre hivatott egyéniség volt.

Megkísérlettük az arab-perzsa tudósításokban foglalt állami szervezetnek a Konstantinusnál leírttal való megegyeztetését új

¹⁾ *Illés József*: A magyar társadalom és állam szervezete a honfoglaláskor. (Árpád és az Árpádok, 1908. 49. l.)

²⁾ *Fajunk lebediai és etelközi mívelődése*. Kolozsvár, 1903. 6—9. ll.

³⁾ *Timon Akos*: Magyar alkotmány és jogtörténet. Harmadik kiadás. Budapest, 1906. 38. és 56. l.

⁴⁾ *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története Szent Istvánig. Budapest, 1900. 19. l.

⁵⁾ Bulcs horkának az apja is az volt, mint Konstantinusból tudjuk, a Gyula pedig, mint személynév, hagyományunkban apa, fiu és unoka nevében szerepel.

és helyesebb értelmezéssel előmozdítani. Kísérletünkben kitűnik, hogy e keleti forrásokban semmi olyas nincs, ami azoknak Lebediából való származását megdöntené és a miből azt gondolhatnánk, hogy a fejedelmválasztás után jöhettek volna létre. Ellenkezőleg, megismerkedünk e forrásmunkákban a magyar nemzet két legrégibb méltóságával, a kende vagy kund ¹⁾ és gyula hivatalával, mely méltóságoknak emléke teljes fényében ragyog krónikáinknak a honfoglalásról adott leírásában: Kund és Gyula vezérek személyében.

HÓMAN BÁLINT.

¹⁾ Al-Bekri *kendeh* helyett a *kundu* alakot tartotta fenn. A m. honfoglalás kútfői, 195. l.

A SZERKESZTŐSÉGHEZ BEKÜLDÖTT KÖNYVEK

- A. LIPPERT: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Zwölfaxing in Niederösterreich. (Praehistorische Forschungen Heft 7.) Horn-Wien, Ed. Ferdinand Berger, 159 old. + 126 tábla.
- A. MAGYAR O. F. M.: Die ungarischen Reformstatuten des Fabian Igali aus dem Jahre 1454 (Vorgeschichte u. Auswirkungen der Statuten.) Különnyomat az "Archivum Franciscanum Historicum An. 64. (1971) évfolyamból, 71-122 old.
- S. SZILASSY: Revolutionary Hungary 1918-1921. (Behind the Iron Curtain Series No. 9.) - Danubian Press, Florida USA. - 143 pag.
- E. HANTOS: Ungarn 1848 und 1956. - Zwei Revolutionen-Zwei Kontrarevolutionen - Ein Ausgleich. - Verlag Swiss Eastern Institute, Berne, 1969. (Tatsachen und Meinungen N. 7) 120 Seite. -
- KALLÓS Z. - SZABÓ T. ATTILA: Balladák könyve. Kriterion kiad. Bukarest, 1971. 680 old.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: Az V. István-kori gesta. Akadémiai Kiadó, Bpest, 1971. 151 old.
- KÉPES KRÓNIKA. (Geréb László fordítása) Magyar Helikon kiadás, Bpest, 1971. 198. old.
- ZOLNAY VILMOS: Pokoljárás- Magvető kiadás, Bpest, 1971, 320 old.
- MAGYAR NYELVÉRT ÉS KULTURÁÉRT. (A Debrecenben tartott anyanyelvi konferencia anyagából: TÁJÉKOZTATÓ. Kézirat gyanánt. Bpest, 1971, 204 old.

Miercoles siguiente se pasó en mirar sitio donde poder plantar la artilleria para poder batir la muralla, en lo qual el frayle andava muy floxo, aunque desde su quartel, que estava mas hácia el castillo, tirava con quatro piezas de campaña á la tierra; pero, ó que fuese hacho de industria, ó que la tierra estuviese baxa, todos los tiros, ó los mas pasavan por lo alto. Tratóse aquel día si los turcos se querian rendir á merced del Rey, y no uvo orden, porque estavan persuadidos el Belerbey les socorreia como se lo avia prometido quando alli los dexó: aviase aseñalado este día un sitio para plantar el artilleria hacia una esquina que la muralla hacia lo alto del rio, y Juan Baptista Gastaldo dió orden á mi sobrino, el capitan Francisco de Aldana, que él con su compañía tomase cargo de hacer la plataforma, y de asentar tres cañones, y dos medias culebrinas, el qual esa noche fué con algunos soldados á reconocer el sitio que el general avia mandado; y reconocido se fué á su tienda, y dijo que mirase que aquel sitio no era conveniente lugar para asentar la artilleria; lo uno porque no se podia batir la muralla tan baxa como era menester, á causa de algunos arzenes de tierra, ó repechos que se hacian, que cubrian lo mas baxo de la muralla, en los quales las pelotas avian de dar primero, y detenerse en ellos; y lo otro que ya que no uviera este inconveniente, no era lugar aparejado para arremeter, como á la verdad no lo era. Juan Baptista se arremetió á él, y le dixo que pues así le parecia la plantase donde mas conveniente le paresciese: asi obra de cien pasos abaxo, al pie de la cuesta, poco menos de doscientos pasos del muro la asentó y encima della en medio de la cuesta estavan otras quatro piezas medianas asentadas, de las quales tenia cargo Esforza Palavicino, y en aquel mesmo derecho, en lo alto de la montaña, estavan otras quatro ó cinco, de las quales tenia cargo el capitan Pedro Davila. Cuando las piezas gruesas descargavan, tiravan estas: las piezas gruesas estavan colocadas en lo llano para que lo que las grandes atormentavan estas lo derrivasen. Luego jueves al reir del alba se comenzó la bateria, y tiró hasta las once y media; en el qual tiempo se hizo un portillo de una pica de largo, tan alto desde fuera como hasta los pechos de un hombre, y de dentro como hasta la cabeza y algo mas. Como los turcos sintieron que les batián por aquella parte comienzan por de dentro á repararse con botas de madera llenas de tierra, poniendo unas sobre otras, dejando sus traveses por donde poder tirar.

En este medio que el muro estava en el estado que tengo dicho, acaesció la mayor desorden del mundo; que haviendo de tirar otras dos ó tres veces con que el portillo se abaxara mas, y pudiera descubrir las botas que por dentro hacían reparo para con la mesma artilleria derrocarlas y poder entrar con su orden, como estava mandado, como estava alli la compañía de Francisco de Aldana y muchos otros soldados puestos en las trincheras, dos soldados de la misma compañía, llamado el uno Sebastian de San Pedro y el otro Chinchilla arremeten al portillo y comienzan á tirar arcabuzazos á los turcos, y tras estos comienzan á correr otros muchos; el capitan Francisco de Aldana salta á ponerseles delante y á detener la gente y á cuchilladas resistirles, y lo mesmo el capitan Pedro Davila; pero nunca jamas pudieron. Desde esto vió el capitan Aldana, con su espada en la mano y la rodela, salta dentro de la muralla, y por entre las botas comienzan él y Don Antonio Encinillas, caballero valenciano, á combatir con los turcos, los quales se defendian valerosamente, y las flechas eran tantas que parecia que llovian; acude luego toda la demas gente y los demas capitanes y los alferезes, y el primero dellos que entró y subió encima de las botas fue el de Pedro Davila, llamado Fernan Boto, mozo valiente y de los virtuosos y nobles que yo he visto, el qual derrocaron luego de un mosquetazo y le hicieron pedazos la bandera: avia entrado tambien el alferез del capitan Aldana, llamado Velazquez, y tambien le hirieron

de quatro lanzadas, de que despues murió, y perdió su bandera: en este medio los turcos apretaron tan recio que los nuestros afloxaron algun tanto.

Tenia el capitan Aldana en torno de si muerto á Don Antonio de Encinillas, que era muy gentil cavallero, y otros muchos soldados muy valerosos, y él tenia un mosquetazo por un lomo que por un traves le avian dado, y sin esto algunas heridas de lanza por los brazos que con la priesa no se avia podido poner los brazaletes, y combatia con todo esto muybien y como vió que los nuestros afloxavan comienza á decirles: "Ea, señores, que vergüenza es esta, con que cara podreis parescer en ninguna parte haciendo lo que jamas se pensó de españoles, que es huir: mirad que aqui va la honra de Dios y del Rey y la nuestra;" y diciendole esto danle otro mosquetazo por la falda de la celada, que le pasaron de la una oreja á la otra; y todavia encomendandose á Dios y animando los soldados cayó; y á este tiempo los turcos, viendo que los soldados avian afloxado, pasaron las botas, y como dentro las botas y el muro que era donde los nuestros avian entrado no hallaron resistencia, cortaron las cabezas del capitan y de Don Antonio, y de Hernan Boto, y cortaran las demas si les dieran lugar, sino que un soldado llamado Julian, natural de Alburquerque, cabo de escuadra del capitan Aldana, desde encima del portillo con su pica, hincada la una rodilla en el muro les resistia muy fuertemente, hasta que viendo los soldados muerto al capitan, y las palabras que les dixo tomaron á cerrar con los enemigos y á hacerlos salir del reparo, y el Galvan saltó dentro; y en fin tanto cargó nuestra gente que les ganaron una garita por otra parte con escalas; y tanto resistieron peleando, que quiso Dios, al cabo de quatro horas que pelearon, se entró la tierra con gran grita matando de los enemigos quantos delante hallavan, sin que dexasen hombre á vida.

Los turcos como se vieron perdidos, el capitan dellos llamado Sulimambey con los mas que pudo se metió en el castillo que serian hasta mil y doscientos; los mas que pudieron cavalgaron en sus cavallos, y salen por la puerta que estava junto al castillo y dava en el rio pensando poderse salvar, á los quales acudieron nuestros herreruelos y hombres de armas alemanes con los uzaros que presto pudieron salir y comienzan una buena escaramuza, y muy de ver; como se queria ya poner el sol, y era la vista hácia aquella parte, era admirable cosa el relucir de las celadas, cimitarras y las otras armas, y el ruido de los golpes que se davan; en fin, los fueron matando media legua, y dicen que de todos estos hasta seis ó siete se escaparon; no se tomó ninguno á prision, antes murieron todos. Ellos dicen que eran quatro mil, y sino fueron los que en el castillo se metieron, todos los demas murieron en la tierra y en el campo; y cierto era grande la mortandad que avia asi en la tierra como en la campana. Murieron deste asalto de los espanoles, entre los que luego murieron como de los que despues murieron da las heridas, ciasi ciento: de tudescos y ungaros moririan mas de trescientos, de heridos uvo infinitos.

Tomada la tierra en dos dias no se entendio sino en enterrar los muertos y curar los heridos: al cabo de los quales llegó el Maestre de Campo y su compania quedando en Temesvar la de Luis Ordenez, que avia muerto de enfermedad, y el Rey la avia dado á Don Gaspar de Castelvi, cavallero sardo, el qual quedava con elle an compania de Losonz, en guarda de la tierra, de la qual hasta Lipa hay cinco leguas. Luego se entendio en cercar el castillo requireiriendoles si se querian rendir, y no fue orden, pusoles cerco y batiose el castillo veinte y cinco dias hasta que les derotaron gran parte de la muralla: y el frayle insistiendo en que los deixasen yr libremente, porque ya tenia dos embajadores del Turco que le estavan esperando en Transilvania y no hacia sino decir y echar fama como el Berlerbey tornava con buen exercito y que ya el que alli tenian no se podia sustentar y que los frios eran grandes y no hacia tiempo de estar en campana...."

A tábornester levele eme részében beszámol a töröktől megszállt Temesvár ellen irányító hadműveletekről. Szerint a "frayle" vagyis Frater Görgy négy ágyuja nem sokkárt tett a várfalakban, mert a lövési pálya rosszul volt bemérve. Minden igyekezet dacára vagy a vár falak tövébe estek az ágyugolyók, vagy magasan átrepültek a falakon. Jellemző, hogy a spanyolok ebben szándékosságot gyanítottak. A táborparancsnok erre maga mérette be az ágyuk lövési pályáját és csakhamar annyira megrontották a várfalakat, hogy embernyírást ütöttek rajta. A törökök azonban nem maradtak restek, hanem éjjel is dolgozva a lebontott házak gerendáiból mellvédeket állítottak fel, megtöltve őket földdel.

Castaldo még szerda este magához hívatta a tábornester unokaöccsét Francisco de Aldana-t és megbizta, hogy az éjszaka leple alatt fürkésszen ki alkalmas helyet az ágyuállás számára. Ugyanis az volt a szándéka, hogy a folyómenti nagy bástya tövét töröti, mert ez a vár egyik gyenge pontja volt. A kijelölt hely azonban nem volt alkalmas, mert a várfalak alatti részt a golyók nem érték el az egyenetlen terep miatt. Ekkor a parancsnok szabad kezét adott az ágyuállás megválasztására, mire a kijelölt tiszt a folyó parton, a várfalaktól talán kétszáz lépésnyire állította fel őket, közel a nehézhardásu ágyukhoz Sforza Palavicini vezetése alatt.

Pirkadatkor a legnagyobb ágyuk is megszólaltak és törték a várfalon támadt repedés környékét, hogy alkalmassá tegyék a behatolásra. Féltizenkettőkor megszűnt az ágyuzás és a nagy csendet hirtelen a közelharc zaja váltotta fel. A tábornester levele eme részében beszámol a spanyolok nagy bátorságáról. A faltörésen Francisco de Aldana ugrott be elsőnek és muskétás puskáját a közeli törökökre löve kardot ragadott erősen vagdalkozva. Két muskétás spanyol Sebastian de San Pedro és egy Chinchilla nevű követtek merész kapitányukat. Sűrű nyilzápor hullott rájuk és egyszerre több sebből is véreztek. Ekkor ugrott be közejük Don Antonio Encinillas a valenciai származású lovag, akiket azonban a törökök lándzsával leszurtak. Aldana kapitány zászlóhordozója, akit Velazquez néven említt a levél, követte urát, de a zászlaját darabokra lőtték széjjel. Ő maga négy lándzsaszúrásból pár nap múlva meghalt. Erre a spanyolok hátrálni kezdtek, de Don Antonio, akierősen meg volt sebesülve reájuk kiabált: "Hé, uraim, milyen szegény ez... spanyolokról senki sem gondolhatta eddig, hogy menekülnek..." Egy ideig erre felujult a közelharc. Többek is beugrottak még a beomlott falrészen, de a törökök tulsúlybaléven lefejezték az elvérző kapitányt és Hernan Botot. Az Albuquerqueből származ, Julián, Aldana csapatából azonban egy pándzsába kapaszkodva kitartott és csakhamar segítségére sietett Galvan, aki szintén beugrott a faltörésen és együtt kaszabolták a törököket. Közben a sereg is megindult a végső ostromra, létráikkal megmászták a falakat és előzönlöttek a külső várat.

Suliman bey a törökök parancsnoka látta, hogy elveszett seregével együtt, sietve tömörültek tehát a fellegrvárba, de a nagy tömeg - ezer kétszázan lehettek - nem fért volna el és akiknek lovuk volt, sietve felugráltak rájuk, hogy a folyón keresztül meneküljenek. A menekülők számát a levél 4 ezer emberre teszi, akiket a partokon felvonult magyar könnyűlovasság és a német vétesek már vártak. Irtózatoss harc fejlődött ki és a nagy összeütközésben egyetlen foglyot sem ejtettek, hanem levágták őket.

Két napig folyton temettek. Ekkor megjelent Castaldo és Don Caspar de Castelvít bizta meg a király rendeletére, hogy Temesvár parancsnoka legyen. Beosztották melléje Losonczi-t, a magyar könnyűlovasság parancsnokát, hogy a vár környék biztonságáról gondoskodjék.

Folytatjuk.

Mondatfoslányok a „nomád” magyar népről...

JANICSEK ISTVÁN.

Századok, 1929. VII–VIII. füzet.

1825-ben a szentpétervári tudományos akadémia kiadványai között egy érdekes munka jelent meg, mely a következő címet viselte homlokán: „Sur les origines Russes.” E dolgozat szerzője a fáradhatatlan orientalista, Joseph Hammer volt, aki ezen írásával — tudtán kívül — nem csekély szolgálatot tett a magyar őstörténelmi kutatásnak.

Ugyanis a nevezett mű a rüs (orosz) népről megemlékező arab, perzsa és török firkászok krónikáiból átvette azon tudósításokat, melyek a turk¹ népre vonatkoznak. Ily módon — a francia fordítás kíséretében közölt — perzsa és török szövegek között, H. imént említett kiadványában, három helyen is megtaláljuk a nomadizáló magyarságra vonatkozó ama híradásokat, melyeknek egyik-másik mondata — minden valószínűség szerint — visszavezethető ama bizonyos ősforrásra, melynek nyomait felfedezhetjük Ibn Rustah, al Bakri, Gardizi stb. műveinek idevágó cikelyeiben.

A három rész közül az első Šukrullah ibn Šihab ed Din²-nek Keleten előnyösen ismert perzsa krónikájából van kivéve. A második Muḥammad Kātib „Dsāmi” ut-tevārikh“-jából való idézet, mely azonban majdnem szórul-szóra ugyanazt mondja a volgamenti magyarságról, mint az előbb említett Šukrullah ibn Šihab ed Din, egyszerűen azért, mivel a turk törzsekre s így az ősmagyarokra vonatkozó része is az előbbiből van kiollózva.

Végül az utolsó töredék Hammer munkájában Hādsi

¹ A régi keleti források a rüs (orosz) népet igen gyakran a turk törzsek között említik.

² A krónika címe: Behdset ut-tevārikh. Hādsi Khalfa szerint (ed. Flügel, Leipzig, 1837, II. 73.) a hedsra 861. évében íródott (Kr. u. 1456—57.) Tizenhárom fejezetre tagozódik. Az utolsó, oszmán-török történetet tárgyaló részben több helyen megemlékszik törököknek a magyarság ellen vívott harcairól, így — tizenkét sorban — a nikápolyi csatáról is.

Khalfa-nak silány földleírásából, a Dsihān Numa-ból van kieszdeve, mely idézet azonban őseinkről még annyit sem mond, mint az imént említett töröknyelvű krónika.

Ezen három szövegidézetért¹ eléggé hálásak lehetünk Hammernek már csak azért is, mivel ezek voltak csaknem a legelső közzétett tudósítások², melyek keleti íróknak a vándorló magyarságra vonatkozó híradásait a nyilvánossággal megismertették.

Érdekes, hogy Hammernek — mint az említett munkájából kiviláglik — fogalma sem volt arról, hogy az általa közzétett keleti szövegek, három helyen is, megemlékeznek az „ősmagyarokról“; ő a „maharkákat“ valahol Kis-Ázsia határán kereste.³

1835-ben Pesten ismét Hammernek egy még most is használható munkája jelent meg; a „Geschichte des Osmanischen Reiches“. Ezen hatalmas mű X. kötetében egy fejezet a turk törzsek rendszeres áttekintését tárgyalja⁴, ahol is a jeles orientalista többek között elmondja, hogy a „Sur les origines Russes“ megjelenése óta felfedezte Dsemaledin Muḥammad 'Aufi-nak anekdotákat tartalmazó munkáját, melynek címe: Dsāmi' ul hikājat.⁵ Erről az anekdotagyűjteményről⁶ megjegyzi, hogy ezt hárman fordították török nyelvre, még pedig: Timur történetírója, Aḥmed ibn Arabsāh, továbbá Nedsati, az ismert költő, végül pedig Šaliḥ ibn Dselāl. Hammer a legutóbbinak fordítását becsüli a leg többre, miért is átveszi tőle a turk népekre vonatkozó részt, melynek hű német fordítását adja az imént említett fejezetben.

Úgy látszik, hogy ezen fejezet megírásakor Hammer már sejtette a „moharrika“ nép mivoltát, mivel a német fordításban, zárójelben már magyarázni kezdi eme népnévet — igaz, hogy nem helyesen.⁷

¹ Ezen részeket lásd: Sur les origines Russes: 108., 123—124. és 130.

² A Dsihān Numa-nak egy igen rossz latin fordítása megjelent 1818-ban (M. Norberg). Itt a magyar törzsrre vonatkozó részt az I. 513. oldal-on találjuk meg.

³ 1. Sur les origines Russes 47. (Francia fordítás)

⁴ Geschichte des Osm. Reiches etc. X. 681—688.

⁵ Ugyanott 683.

⁶ Az eredeti mű perzsa nyelven íródott. A IV. rész 16. fejezete a turk törzsekről is szól. Itt találjuk meg a nomád magyarokról szóló tudósítást is.

⁷ Már a 682. oldalon ezt mondja: . . . „Medschreke (von den Abschreibern in Moharrika verderbt)“ . . . A fent említett német fordításban pedig (687.) a „Mahrika“ szónál zárójelben ezt mondja: „(Medschterike d. i. die Medschtereken.)“

Hammer előbbi két munkájának a turk népekkel foglalkozó szemelvényei a XIX. sz. második felében meglehetősen érdeklődést keltettek. Különösen a „Sur les origines Russes“-ben közzétett Šukrullah-idézetek vonják magukra a bűvárkodók figyelmét. Így Chwolson¹, De Goeje², Thury³, Vámbéry⁴, gróf Kuun Géza⁵ munkáiban elég gyakran találkozunk velük.

Marquart híres munkájában⁶ gyakran megemlékszik Hammernek a „Sur les origines Russes“-ben található perzsa és török szövegidezeteiről, még pedig túlnyomólag Šukrullah tudósításairól, melyeket Marquart — mint az munkájából kétségtelenül megállapítható — *csakis* Hammernek előbb említett szentpétervári kiadványából ismert. Ezen perzsa író elméleteinek — *melyek egyike másika máma már teljesen elavultnak, illetve helyét meg nem állónak mondható* — alátámasztására is felhasználja.⁷

Ugyancsak Marquart Šukrullah ibn Šihāb-ról szólva többször ama meggyőződésének ad helyt, mely szerint: *ez a perzsa krónikás nagyon hanyagul* (sic: sehr nachlässig) *ollózta ki Muḥammad-i-'Aufī-t, aki legközelebb áll (!) Ibn Rustához.*⁸ (!)

Kétségtelen, hogy Marquart Šukrullah munkájának idevonatkozó részeit *csakis* a már gyakran említett Hammer-féle kiadásból ismerte. Aki csak húsz-harminc keleti kéziratot böngészett át, az igen jól tudja, hogy egy keleti munkáról nem lehet, sőt nem szabad bírálatot mondanunk akkor, ha azt egyetlenegy kéziratból, illetve ennek kiadásából ismerjük. Nem egyszer megtörténik, hogy 5—10 oly kézirrattal rendelkezünk, melyek egyetlenegy krónikának variánsai (másolatai), de néha még ezen 5—10 kézirat birtokában sem vagyunk feljogosítva arra, hogy az illető munkáról bírálatot, illetve ítéletet mondjunk. *Ezt az elemi szabályt még egy Marquartnak sem szabad figyelmen kívül*

¹ Ibn Rustah, St. Petersburg, 1869. (Szöveg és orosz fordítás, valamint forráskritika) 53., 54., 113., 116. stb.

² L. De Goeje Ibn Rustah kiadását (142. l.)

³ L. Thury idevágó cikkét a Századokban (XXX. évf. 9. f.)

⁴ „Magyarság eredete.” Pest, 1882. 113. l.

⁵ M. H. K., 170. l.

⁶ Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, Leipzig 1903.

⁷ l. ugyanott 516—517.

⁸ Előbb többször szó volt erről, a magyar őstörténetben nem jelentéktelen szerepet játszó perzsa íróról, aki a XIII. sz. közepe táján írta a már szintén gyakran említett anekdotagyűjteményét. Ezután is gyakran fogunk róla megemlékezni (l. tovább).

⁹ Osteuropäische stb. Előszó XXX.; továbbá 516—517, 519 stb.

hagynia annál inkább, mivel — mint ezt később látni fogjuk — Šukrullah nem is olyan hanyagul ollózta ki Muḥammad-i-‘Aufi-t. Továbbá az sem egész biztos, hogy a „Behdset ut-tevārikh“ *csakis* a „Dsāmi‘ ul hikājat“-ból merítette a türk népekre vonatkozó tudósításait. (l. később.)

A British Museum keleti kéziratárában búvárkodva Šukrullah ibn Šihāb-nak két perzsa és egy töröknyelvű kéziratát¹ találtam meg. Ezek közül az első kettő csaknem hajszálnyira azonos a Hammer által közölt perzsa szöveggel (l. előbb). A harmadik, török nyelven íródott kéziratban (l. később) oly mondatfoszlányokra bukkantam, melyek az eddig ismert keleti kéziratok, illetve kiadások *egyikében sem* találhatók meg.

Tovább kutatva, Muḥammad ‘Aufi-nak négy kéziratát² találtam meg, melyekben a türk törzsekre vonatkozó részek megtalálhatók. Mivel e négy kézirat szövege többé-kevésbé eltér egymástól, továbbá — ha jól tudom —, mint-hogy nálunk az említett négy kézirat közül csak az Or. 2676.-ot ismerik, talán nem lesz érdektelen, ha a Dsāmi‘ ul hikājat idetartozó szövegének hű fordítását adom, alapul vévén az Or. 236.-ot. Mivel pedig *valószínű*, hogy Šukrullah — mint azt nem rég említettük — Muḥammad ‘Aufi-től vette a magyarokra vonatkozó részt, talán nem lesz hiábavaló fáradság, ha a Behdset ut-tevārikh-nak előbb említett török verzióját (Or. 9266. A British Museum 1923 júniusában vette Abdel Ghāni Šahab-tól) párhuzamos előadásban fogom ismertetni a Dsāmi‘ ul hikājat idevágó cikke-lyével.

A fokozottabb mérvű szemléltetés kedvéért kívánatos lett volna Šukrullah-nak perzsa nyelven írott krónikájából is közölni a megfelelő szöveget, azonban, mivel éppen a töröknyelvű variánsban találjuk meg az előbb említett ismeretlen részeket, továbbá, mivel ezen szöveg közlése közben úgy is állandóan szem előtt fogjuk tartani a British Museum-ban talált két perzsanyelvű krónika idevonatkozó anyagát, ismétlem, mindezeket tekintetbevéve elegendőnek találjuk, ha a töröknyelvű kéziratot hasonlíttjuk össze Muḥammad ‘Aufi megfelelő soraival. Ezen indítékok talán eléggé megokolják ama *látszólag* fordított eljárást, melyet Šukrullah szövegével végzünk akkor, midőn nem a perzsa eredetit, hanem a török verziót adjuk.

¹ Or. 1627, Or. 2775 és Or. 9266.

² Or. 236., Add. 16,862, Or. 2676, Add. 7672.

Muhammad 'Aufi:

(Or. 236. fol. 499. b.)

„A turkok között van egy másik nép is, melyet mahar-
ka-nak neveznek.¹

Ezeknek sok tartományuk
van.

Országuk terjedtsége száz-
szorszáz farszank.

Vezérüket kendeheknek hív-
ják, amikor ez lóra ül húsz-
ezer ember lovagol vele.²

S nekik sátraik³ vannak és
saját állataikkal utaznak.

Földjük Rüm tengerrel ha-
táros.

Šukrullah ibn Šihāb:

(Or. 9266. fol. 67. b. és 68. a.)

„A hetedik törzs. A turkok
között maharka¹-nak neve-
zik.²

Ezeknek országa száz far-
szank.

Uralkodójukat kajdeh³-nek
hívják.

Bárhová is utaznak,⁴ ősz-
szes podgyászukkal, szolgáló-
ikkal, a trónussal, sátrakkal
és állataikkal együtt utaznak.

Országuk Rüm birodalom-
mal határos.⁵ Ama tartózko-
dási és táborozási helyük, ahol

¹ Ad 16,862 (fol. 368. a.): mah
farijeh (?)

² Az Add. 16,862 (fol. 368. a.) és
az or. 2676 (fol. 67. b.) ezen két
mondatot fordított sorrendben adja,
miként azt Ibn Rustah-nál is kon-
statálhatjuk. (Ed. De Goeje, 142,
avagy Brit. Mus. Add. 23,378. fol.
163. a.)

³ Singularisban az eredetiben, mi-
ként Šukrullah-nál is.

¹ A két perzsa kéziratban éppen
így. (Or. 2775. 22. b. és or. 1627.
59. a.) Thury e névvel kapcsolat-
ban támadja Hammert s megállá-
pítja, hogy ez a népnév az általa
használt Hādsi Khalfa-nál van meg
helyesen (!), még pedig így: „mad-
sarka.“ (L. „Századok XXX. évf. 9.
füzet 785. l.“) Tudjuk, hogy az arab
írásmód technikája folytán a fentebbi
népnevet éppen úgy olvashatjuk ma-
harka-nak, mint muhrika-nak, vagy
muhra-ka-nak, alkalomadtán mad-
sarka-nak, esetleg medsreke-nek is
(mint Hammer a „Geschichte des
Osmanischen Reiches“-ben. (Lásd
előbb).

² A két perzsa kéziratban: „A
hetedik törzs egy nép a turkok kö-
zül, melyet maharka-nak neveznek.“
(Kb. u. ezt mondja Hammer perzsa
szövege is a „Sur les origines Rus-
ses“-ben.)

³ Éppen így a perzsa kéziratban is.
(Mindkettőben ugyanígy.) Hammer-
nél „kid“ stb. (A „kendehek“-nek hi-
bás másolása.)

⁴ Az egész mondat így: „herkende
kim sefer eteler [sic] bār ve ben-
gāh ve havāši ve takht ve khargāh
ve mavāši ile sefer ettiler.“

⁵ Fol. 68. a.

Országuk két folyó partján van. A két folyó közül az egyiket Vafā-nak, a másikat Etil-nek nevezik.

Mindkettőjük nagyobb a Dsihün-nál.¹

És közöttük, valamint a şaklāb-ok és rūs-ok között állandó háborúskodás² van, de ők mindig azon társaság³ fölé kerekednek és rabszolgaikat foglyul ejtik⁴, Rūm-ba viszik és eladják.

¹ Ezen résznek második, harmadik és negyedik mondata *mind a négy kéziratban* másképp van meg. Így az or. 2676. fol. 67. b.: „És e nép tartózkodási helye két folyó partján van. A két folyó közül az egyiket Vafā-nak, a másikat Etil-nek nevezik. Ezek nagyobbak a Dsihün-nál“ . . . Az Add. 7672 fol. 212. b.: „És földjük szegélyén [*sic*] két folyó van. Egyiküket Daķā-nak [*sic*], a másikat Etil-nek nevezik. Ezek a Dsihün-nál nagyobbak.“ Végül az Add. 16,862. fol. 368. a.: „És két folyó van, mely földjükön keresztül folyik és a Rūm tengerbe szakad. Ezen nép tartózkodási helye a két folyó partján van, melyek közül az egyiket Dūfā-nak [*sic*], a másikat Nand-nak [*sic*] nevezik. Ezek a Dsihün-nál nagyobbak.“ Ezen legutóbbi mondat sok érdekes feltevésre ad alkalmat. Mind a négy közölt részből a napnál fényesebben kiviláglik a keleti másolók hanyagsága.

² A „háborúskodás“ hiányzik a mondatból, ellenben megvan a másik három kézirat idevágó részében.

³ „dsemā‘at.“

⁴ „ve bard i išan asir kard“ [*sic*]. Az Add. 7672-ben ez a mondat tisztább formában van meg: „ve barde-i išanrā barūm barand etb.“ Amint azonban látjuk, itt a két mondat össze van vonva.

megpihenni szoktak,¹ két hatalmas folyó partján van. Ezeknek egyikét Vafā-nak, a másikat Ātīlnak hívják. Mindkét folyó nagyobb a Dsihün-nál és a Sīkhün-nál. [*Sic*.]

Ezek, valamint a şaklāb-ok és rūs-ok között *nyáron-télen*² állandó háború és *csatározás*³ van, azonban a maħarka turkmánok⁴ állandóan a şaklāb és rūs népek fölé kerekednek, *ezeket ütögetvén*⁵ *bilincsekbe*

¹ „arūm ededsek maķām ve dsaī-gāhlary“ . . . Igen precízul hangzik.

² Így!

³ „juriš.“

⁴ „tarākime-i maħarka.“

⁵ „bunlary zeden zeden“ . . . esetleg: „bunlary zeren zeren“ . . . (?)

S ők kereskedés folytán állandóan nagy vagyonnal rendelkeznek.¹

verik s fogságba ejtik és a rajtuk lévő mindenfajta [?] és cobolyprém ruhákat lehúzzák róluk, csupaszon Rûm-ba viszik és eladják.² [T. i. a foglyokat.]

Ha összehasonlítjuk Šukrullah imént közölt szövegének ötödik mondatát (mely a vándorlásról szól) al Bakri³-nek, Ibn Rustah-nak, Gardizi-nak,⁴ Muḥammad 'Aufi'-nak, végül Hammer és Thury szövegeinek megfelelő mondatroncsaival, minden kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy az eddig ismert keleti írásművek egyike sem fejezi ki oly világosan és szemléltetőn a vándorló magyarságnak mozgó, illetve nomád voltát, mint éppen a fentebbi Šukrullah-idézet. Ehhez a megállapításhoz szó nem férhet. Lehet azonban, hogy a perzsa írónak ezen összetett mondata szintén nem teljes (habár ez nem valószínű), de ha összehasonlítjuk ugyancsak Šukrullah-nak az immáron gyakran emlegetett perzsa kézírataival, illetve kiadásával (Hammer) s egyéb török variánsával (szintén Hammer l. előbb), de főleg Muḥammad 'Aufi'-val, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a british-museum-i töröknyelvű kéziratnak szóbanforgó mondata sokkal teljesebb, precízebb alakot mutat amazokénál. S ha ezen összehasonlítást még egyszer elvégezzük, azt is leszögezhetjük, miszerint ebben az esetben eme összes idevágó idézeteknél *egyetlenegy* azonos mondattal van dolgunk, avval a különbséggel, hogy az or. 9266. számú kézirat ezen mondatnak teljesebb — esetleg tökéletes? — formáját tartotta meg, míg az imént említett egyéb kéziratok, illetve kiadások

¹ „Ve işānrū pıvaste bisebeb tıd-eārat nı'met besjūr bāşad.“ Ha ezen mondatot összehasonlítjuk Gardizi megfelelő soraival, de még inkább Ibn Rustah utolsó három, négy mondatával, kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy Muḥammad 'Aufi'-nak ezen mondatába több (esetleg öt-hat) mondat van belesűrítve. Ezen utolsó gondolat az Add. 16,862-ben nincsen meg.

² Ed. Kunik-Rosen. St. Petersburg, 1878. 45. lap.

³ Oxford-Ouseley 240; 240. b., 241. a—b. és Cambridge, King's College No. 213.; 192. b. és 193. a—b.

⁴ Ezen írók megemlékezésének sorrendje szándékosan így van feltüntetve!

¹ „ve űzerinde bulunan deins ve şakkı ve sammūr pustınlaryny ęojarlār“... Itt valami hiányzik a szövegben vagy pedig a kompilátor félreértette az eredeti textust.

² Az aláhúzott részek tartalmazzák az új mondatokat, illetve mondatfoszlányokat.

annak csak egy töredékét (az említett összetett mondatnak utolsó részét) tárják szemünk elé. Lehet azonban, hogy ebben az utóbbi esetben nem a szerzők, hanem a másolók okolhatók a szöveg fogyatékoságáért.

Ugyancsak pontosabb munkára mutat a „nyáron-télen“ kifejezés (l. a megfelelő szövegrészt Šukrullah fent közölt szövegénél). Ez ugyan burkolt formában megvan Gardizínál, Muḥammad ‘Aufi-nál, továbbá Šukrullah-nak két british-museum-i perzsa kéziratában és Hammer perzsa szövegkiadásában¹ is, azonban lehetetlen tagadnunk, miszerint a „nyáron-télen állandó“ . . . kifejezés precízebb az „állandó“ . . .-nál. (l. fent a két párhuzamos szöveget, valamint az említett Gardizi-szövegeket stb.)

Hasonlóképpen teljesen újat mond a foglyok kezeléséről megemlékező rész is (l. fent), habár féltő, hogy ebben a mondatban hiányzik valami, avagy esetleg a szerző (vagy a másoló?) félreértette az eredeti szöveget.

Viszont, ha összehasonlítjuk a közölt két párhuzamos szöveget, látjuk, hogy Šukrullah kompilációjában több helyen kisebb-nagyobb terjedelmű ür tátong. Továbbá észleljük, hogy egy két mondat értelmét nem tüntette fel pontosan (Pl. „Ezeknek országa száz farszank“ ehelyett: „Ezek országának terjedtsége szélességben és hosszúságban száz farszank“). Azonban azt is leszögezhetjük, hogy mindezen mondatrövidítésekben, illetve mondatátalakításokban a szöveg eredeti értelme ugyanaz maradt.²

Mindezek után bátorodom szerényen megkérdezni az igen tisztelt olvasót: vajjon oly „sehr nachlässig“ ollózta-e ki Šukrullah Muḥammad ‘Aufi-nak a turk népekre vonatkozó tudósításait, mint azt Marquart mondja?

Továbbá, bizton állíthatjuk-e, miszerint Šukrullah *csakis* Muḥammad ‘Aufi-tól vette át szövegének boncolókésünk pengéje alatt fekvő részét? Ha az ismert szövegeket jól összehasonlítjuk, továbbá alaposan megrágjuk, minden jogunk meg van annak feltevésére, miszerint Marquart-nak e tekintetben sincs tökéletes igaza.

U. i. Šukrullah-nak szóbanforgó két perzsa és egy töröknyelvű kéziratát lapozgatva észre vesszük, miszerint ez a perzsa író az imént említett három variánsban megemlék-

¹ Mindezekről a művekről gyakran szó esett. (L. előbb.)

² Érdekes, hogy sem Muḥammad ‘Aufi, sem pedig Šukrullah eddig említett összes verziói nem emlékeznek meg a *dsilah*-ról. Vajjon ennek oka csak a véletlen szeszélyes játékának tulajdonítható-e, vagy más körülménynek is?

szik egy „Kitāb masālik va mamālik“ (így!) című könyvről,¹ mint általa ismert forrásról. Tudjuk, hogy Ibn Khurdābah-nak, al Dsaihāni-nak az a könyve, melyben éppen a türk népekről s így a magyarságról szóló tudósítás is bennfoglaltatik, körülbelül a fentebb említett címet viseli homlokán. („Kitāb al masālik val mamālik“ = „Az útvonalak és a birodalmak könyve.“ Amint látjuk, a közölt könyvcímek egyezése nem hajszálpontos.) Annak ellenére tehát, miszerint al Dsaihāni és Ibn Khurdābah-on kívül még egy két arab geográfus könyvében ugyanezt a címet látjuk, ismétlem tehát, mindennek dacára feltehetjük, miszerint Šukrullah ismerte Ibn Khurdābah-nak, vagy al Dsaihāni²-nak ezen nagyhírű munkáját. S ha már most ezen feltevésünk mellé csatoljuk azt a körülményt, mely szerint Šukrullah török szövegében oly részeket is találtunk, melyek *egyáltalában* nem találhatók meg Muḥammad ‘Aufi említett szövegeiben (l. előbb, a szövegismertetést stb., stb.) úgy még inkább jogunk van kételkedni Marquart-nak azon állításában (l. előbb), miszerint Šukrullah „*csupán*“ Muḥammad ‘Aufi-t ollózta ki.

Igaz, hogyha ezen két keleti írónak nemcsak a magyarokról megemlékező szövegét vetjük egybe, hanem a besenyőkről, kaimakok-ról, ghuz-okról, szeldsukokról³ (melyek az előbb említett „ghuz“ türk néppel kapcsolatban kerültek be a szövegbe) és a többi türk törzsekről szóló részét is, úgy *valószínűnek* találjuk, hogy Šukrullah kompilációja semmi egyéb, mint Muḥammad ‘Aufi idevonatkozó sorainak kópiája, melybe azonban *esetleg* belecsusszant *al Dsaihāni, vagy talán Ibn Khurdābah* (???) *előbb említett könyvének néhány mondattöredéke.*

Ha megnézzük Muḥammad ‘Aufi és Šukrullah előbb közölt párhuzamos szövegében a vándorló magyarság nép-

¹ l. or. 9266. fol. 49. b. (töröknyelvű változat). A másik két perzsa kéziratban (or. 2775. fol. 18. a. és or. 1627. fol. 51. a.) a könyv címe még hanyagabb módon van feltüntetve: „Kitāb al masālik ve kitāb al mamālik.“

² Érdekes, hogy Dsaihāni említett művét ily néven is emlegetik: „A Keleten íródott útvonalak és birodalmak könyve“, melynek pendantja a „Nyugaton íródott útvonalak és birodalmak könyve“ (Szerzője: al ‘Azri.) Brit. Mus. 23,384. Plut. fol. 3. a.

³ Amint látjuk, a szeldsukokról szóló rész arra enged következtetni, miszerint a szövegben vannak újabb és újabb betoldások is. Ilyenek még: Dsingiz khān (a szeldsukok kivonulásával kapcsolatban említi Šukrullah), továbbá a rūs népnél a 303-as évszám (hedera) megemlézése. (Mindkét írónál.) Azonban, ha jól megfigyeljük az idevonatkozó szövegrészeket, megállapíthatjuk, hogy ezek az újabb keletű betoldások főleg oly türk törzsekkel kapcsolatban kerültek a szövegbe, melyek Kelet történetében előkelő szerepet játszottak. (Pl.: a ghuz-ok stb.)

nevét, látjuk, hogy ez erősen eltér a Gardizi, Ibn Rustah al Bakri és Abu-l Fida (ed. Reinaud, 1840., p. 222—223) által használt madsgarijeh, mahfarijeh, illetve muh̄hafarijeh alaktól. Ezen el nem hanyagolható különbözőség méltán kelthet feltűnést mindazok körében, akik az arab kézírás technikájával tisztában vannak. Ugyanis a Muḥammad ‘Aufi-nál és Šukrullah-nál konstatált *maharka*¹ bátran olvasható muh̄rika-nak, muh̄raḳa-nak, alkalomadtán madsarka-nak avagy a már régebben említett egyéb hangzású szónak, azonban madsgarijeh —, avagy mahfarijeh-nek nagyon bajosan. Az egyezés lehetőségét még azok sem igen képzelhetik el, akik előtt nem ismeretlen fogalom a keleti másolók hihetetlen hanyagsága.

Úgy látszik azonban, hogy az ebben a pillanatban említett keleti másolásimód hanyagsága az egyes szavak kopirozása tekintetében nem ismer határt s halomra dönt minden logikára és hangtani, valamint írástechnikai regulákra alapított elméletet. Ugyanis ha megnézzük Muḥammad ‘Aufi-nak a British Museumban levő Add. 16,862. sz. kéziratát (fol. 368. a.; lásd előbb), azt látjuk, hogy ott a magyar nép említése — *a másik három ‘Aufi-féle kézirattal, továbbá Šukrullah idevonatkozó szövegével, valamint Hammer megfelelő idézeteivel ellentétben* — nem *maharka*, avagy esetleg *madsarka*, stb., *hanem mahfarijeh* (?) néven történik. Ezen utóbbiból pedig madsgarijeh alak már könnyen lehozható.

Eszerint tehát fel kell tételeznünk, hogy a „*maharka*“ esetleg a „madsgarijeh“ hibás elírása folytán került bele Muḥammad ‘Aufi, illetve Šukrullah szövegébe. Ismétlem azonban, ezen feltevésnek egyáltalában nem muszáj helytállónak lennie. E kérdés végleges tisztázására csak akkor gondolhatunk, hogyha elegendő számú idevágó kézirattal fogunk rendelkezni. (Érdekes, hogy Chwolson is hajlandó a *maharka*-t a *mahfarijeh*²-vel azonosítani.) Addig is felesleges ama érdekes hipotézisekkel előhozakodunk, melyeket joggal vethetnénk fel akkor, ha minden kétséget kizárólag bebizonyosodnék, miszerint a „*maharka*“ (stb.) még sem azonos a „madsgarijeh“-vel.

Végül szabad legyen a következő kérdést feltenni: az ősmagyarág mely tartózkodási helyére vonatkoznak Šukrullah, illetve az ő elődjének, Muḥammad ‘Aufi-nak tudósításai?

¹ Méginkább: muh̄rika (= elégető).

² L. Chwolson „Ibn Rustah“ kiadását. St. Petersburg, akad. kiad. 1869. 113. oldal.

Ha megnézzük a tárgyalás alatt levő, két perzsa író szövegeit megállapíthatjuk, miszerint ezekben nem foglaltatik benne a mai Magyarorszáiban megtelepedett ősmagyarságról szóló tudósítás.

A további fejtegetést — egyszerűség kedvéért szabad legyen *csakis* Šukrullah-ra vonatkoztatni.

Ha ismét jól megrágjuk e szöveget, s összehasonlítjuk a többi, gyakran emlegetett szövegekkel látjuk, hogy Šukrullah — minden kétséget kizárólag igen hiányos — tudósításának gerince a Fekete-tenger északi partjára vonatkozhat s esetleg *egy* mondat — a vándorlásról szóló — egy régebbi szállásra. Azt is feltehetjük, hogy — még abban az esetben is, ha Šukrullah az idevonatkozó szövegét nemcsak 'Aufi-tól, hanem ezenkívül másvalakitől is kompilálta — az egész tudósítás egyetlenegy időből származik. Ennek feltevése ugyan kevésbé valószínűbb előbbi fejtegetésünkénél, de ha jól megnézzük a szöveget föl lehet tennünk ezen lehetőséget is, hiszen Šukrullah mondatai a nomád és a steppéken csatangoló magyarságról szólnak s semmi oly betoldás nem szerepel a szövegben, mely *határozottan* az imént felállított elméletünk ellen szólna.

Igy tehát a végnélküli szófacsarásnak s hiábavaló teoria-faragásoknak elejét veendő tételezzük fel Šukrullah tudósításának a nomád magyarság vándor életének *egyetlenegy* fázisára való vonatkozását.

Ha ezen *ideális feltevést* tartjuk szem előtt, úgy igen valószínűnek tartjuk, *miszerint az egész tudósítás a Don és Volga között, illetve az e két folyó partján éldegélő magyarságra vonatkozik.*

Ugyanis a Volga-folyó neve a középkori arab és perzsa irodalomban „Etil“ (Atil, Átil stb.) szóval van felüntetve. A száz farszank körülbelül 600 km.-rel egyenlő. A két folyó partján éldegélő magyarságról szóló mondat (l. a szöveget) burkolt formában ugyan, de eléggé észlelhetően kifejezi azon lehetőséget, miszerint a két folyó között steppe terült el. Ugyanis a steppéken éldegélő népes nomád törzsszövetség (mint amilyen a magyarság is volt) csak ott tud hosszabb ideig megmaradni, ahol folyót talál. Továbbá, amint a szövegből látjuk, a két folyó igen nagy volt. *Ha már most ezen adatok birtokában egy pillantást vetünk az európai délorosz-steppe hegy- és vízrajzi térképére,* látjuk, hogy az Etil mellett, tőle kb. 600 km.-re, egy steppét keresztül szelő nagy folyó csakis egy van: a *Don*. S ha megdölgjük, miszerint a „Vafā“-t — hibás elírás feltételezé-

sének lehetősége folytán — gyönyörűen elolvashatjuk Danā-nak, esetleg Don¹-nak is, úgy evvel még szilárdabb alapot nyerünk előbb felállított ideánkhoz. Tudjuk, hogy Hādīsī Khalfa a „Vafā“ helyett „Ten“-t, illetve Tan-t ír (L. Dsihān Numā. Ed. M. Norberg, 1818; I. 512., továbbá Hammer török szövegében, a „Sur les origines“ stb. 130. oldalán), ami szintén nem mond ellene elméletünknek. A „Vafā“-t nem lehetne egyeztetni a Don-nal akkor, hogyha minden okunk meg volna annak feltevésére, miszerint az „Etil“ folyó mellett a szöveg hiányos. Ezen nem valószínű eshetőség felborítaná összes eddigi fejtegetésünket.

(Nem szabad elfelednünk, hogy vannak esetek, melyeknek vizsgálatakor esetleg több eredményt érünk el akkor, ha a vizsgálat tartama alatt egy lehetőségből kifolyólag szintén egy valószínűséget tételezünk fel, ismétlem, ezen kísérleti eljárás néha többet ér ama módszernél, melynél az összes lehetséges esetek tárgyalásával — úgy lehet — végtelen sok eshetőséget hozunk létre! . . .)

A magyar őstörténelmi kutatásokat megnehezíti az a körülmény, hogy igen kevés megbízható topografiai adattal rendelkezik. A kezeink között lévő keleti kútforrások azonban sejtetik velünk, hogy ezeknek ősforrásában, továbbá Dsaihānī, illetve egy második vagy egy harmadik, sőt esetleg egy negyedik ismeretlen személy munkájában, — jóval többet találhatunk ama tudósításoknál, melyeknek jelenleg birtokában vagyunk.

Janicsek István.

A fent említett kéziratokon kívül Oxfordban ismét alkalmam volt átvizsgálni Sukrullah Ibn Šihāb egy perzsanyelvű krónikáját (Bodl. Marsh 628, fol. 39. b. 40. a.), mely azonban semmi újat nem mond részünkre. Ugyancsak az oxfordi Bodleian-ban és a londoni India Office könyvtárában Muḥammad 'Aufi-nak több Dsāmi' ul-ḥikāijāt c. kéziratát vizsgáltam át. Ezek közül az egyik oxfordi kéziratban² a magyarok neve عفرنه néven van jelölve, mely szóból a „madsgarijeh“ alak szintén könnyen lehozható.

¹ E két folyónévről más helyen is értekeztem.

² Elliot 172., fol. 292. b. — 293. a.

A magyar eredet körül...

írta: CSERI CLAUSER MIHÁLY dr.

Mikor egy nemzetet a hamleti "lenni, vagy nem lenni?" kérdés aggasztja, feletet sokan a multból várnak, míg mások pillantásait a jövőre szegezik. Mindkét gondolkozásmód rugói azonosak; a kérdés inkább az, melyik célravezetőbb? Vég nélküli is meddő vita helyett fogadjuk el, hogy mindegyik hasznos lehet a nemzet szempontjából. Természetesen sem a multbamerengés, sem a kizárólagos a jövőn ábrándozás nem tartható értékesnek. Mindkettő káros energiapazarlás, ami a képzelet csapongásának büntetésteli következménye. A tudományos kutatások eredményeit ugyanekkor műkedvelők játszadozásai kétes hitelűvé teszik s így többet ártanak, mint használnak.

Napjainkban se szeri, se száma a különféle ősökkel rokonságot kereső közleményeknek. Az újabb kutatások egy-egy meglepő adata a képzelet olyan csapongását indította meg széles körökben, ami csak bozót tenyésztésére lehet alkalmas. A bozót nemcsak azért veszélyes, mert eltéved ott az ember, hanem azért is mert elfojtja a gyümölcsöző hajtások fejlődését. - Hibaforrás a dolgok természeténél fogva magában a kutatók rendelkezésére álló anyagban amugy is bőven akad. Éppen ezért kell fokozott óvatossággal megvizsgálnunk egy-egy "felfedezést".

Néhány hibaforrásra jónak látszik felhívni a figyelmet. - Az egyik időrendi lehet, vagyis valamely esemény helytelen, illetve bizonytalan időpontra rögzítése. Pl. a magyar honfoglalást általában 896-ra teszik, holott Nyugaton ezt már a 13. században 891-től tartották számon. HINKMÁR reimsi érsek (+882) szerint már 862-ben Pannóniában jártak a magyarok. REGINO prümi apát (+915) és az Admonti Annales 889-re, a Fuldai Annales pedig 892-re teszi ezt. ALBERICUS cisztercita szerzetes (+ kb. 1252) Chronicon-jában azt írja, hogy 893-ban kezdet ott lakni, stb.

A másik hibaforrás a nyelvészet körébe vág. Az egykori, minket érdeklő följegyzések, legyenek arab-, görög- vagy másnyelvűek, az idegen szavakat főleg hallomás után - a dolog természetéből kifolyólag is - pontatlanul és kényük-kedvükre torzítva közlik. Így pl. KONSTANTINOS PORPHYROGENITOS szeret görögösíteni. Így lesz ÁRPÁD-ból Arpadés. További tévedések - eltekintve a források későbbi önkényes értelmezéseinek bírálat nélküli ismételtgetéseitől - magukban a forrásokban találhatók. Egy ilyen folyton visszatérő önkényesség CAROLUS MAGNUS fordítása "Nagy Károly" formában, holott a MAGNUS éppolyan személynév, mint CAROLUS. A MAGNUS keresztnév máig is használatos. Jó példa erre MAGNUS MAGNUSSOHN, aki 1965-ben adta ki "The Vinland Sagas" c. könyvét.

A forrás tévedése lehet elfogult előadás, sőt nyilvánvaló hamisítás. A rosszindulatu elfogultságra éppen a magyarokra vonatkozó egykoru háborus propagandából is érthető, közsímet beállításokon kívül jó példa LUIDPRAND cremonai érsek (920-72), NAGY OTTO császár követe és udvaroncának jellemzése a "rómaiakról" (Értsd alattuk a bizánciakat). Nos, a követ 968-90-ki küldetéséről urának beszámolva erősen dicsekszik, hogy mi mindent "mondogatott meg" NIKÉPHOROS PHOCAS bizánci császárnak. Ime: "History tells us

that Romulus, from whom get their name, was a fratricide born in adultery. --Fros this nobility (t.i. "rablók, gyilkosok, házasságtörők neméből...) are descended those men whom you style "rulers of the world". But we Lombards (maga Luidprand is az volt!), Saxons, Franks, Lotharingians, Bavarians, Swabians and Burgundians so despise these fellows that when we are with an enemy we can find nothing more insulting to say than: You Roman!. For us in the word Roman is comprehended every form of lowness, timidity, avarice, luxury, falsehood and vice". (1) - Nem arról van szó, hogy elhagyjuk a szentéletű méltóság háryjánoskodását, hanem hogy észrevegyük a dölyfös előítéletet és a "nyugati nacionalizmus" árulkodását sorából. - Avagy, összehasonlítva REGINO jellemzését a magyarokról BÖLCS LEO császár (886-912) "Taktiká"-jával, nemde szembeszökő az ellentét? Amott gyűlevész menekülők, akik - mint híresztelik! -- nyers húst esznek, vért isznak, emitt a szabadságszerető, pompakedvelő vitézek. (Hogy az utóbbit is be lehet állítani rosszindulatúan, az látható R. CHÉLARD-nál (2)).

Ami az évkönyv, annales-író följegyzéseit illeti, ezek rendeltetésükhöz hiven csupán egy-egy rendkívülinek ítélt esemény párszavas rögzítésére szorítkoznak. Az események hátterének, kapcsolatainak feltárása nem feladatuk. Az így megörökített esemény, esetleg eseménysorozat természetesen szervesen adathalmaz, s amelyik történetírás nem tágitja ki szemléletét a múlt egészére, beleértve az általános politikai viszonyok mellett az egykorú gondolkozásmódot, az megreked az "adatok" ismételésénél. Ha azonban mindezekre tekintettel van, egyre jobban kirajzolódnak előtte az események kapcsolatainak az azokigazi rugói és ezzel jelentőségük is. Példa erre a magyarság 10. századi európai szerepének teljes feltárását oly mintaszerűen összegező PADÁNYI VIKTOR "Vérbulcsu" remeke (3). Így állíthatjuk, hogy beavatkozásuk Nyugaton az egymásközt vetélkedő kiskirályok hívására történt, s hogy végeredményképpen megakadályozták, vagy késeltették egy germán-avagy szláv-arculatu Európa kialakulását.

Hosszadalmas lenne a "tudós" fontoskodásából, az egykori divatos történetírási módokból adódó utvesztők elemzése. De azért megemlítjük az un. bibliai szemléletet, ami megmagyarázza, miért kezdődik minden nép és nemzet családfája Ádámmal, folytatva a korok igénye szerint a sokszor erőszakolt névelemzéseket. (4). Idetartoznak a főleg birtokszerzési szándékkal eszközölt hamisítványok is, melyek közül talán leghíresebbek GUERNO soissonsi szerzeteséi, aki a canterbury-i Szent ÁGOSTON egyház javára gyártott különböző "okmányokat". Ugyancsak idetartozik hazai vonatkozásban a 9. századból "eredő" oklevél-hamisítvány, amelyben ARNULF császár a pécsi hűbértokot vámjaival, szőlőivel és erdőivel a salzburgi érseknek adományozta volna. (5)

o o o

E vázlatos megjegyzések után általánosságban érintve a népek-nemzetek eredetének kérdését, szögezzük le, hogy népeknek a történelemben való megjelenése nem azonosítható szükségképpen "születésük" időpontjával. - Egyáltalában, lehet-e szó esetünkben "születésről"? Minél inkább ismerjük a történelem előtti idők homályába vesző "történetüket", annál inkább nyilvánvaló, hogy a kialakulás, semmint a születés szó a megfelelőbb. Tudjuk pl. hogy a világbirodalmat létrehozó rómaiak eredetében legalább öt népi elem mutatható ki. (6). Ugyanez áll a franciákéra és másokéra is. Ugyanígy vagyunk azzal a néppel is, amely a 9. és 10. századfordulón jelent meg Európában és hovatovább i-

mígyen írta be nevét a történelembe: magyar. (7)

Sokan nyomozták és nyomozzák a magyarság eredetét térben és időben, számtalan elmélet és föltevés segítségével. E soroknak nincs szándéka valamennyit felsorolni, tévedéseiket tollhegyre venni vagy dönteni vitáikban. Inkább ama nehézségeket szeretnék érintkezeltetni, amelyekkel a kutató találkozik, ha a Kaukázus térségét fogadjuk el a magyarság bölcsőjéül. Ezt a vidéket már PLINIUS (+K. u. 79) a "népek átjárója"-ként említi ("Historia nat. lib. VI. c. 11.), ami érthető is, ha ismerjük viszontagságos történetét. A jelzett szerző valószínűleg STRABON (+ K. u. 21 vagy 25) nyomán jár, aki szerint a környéken 70 törzs tömörült, mások szerint - ami a tények nem változtat - talán 300 is. Mindegyikük különböző nyelven beszél. . . (8) - Nos, az emberiség e kétségkívül egyik legrégibb szállásterületére az események különböző népeket sodortak. Töredékekre jellemző a kaukázusi nyelveket csoportosító alábbi táblázat :

I. Főcsoport: georgiai, melyhez 1. - a guz, 2. - mingréli, 3. - a csan és 4. - a szvan nyelvek tartoznak.

II. Főcsoport : a sindi, melyhez 1. - abkáz, 2. - az ubbiki, 3. - cserkesz és végül 4. - a khabard nyelvek tartoznak.

III. Főcsoport : a gilghva, ahova 1. - csecsen, 2. - khist, és 3. - a csó nyelveket sorolják.

IV. Főcsoport a leszg nyev és változatai csoportja

V. Főcsoport a dagesztáni (albán) nyelvek kb. 30 nyelvjárással. (9)

Az öt csoport valószínűleg öt közös törzsnépre vezethető vissza, közülök mégis a georgiai rokonítható az Urartu népével. (10). A működvelő nyelvészek akrobáciájára e körülmények tehát tág lehetőséget biztosítanak. Erre jó példár hoz fel J. J. MARROU a főnői ékírások szövegek megfejtési kísérleteivel kapcsolatban. (11)

Nyelvészet és régészet egymást támogatva odadönt, hogy indokoltabb népek kialakulásáról, semmint születéséről beszélni. - A terület, ahol a magyarság kialakulása föltehetően végbement, - látjuk - a "népek országutjának egyike", ami a kutatómunkát maga is eléggé bonyolulttá teszi. Az ott egymásra torlódott népek és töredékeik történetével foglalkozó, különböző szempontú és értékű művek könyvtárnyi tömege csak fokozza a bonyolultságot. Mutatóba ragadjuk ki ezt : BASCHMAKOFF, A : "Cinquante siècles d'évolution ethnique autour de la mer Noire". Paris, 1937. - Ez az összefoglalás - tudomásom szerint - elkerülte eddigi kutatóink figyelmét, pedig egyik adata szempontunkból nem érdektelen. A mű 135. lapján olvassuk, hogy Abou-Obeida-Djarah arab tábornok Kazáriába betörve megverte Derbent közelében a kazár kagán fiát, aki előbb a Djirdan-i Tudjiba menekült, majd innét az Itilig. Tekintve, hogy a Volgát is, meg a Don-t is Itilnek nevezték, a szerző mégsem határozza meg, melyik Itilig futott a kagánfi. Viszont hozzáfűzé még a következő meglepő mondatot : "Ekkor a kazár kagán az Oulu-Madjar- és Kitis-Madjar-i kormányzókhoz parancsokat küldött a védelem megszervezésére". Világos-írja még BASCHMAKOFF - hogy ez a Madjar helynév megfelel Mojaraskaia Zastava, illetőleg Bourgou-Madjar-nak, amelyek jelenleg kis helyiségek a Kuma völgyében. . "

A sok tekintetben hiányos előadás többek közt mellőzi a szóbanforgó arab támadás időpontját. Az ugyancsak felületesen említett "Derwent-Naméh" szerint ez a Kazária elleni támadás 722-724 között zajlott le. (12) Itt megjegyzem, hogy a megismétlődő arab betörések nyomasztó hatását nem igen domborítják ki történetíróink a térség népmozgalmaira, jöllehet a kialakuló magyarság Nyugatra huzódásának egyik jelentős oka lehetett. Az

arab veszély súlyát lemérhetjük a D. N. azon közléséből, amely szerint a kazár kagán a turkok segítségével a kínai császárt is kérte ezidőtájt !

A "Derbend-Nameh" szerint a perzsák vagy 300 (!) várost és erődítést építettek a kazár betörések kivédésére. J. KLAPROTH K. u. 542-re teszi a perzsák várépítő tevékenységének idejét, (13) KAZEM-BEG azután még ezeket fűzi a 29. lapon a felidézett sorokhoz: "...Kitschi is the abbreviation of Kitschik, little, and Oulu, that of Oulugh, great, .. the names on the two towns derived probably from the name of their inhabitants.." Abban nincs semmi kétség, hogy a helynév lakótól származik, de - amint ez GOSZTONYI is észrevette -, a török *büyük* = nagy -ból *ulu* nem eredhet. Helyette elő- vagy ülü-magyart tételez fel. Magam hajlandó lennék inkább a székely *ülü* = héja (az Árpádok címermadara !) jelentésű szóra gondolni. (Vigyázat ! Az "ulu" az eszkimóban is megvan, sárlóalakú kést jelent, amelynek markolata jól illeszkedik a tenyérhez.)

A hol perzsa, hol kazár, később pedig arab hatalom térségében az említett magyarok a kazár államkeretben határőr szerepet játszhattak. Ilyen feladatukra későbbi szálláshelyeiken is van adat, akár a Meotisz- akár a Kiev-vidékére gondolunk. (14)

Ulu- és Kicsi-Magyar esetében aligha kétséges, hogy egyikük az "egykor nevezetes Madschar várossal" azonosítható, amit " előkori Scythák építményeként irt le a híres utazó, MEDICIS MIHÁLY nyomán LUKÁCSY KRISTOF. (15) Bizonyos mindebből annyi, hogy a magyar név egyik legrégibb említésével van dolgunk, s ha igaz, e név hordozója a Kum a-völgyében találjuk a K. u. 700-as évek elején, avagy még jóval előbb, amikor perzsáktól a kazárok birtokába került a terület. Jóval előbb... ezt kell feltételeznünk, kétségbe vonva KONSTANTINOS PORPHYROGENITOSNÁL azt, hogy a turkok a kazárokkal (csak) három évig éltek együtt, .. mialatt megtanították (volna) őket nyelvükre (vagy nyelvjárásukra). Kételyünk fokozódik, amikor a krónikás császár közli velünk, hogy a kazár kagán "LEVEDIHEZ" kazár leányt adott feleségül, .. Mindebből arra következtethetünk, hogy valamilyen szövegromlás vagy rontás (másoló hiba?) folytán a "három" után elmaradt a jelentős "száz".

o o o

A bizánci krónikás-császár a honfoglaláskori magyarság életére vonatkozólag jelentős és nélkülözhetetlen forrás, különösen főműve "De administrando imperio"ja áll az élvonalban. Tüzetesebb vizsgálata helyett jelenleg szorítkozunk csak néhány észrevételre. - A munka aféle nemzetkarakterológiai összefoglalás azzal a nyilvánvaló célzattal, hogy utódai és kortársai lemérhessék a szomszédos szövetséges vagy ellenséges viszonyban élő népek erőtartálékait. A mű szerkezetileg sem egységes mivolta arra mutat, hogy aligha egyetlen esztendő terméke. Feltűnő például, hogy a besenyőkkel két egymástól messzeeső fejezet, a 8. és 37. foglalkozik. Különb is csak az utóbbiban tér vissza a bizánci birodalom keleti szomszédjaira, miután a 13. -ban bucsut vett a kazároktól. Főlöskéig ismétlések, zavarosságok mellett szinte kiáltó felületesség is jellemzi pl. ATTILA esetében, akit a "szláv-nak is emlegetett a varok uralkodójának" tekint. (28. fejezet !) A császár tehát forrásaira egyáltalán nem kényes. Esetenkint talán néha menthető, nem tudván értesüléseit ellenőrizni. Lényeges azonban, hogy kutatóink a forrás alkalmazása esetén körültekintő óvatossággal járnak el.

Mivel a "magyar" név helyett KONSTANTINOS PORPHYROGENITOS szövegében mindenkor "turk" szerepel, teljesen önkényes pl. MACARTNEY-nél is a "magyar"

Ha gondosabban szemügyre vesszük a vitatott kifejezést, MORAVCSIK "Bevezetés..." c. munkája a Nyelv c. fejezetében irt megállapításaira is figyelemmel leszögezhetjük, hogy az első szót akár szavartü-nek, akár szavarti-nak olvassuk, a második szótag "a"-ja sosem változik "i"-re. A kérdéses szó tehát nem rokonítható a sabir népnévvel, amely előfordul sabir-ként, de sabar-ként sohasem. (Csábító lehet a rejtélyes kifejezés gyökerét az 588-9.-i perzsa-kazár háborúban elesett SABA turk király nevében keresni, avagy esetleg a CSABA névvel hozni kapcsolatba. (20.) A régebbi megfigyelési kísérletek közül elgondolkodtatók LUKÁCSY meglátásai a Zaparionon "hegynévvvel kapcsolatban. (I. m. 42, 45, 95 és 145 passim.) A legújabbak közül érdekes BOBULA IDA "Sabartu"ból származtatása, bár ennek a megoldásnak hangtörténeti nehézségei nem tagadhatók (21) A legújabb kísérlet GYÖRFFY-é, az ANONYMUS-nál említett ZUARD vezér nevéből következtetett magyarázattal. (22). Végleges, elfogadható magyarázat nincs, amint látjuk. Az a körülmény, hogy a szavarti-nak a sabir szóhoz nincs köze, természetesen nem zárja ki a kialakuló magyarság soraiból a föltételezett térségben kimutatható sabir elemeket.

o o o

Az e dolgozat címében jelölt tárgy fent kiragadott problémái valószínűleg eléggé érzékeltetik a kutató elé tornyosodó további nehézségeket. Kiegészítésként a sorok írójánál szerencsésebb helyzetben lévő kutatók figyelmébe ajánlok még két adatot: HONIGMANN a bizánci védelmi övezet 914 körüli kiterjesztése során említi Dél-Örményországban a Tzermatzu-rődöt, (I. m. 147.) Név, amely KONSTANTINOS-nál szereplő egy Árpád-fi nevével pontosan egyezik! - Azután ezen az idézett műnek néhány helyesbítését is tartalmazó posthumus dolgozat-gyűjteményében citálja V. CUINET: "La Turquie d'Asie" (Paris, 1891, II95.) sorait: "Toute la region pres d'Indje Maghara aurait gardé, jusqu'au XIXe s., le nom de Nahié de Maghara appelé aujourd'hui Mahadé et le fleuve (le Saros supérieur ou un affluent?) sur lequel se trouvent les ruines de Chert-Kalessi (Sahr, Sar variant Saihan) ou Comana, serait le Maghara-su" (23)

Teljessegre éppen nem törekvő észrevételeink befejezéséül álljon itt, amit a nemrég elhunyt nagy atomfizikus, NIELS BOHR, a természettudományi vizsgálódásaira vonatkozólag mondott: "Minden kijelentésemet nem mint állítást kell felfogni, hanem behelyettesítés. (16) Az is meglepő, hogy a szöveg "turkoi" szavát "türk"-ként közli MORAVCSIK fordítása, jóllehet éppen ő a görög "ou"-ról irt megjegyzése szerint "U"-nak olvasandó. (17) Különös az is, hogy a kazárok támadták meg a besenyőket, mégis a turkok esnek áldozatul, akik ekkor ketté válnak. S itt következik a már annyi fejtörést okozó híres Σάβαροι ἄσφαλοι = "Sabartoi asphaloi" kifejezés a Perzsia határára húzódott turknép megnevezésére. (Ezekhez a krónikás császár szerint a Nyugatra távozottak" mostanáig ügynököket küldenek és gyakran hoznak választ azoktól..." Nyitott kérdés, hogy a Keletre távozottak miért nem járnak el viszonosan?) Az említett "Sabartoi" kifejezés körüli vitát MORAVCSIK kiváló műve bőven ismerteti. (18) A kutatók nagy része valószínűleg THURY J. 1897-ben kiagyalt "megoldás" csapdájába esett. Ő azonosította a "sabartoi" az örmény Sevordik = "fekete fiúk" kifejezéssel. - A tudós hírében állt és a magyarokkal szemben felháborítóan rosszindulatú J. MARQUART: "Osteuropäischen und ostasiatische streifzüge" (második kiadása: Hildesheim 1961!) c. tákolmányában hasonló fantasztikus elemzésekbe bocsátkozik többször is. (19).

inkább mint kérdést... Az igazság olyasvalami, amit megkísérélhetünk kétségbevonni s aztán mégis - sok fáradozás után - fölfedezzük, hogy kételkedésünk egy része indokolatlan..." (Ritkitások tőlem!)- Így vagyunk a sokszor töredékes, különböző okok miatt hibásan följegyzett, félreértve magyarázott szövegekkel, amelyekben rég letűnt korok emberei, népeinek emlékét keressük. Fennteleodottak sem igénylik maguknak az "igazság" kizárólagosságát s kiválthatnak ellenvéleményeket, de a tudományt nem azok mozditják elő akik görcsösen ragaszkodnak valamely "igazsághoz", hanem azok, akik kételkednek s hisznek esetleges új "igazságok" föltárásának lehetőségében...

JEGYZETEK :

1. - Idézi BROOKE C. Europe in the Central Middle. A. 962-1154. - London, 1964. 8 és pas. A bizánci kölcsönös ellenszenvre v. ö. :Konstantinos Porphyrogenitos: "A birodalom kormányzásáról" c. munkát MORAVCSIK GY. fordításában, Bpest, 1950, 75.
2. - A "kis entente" szolgálatában írt pamfletje :Responsabilité de la Hongrie dans la guerre mondiale" c. -mel jelent meg , Paris, 1930.
3. - MARROU H. -J. :De la connaissance historique, Paris, 1964. PADÁNYI művét 1954-ben Buenos Aires-ben adták ki.
4. - GYÖRFFY: Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. KARSAI GÉZA OSB. a pannonhalmi könyvtár igazgatója ibolyántuli sugarakkal végzett vizsgálatai szerint ma már bizonyosra vehető ANONYMUS és PÓSA püspök azonossága. V. ö. : Magyar Történelmi Szemle, New York, 1970, 6. szám.
5. - GYÖRFFY GY. :Az Árpádkori Magyarország történelmi földrajza. I. 359. Bpest, 1966.
6. - FUSTEL DE COULANGES: La cité antique. Paris, 1960.
7. - HOMAN B. :A magyar nép neve és a magyar király címe a középkori latinságban, 1917.
8. - American Hist. Review, 1932, 477. és MACARTNEY C. A. :The Magyars in the ninth C. - Cambridge, 1937, 87 és 219.
9. -MANVELICHVILI A. :Histoire de Géorgie, Paris 1951. 24 stb.
10. - TSERETELI G. : The Urartean Monuments in the Georgian Museum, Tbilissi, 1939.
11. - V. ö. 3. jegyzetben idézett mű 95. old.
12. - KAZEM BEG= A. KAZIMOVICH: Derved Nameh or the history of Derbend. S. Petersburg, 1851. és GOSZTONYI K. : "Ahogy lehet..." 1962, jan-febr. hasábjain.
13. - NJA. 1829, 439 sk.
14. - GOSZTONYI K. :I. m. 1961 szept. -okt.
15. - LUKÁCSY K. : Magyarok őselei, hajdankori nevei és lakhelyei. Kolozsvár, 1870. 149
16. -Hasonlóképp járt el SCHÖNBAUM H. :Die Kenntnis der byzantinischen Geschichtsschreiber von aeltesten Geschichte der Ungarn vor der Landnahme, Berlin-Leipzig, 1922.
17. - Im, 51 sk.
18. - MORAVCSIK GY. :Byzantinoturcica., Berlin, 1958. II. 261 sk.
19. - LOT F. : Les invasions barbares... Paris, 1937. II. 15. ítéletét M. művéről:negatív!
20. - GOUBERT P. : Byzance avant l' Islam. Paris, 1951. I. 125. Említi a homlokra tetovált keresztjelet is a turkoknál. I. m. 163 sk.
21. - Tőle : Sumerian Affiliations. Washington D. C. 1951. továbbá A sumer-magyar rokonság kérdése. Bs. As. 1961, 119.
22. - V. ö. 4. számú jegyzetünk.
23. - HONIGMANN E. :Trois mémoires posthumes... Bruxelles, 1961. 119 old.

ADATOK A MAGYAR KÖZÉPKORI FÜRDŐK TÖRTÉNETÉHEZ

KASSAI WALTER ANNA.

"... chudalatos fiot furiscte musia... "-Csodálatos fiát füröszté, mosá. "Königsbergi töredék, a Königsbergi töredékből, 1350.

Művelődéstörténetünk egyik legrokonszenvesebb és legkorábbi vívmánya a szinte őstörténetünk óta kimutatható és egészen a népi rétegekig követhető fürdőkultusz. Fajtánk a természet ajándékaiból a forrásokat, vizeket, "kutfőket" különleges tisztelettel, mitikus hitvilágába is beépítette. . Források, kutak nevei a legkorábbi Árpádkori oklevelekben sűrűn szerepelnek "szent" jelzővel, "fons sacer", mint határjárási "meta", határjelzők. Az 1055-ben kiadott és legelső nyelvemlékként is szereplő Tihanyi Alapítólevél "zilu kut"-ja egyszerűen az ősi, ótörök szóval "szil"-nek, "szent"-nek tiszteli az apátság fekvőségeinek egyik forrását. Királyaink tilalmazták a források, "vizfők" tiszteletét, de a mélygyökerű, ősi kultuszt nem tudták kiirtani népünkben elannyira, hogy a kereszténység az ősvalláshiedelmet kénytelen volt az új hittal egyeztetve megtérni és a népi vallásosság megnyilvánulásaiban tovább is élő gyakorlatot az ún. "bucsujáráhelyek"-hez kapcsolt szent kutak-hoz irányítani. IPOLYI püspök (1823-1886) "Magyar Mitológia"-ja bő adatolással szól a nép ősisorán szerzett és a mai időkig megőrizett víz-, forrástiszteletről: "... különös források, bizonyos kitűnőleg tisztelt vizek, vizhelyek stb. lehettek a vallási áhitat tárgyai. A fentebbi említettekben már ilyenül mutatkoznak " a pannonhegyi szent forrás, mely felett ÁRPÁD eltemetteték, Hasonló talán honunkbani számos "szent kutak" néhányja, minők Heves, Nógrád, Baranya, Vas Győr, Esztergom stb. megyékben fennvannak. A hagyományok is itt-ott még élénken emlékeznek egyes forrásokról... beszélve azok csodálatos eredetét. Így tudnak még a Szent Lászlóról legendák, az általa Erdélyben, Tordán hadának lándzsája- vagy sisakjával, hasonlóan Nyitrán, Jászón pedig lova nyomdokában fakasztott forrásról, BÉL MÁTYÁS illet Szent Istvánról Nógrádban, Verebélyen... Erdélyben a tündérek által épített kis kaláni fürdő-forrásnál a tündér lova patkója nyoma a népmonda szerint még ma is látható. A harangodi Sárkány törés nevű forrás a sárkány farkával feltört gyeptől fakad, Tornán a vidék minden vizeit felivott megátkozott sárkány okádja most ki azokat a forrásból. Szántón a Lucanapjáni szapulást követő kővé vált asszony lugzójából folyik a kénbűző gyógy hőviz. A szőrényi szent kutnak, valahányszor egy magyar király meghal vagy valami baj éri, vérré változik a vize... A völgyi kutnál az idomtalan szülöttek emberi formát kapnak... Ipolyfödémnél egy jótékonyvízű, szömörce, arc és egyéb kinövéseket gyógyító forrás van, Ipolyszécskén az erdősgközti Medve kuthoz jár a nép fájós szemű gyermekeivel... "(1)

A forrásokat övező néphit azonban nemcsak "áhitata tárgyát" látta ezekben a jelzett vizekben, hanem élt is annak legtöbbször valóban gyógyító erejével, tisztálkodási lehetőségeit is kihasználva. Gyógyvizeiről Hazánk mindig híres volt, de a gyógyulás keresése nem merítette ki a források látogatását. A fürdési kultusznak, testápolásnak is szerepe volt a források, vizek látogatásánál.

A magyar fürdőkről szóló legelső adatunk Szent István 1015-ben kelt pécsvárad apátsági adománylevelében szerepel. Négy betegápolót és hat fürdőszolgát rendel a monostor szolgálatára. Az utóbbiakról írja az oklevél: "quod a stuba stubarios vocare possumus" - "akiket a fürdőről fürdősöknek nevezhetünk". (2) Ez az adománylevel már régi, kiforrott gyakorlatról tanuskodik és a fürdést a betegápolással összekapcsolva az egyházi élet "irgalmasság testi cselekedeti"-nek munkakörébe utalja. A fürdőzés ősisége, amely a jelzett adománylevel alapján feltételezhető, bizonyos helyi hagyományokból is táplálkozhatott, talán már a hun-avar korszakokból is. Budaváráról, vagy ahogy az ezt a formát tilalmazó ATTILA-féle rendelet inkább ATTILAVÁR = ETZELBURG-ról szeret beszélni, már a régebbi A quincumról őrizett meg egy a hunkorban szereplő adatot PRISCOS bizánci követ irásában. Eszerint a hunok fogságába esett római építésszek egyike a várban hatalmas fürdőt épített és ATTILA bizalmas minisztere, ONEGES megbízásából melegítő kemencékkel, izzasztó helyiségekkel látta el. (3) ÁRPÁDOT a fehéregyházi vízforrás mellett temették el, közel Budához, ahol a legkorábbi keresztény magyar templom épült. Maga Szent István Esztergom mellett szervezte meg a "Zent Lazar zeginy" - Szent Lázár szegényei számára a kétségtelenül kénészvízü források felhasználásával a legelső kórházat. A "gyászmagyarkák" akiknek az elferdített krónikai adatok a Lech-menti vesztes csata után vágatta le a győztes "német császár" füleit és orrait, valójában bélpoklosok voltak. "Tabernákban", ivóhelyeken, magyarul korcsmákban szórakoztatták a népet és így tengették életük nyomorúságát. A szent Király nem az ősi regék éneklése, hanem a gyógyíthatatlan betegség fertőző lehetőségei miatt utaltatta be mindhetüket a bélpoklos kórházba. Ez adja magyarázatát a pécsvárad négy betegápoló és hat fürdőtő szerepét említő oklevélnek.

Ma már nehéz eldönteni, hogy az esztergomi "Zent Lazar" kórház szerzetesi ápolói, fürdőtő azonosak-e a később "Szent István király kereszteslovagjai"-néven ismert és valószínű betegápolókkal. (4) A betegápoló szerzetesek szerepe a magyarországi fürdőhelyek gyógyforrásainál már a korai Árpádkorban és később is jelentős.

A Magyarországon oly bőséggel adódó kénsavas, vagy más vegyitartalmu források gyógyítóerejét a kereszteslovagok a keresztény irgalom jegyében a középkor rejtelmes eredetű és eléggé elterjed betegségéből, a leprából, magyarosan a bélpoklosságból eredő szenvedések enyhítésére fordították. A János-rendi, vagy másként Ispotályos szerzetesek 1178-ban a budai vár Kelenföldi-kapujánál az akkoriban még két külön falut jelentő Szent Háromság és Szentlélek falván egyszerre építettek maguknak kolostort és egyben "fürdüházat". Hamarosan annyi betegük lett, hogy a Gellért hegy alatti, később Szent Erzsébet kórház fürdőmedencéit is kénytelenek voltak hozzátoldani. (5). A budai "hév-vizek" kifolyása akkori adatok szerint még egészen az egyetlen dunai hidig tartott, és kivájt medrükben beteg lovakat és más állatokat is fürdőtőtték. Az ispotályosok a Sopron-megyei, mai Balf melletti kénés, "büdösforrást" - "büdöskutat" is kiépítették és egy külön falut telepítettek köréje, amelyet "Villa Leprosorum" - "Bélpoklosok falva" néven tart számt az oklevéltudomány. (6). Ugyancsak okleveleink őrizték meg a Veszprém-megyei "Puteus leprosum" - "Büdöskut" nevét 1082. ből, (7), "Transitus leprosum" - "Poklosjáró" néven Zágráb-megyében (8) és a 1245-ben szereplő "Puteus leprosum" = "Fosdrét" nevű telepet Győr-megyében. (9). Ezeken a helyeken egyben a Johaniták-Ispotályosok is szerepelnek. A Sopron-megyei telepük a még ma is létező Szentlélek templom és mellette a kolostor a szerzetesek lakóhelyéül szolgált és a poklostelepre felváltva jártak betegápolásra, miután maguk is alapos tisztuló fürdőtőket vettek igénybe. Híres volt ezek mellett már a koraközékorban a Pöstyénben lévő világhírű gyógyvízforrás, amelyet a templomos lovagrend tagjai láttak el, Leprás fürdőhely le-

hetett a mai Margit - sziget végénél is egy kis elkülönített, talán egészen független részen MEDRICZKY ANDOR feltevése szerint, aki úgy vélte megmagyarázni a sziget ősi és egyben nagyon szokatlan nevét a "Nyulak-szigete" formában. Ennek a formának latin fordítása ugyanis "Insula Leporum", amelynek semmi értelme semmi esetre sem magyarázható a nyulak kapcsolatban. Ellenben annál inkább igazat kell adnunk MEDRICZKY-nek, mert egy másik magyar kutatónak is feltűnt, hogy a Sopron-megyei "Villa leprosorum"-mal kapcsolatban többszöri előfordulása mellett sem említ kimondottan feltehető falunevet: "... a határleírásban előforduló "Villa leprosorum"-nál szokatlan és feltűnő, hogy az oklevél írója itt a latin névvel együtt említ ugyan falunevet (Székas), de magát a poklos falut nem nevezi meg. Arra kell gondolnunk, hogy a belpoklosok faluja nem is közönséges értelemben vett falu volt, hanem külső határ nélkül egy másik helység határához illesztve állt fenn, ahová a belpoklosok talán a közelében létezett valamely hasznos forrás kedvéért szálltak meg. "(10) A középkor tehát nem szívesen használta a "leprosorum" szót másutt sem, nemcsak a Nyulaksziget vonatkozásában. Így igazat kell adnunk MEDRICZKY-nek. (11)

Székesfehérvárott is voltak betegápoló keresztesek, akiknek IV. BÉLA 1238-ban átengedi a Győr város régi várában lévő fürdőt, amelyet szerinte nagyanyja alapított volt egy bizonyos ARMA urnő emlékére. (12) Ez a fürdő már nem betegeknek épült, hanem közösségi jelleggel bírhatott, bár ugyanannak a rendnek Győrött volt egy poklos-fürdője is, amelyet Sopronból láttak el. (13)

A Szent Jobb-i apátságnak már Szent László adományozott 2 fürdőházat, amelyeket 1169-ben III. ISTVÁN újolag megerősített és oklevele szerint az akkori apát, BOLESZ-LÁV megfelelőknek talált, hogy a közönség látogassa. (14)

Az Antal-rendnek Nagyszebenben, Bátfán és Pozsonyban volt többek között fürdőkórháza. Ez a rend kifejezetten a poklosokkal foglalkozott. Pozsonyi kórházukban volt az első kifejezetten "gőzfürdő", amelyet 1309-ben véglegesen átvettek a várostól. Nagyszebenből a reformáció távolította el őket és akkoriban már ez volt az ország egyetlen poklos intézete, ahova a szerencsétlen betegek az egész országból összesereglettek. Azzal tudták fenntartani a leprástelepet, hogy egy közönség számára nyitott nyilvános fürdő bevétele erre a célra szolgált. (15)

Egészen rendkívüli jelenség, hogy a teljes elzártságban élő karthauziak, vagyis a népajkán "néma barátok" is foglalkoztak betegfürdőtárással. Az övké volt Lőcse város egyik kis fürdője, amelyet 1470-ben Complár Sebestyén lőcsei polgártól vettek meg. (16)

A borzalmas és gyógyíthatatlan belpoklosság ezek szerint országszerte eléggé elterjedt és nemcsak a köznépi réteget érintette, hanem pl. maga NAGY LAJOS királyunk is e betegségben szenvedett. A betegség kezelése nem pusztán egyedül fürdés és kenőcsök használatában merült ki, hanem füstöléssel, gyógynövények égetésével is kísérleteztek. Ilyen esetről tudunk a Kassai Kódexből egy Simon nevű kolozsvári szerzetesről 1340-ben, akit a budai kolostorban élve sűrűn járt a gyógyforrásokra és hogy betegségét eltitkolja, füveket égetett cellájában teste szagának eltávolítására. Felettesei végérvényesen a Szentlélek fürdőházba utalták. (17) Ugyancsak tudunk SZENT MARGIT szenttéavatási jegyzőkönyvéből a valószínűleg szintén poklos VHANIK fia PÉTER-ről, aki 1276-ban a bizottság előtti vallomása szerint a Gellért-hegy tövéén épült Szent Erzsébet-fürdőkórház ápolója volt. (18) Későbbi ápolók sorából ugyancsak a Kassai Kódex szövegéből a Domonkos-rendiek közt szerepel a brassói származású Gergely szerzetes, aki kezdődő betegségére kezdetben a szepényi Antal-rendiek gyógyfürdőt használta két éven át titokban, amíg arcán és ujjain a vé-

szes kör el nem árulta, Feletteseire erre különleges engedélyt szereztek neki, hogy apai-anyai jussát felvehesse és Budára költözhessen az ottani hévvezek fürdőit látogatni. Elkülönítése a budai Szent Miklós klostromban annyi nehézségbe ütközött, hogy végül is haláláig a Szentlélek fürdőházban tengődött és csak holta után vitték tetemeit a kolostor sírboltjába. (19) Ugyan ebben a betegségben szenvedett és a budai hévvezekben igyekezett megszabadulni a szenvedéseitől a kassai származású M á r t o n testvér, akiről viszont a római Domonkosok főnökének registerkönyvei mondják: "... súlyos betegsége miatt elhagyhatja a rendet, mert a kolostorban tartani nem tudják. " (20) Ezek az időkben és térben egymástól messze eső adatok arra engednek következtetni, hogy a szörnyű betegség egyre jobban ritkult és a fürdőkbe már nem egyedül a szenvedők járnak, hanem az egyszerű nép fiai is.

o o o

Nem lenne teljes adataink tárolása, ha egyedül a gyógyfürdők működésével kapcsolatos eseményeket és helyeket sorolnánk fel. Sokkal nagyobb elterjedtségnek örvendett az általános, egyszerűen higiéniét jelentő fürdészet, bár ez is kapcsolatban áll az ún. "köpölyözés", a vércsapolás gyakorlatával elannyira, hogy a középkor multán már legtöbb esetben a fürdők borbélyainak a szerepe majdnem egészen erre vonatkozott.

A koraközépkorban természetesen sokkal több adatunk maradt fenn a betegápoló szerzetesrendekkel kapcsolatos fürdőkről, mint a magán- vagy városi, tehát közösségi fürdőkről. Ennek ellenére még azt megállapíthatjuk, hogy a "magyar fürdő"-nek egész különleges jelentősége lehetett, már ami a "fürdőkádat" illeti, szinte magyar találmánynak lehet minősíteni. Erre utal pl. BIBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN görög császár ama rendelete, hogy táborbaszálláskor a szertartásmester gondja legyen, hogy a "magyar bőrkád" ki ne maradjon a málhájából. (21) . Ezek szerint tehát a lovas-nomád népek fejedelmei ilyen bőrből készült fürdési alkalmatosságot szoktak használni elannyira, hogy a bizánciak is eltanulták tőlük. Ez nem is lep meg bennünket, hiszen MAURICIUS császár a magyar fegyverzetek őseit, az avar pajzsot és főként a tábori sátor nemcsak ajánlotta bevezetésre a bizánci sátorverésekre, hanem valóban be is vezette ép úgy, mint a lenge vállfedő subát is. (22) Európai viszonylatban pedig elmondhatjuk, hogy II. ANDRÁS királyunk leánya ERZSÉBET, amikor feleségül ment Thüringiába az ottani fejedelemhez LAJOS-hoz, nászajándékként ezüst fürdőkádat is kapott hozományul és ennek szinte egész Németország csodájára járt, annyira, hogy sok-sok krónikában szerepel a híres fürdőkésztség. Európa ekkor még nem fürdött. De talán nemcsak ekkor nem, hanem még a 17. században sem. A híres versaillesi kastély egyetlen fürdőszobáját befalazták, mert nem volt rá szükség. A híres Poupadour udvarhölgy egyedül fürdött abban a korban és erről a "gyengéjéről" az egész Párizs beszélt, pedig mindössze szökökutak medencéjében mártotta meg magát. XIV. LAJOS, a "Nap Király" pedig egész egyszerűen kölnivizes türlőközővel mosakodott. (23)

Írásbeli adatolás a közösségi fürdőkre vonatkozólag 1181-ből származik, amely szerint egy bizonyos Haioude és fianinak a köteleessége volt az esztergomi "balnea communia"- azaz közös fürdőben a melegvizet fűtéssel előkészíteni. A budai "hévvezek" ugyanis egészen egyedülállóak voltak. Ott nem kellett gondoskodni a vízmelegítésről. Másutt azonban nem ez volt a helyzet. (24) Így a városok és más közösségek sőt később a bérlők költségén végezték a vízmelegítést. Tudunk esetet arra is, hogy a vizet csöveken vezetik a fürdőbe. Ilyen volt a budai várban lévő fürdő márványmedencéje, amelyet valószínűleg ZSIG-

MOND király építtetett és MÁTYÁS később kibővített. Itt emelőszerkezetekkel jutatták fel a várba a vizet, (25). Másutt a csövezésekről tudunk, mint Nagyszeben esetében.

Királyaink is figyeltek és törődtek a fürdő viszonyok fejlődésére és azok felszerelésére. Városi jogot csak olyan helyek kaphattak, ahol volt városi fürdő. Ezek a közfürdő berendezések adómentesek voltak, mint ezt MÁTÉ bán egy 1270-ből származó okirata tanúsítja. (26) Új fürdők építéséhez is külön királyi engedélyt adtak az egyes városok tanácsának. Podolin városa pl. 1292-ben kapott ilyen királyi végzést. (27) Nagybánya, Pozsony ekkor már rendelkeztek ilyen fürdőkkel, míg a Nagyvárad területén fekvőről az 1373. évből van adatunk (28) Ugyancsak ebben az évben szerepel Selmechánya számadási könyveiben az ottani fürdő. DEMKO "A felsőmagyarországi városok életéről a XV-XVII. századba" (Budapest, 1890) c. könyve tartalmaz sok erre a vidékre vonatkozó adatot. Tőle tudjuk meg azt is, hogy a buda-felhévizi keresztesek főnöke kiadta bérbe 1382-ben NOCOLAUS BALNEATOR- FÜRDŐD MIKLÓS-nak a marosi fürdőt 16 forint és 100 dénárért. (29)

Királyaink sorában talán Zsigmond kedvelte leginkább, szinte tulásba vive fürdőkultuszát. A Budai vár építésénél különös gondot fordított a márványmedencék építésére, ország-világ jártában pedig mindenütt találunk nyomokat, hogy a fürdésre sokat költött. Külön fürdősei és borbélyai voltak, akik a fürés után haját bodorították, hullámosították. Pozsony városi számadáskönyvek ottani, 1410-ben lefolyt pár hetes tartózkodásáról napi 100 dénárt jegyeznek fel költségeire és illatszereire, amelyeket fürdés után igénybe vett. Perpignanba jártában egy német krónikás Oswald von Wolkenstein írja le, hogy milyen sok időt fordított a fürdőzés élvezetére és sokszor ott is tartotta tanácskozásait.

Aeneas Sylvius, a későbbi II. Pius pápa bécsi pápai delegátus korában feljegyezte a maga magyar ellenes gunyolódó módján, hogy a II. Frigyes császár gyámsága alól kiszabadult László magyar királyt 1451 szeptember 4.-én a cseh és morva főurak alaposan megfürösztötték "nehogy valami még ráragadt szennyet továbbiakban is magán viseljen." (30). A fiatal László éviszámadásaiban is sűrűn szereplő tétel a fürdők költsége, pl. 1455-ben Kutenbergben fürdőzött egész kíséretével. II. Ulászló pedig a hozzá követségbe érkező külföldieket azzal jutalmazta, hogy a pompás budai fürdőben, saját palotájában tisztálkodhattak, végezhatték el hajvágásukat. Balnok Péter a király megbízásából a török szultán követeit vitte fürdőre és a buda-hévizi fürdős 2 forintot kapott a királyi kincstárból "Dominus Bradrak" - megfürdetéséért. (31)

A középkori fürdők életét bizonyos törvények szabályozták. A legrégibb ilyen törvénygyűjtemény Buda városi jogkönyvben szerepelt 1244-1421 évekről. Sajnálatos módon épp ez a része veszett el az értékes kódexnek, amelynek így csak a címe "Balneatores" - "Fürdősök könyve" maradt reánk. Történelmi kutatások során azonban kiderült, hogy több város ilyenmű könyve már feltételez egy ősi jogszokást és gerincét képezheti az elvesztett gyűjteménynek. Ezek szerint a kutatások szerint a könyv tartalmazta Buda város fürdőinek a tisztántartását, a fürdészel kapcsolatos borbély munkálatok előírásait, főként az érvágás vagy piócarakás, köpölyözés módszereit és végül a fürdőszemélyzet jogait és kötelességeit oly formában, hogy ezek az idők folyamán érdekeik védelmére külön céheket alkottak.

A vérmes, tultáplált középkori rangosabb magyarok évente, rendszerint tavasszal eretvágattak magukon, hogy a vérbőség okozta szédülésektől szabaduljanak. Orvosok ritkán avatkoztak ilyen eljáráshoz, mert ez a borbélyok, felcserek feladata volt. A gyengén

felvágott erekre tisztára öblített vékony piócákat helyeztek, amelyek magukba szívták a vér felesleget, majd elteltődvé, elvastagodva leestek. Ezt a nem éppen esztetikus eljárást a fürdőházak folytatták le és köpölyözők, mint "tonsorok" vagyis borbélyok szerepelnek a számadási és törvénykönyvekben. A "fürdős" és "borbély" tehát két különböző foglalkozási ágat jelentett és tevékenységük határát jogszabályok választották szét. Így szerepel egy klasszikus eset a 15. század végéről a brassói városi számfejtésében, kiadások listáján egy Gergely nevű "tonsor" és Miklós nevű "baleator", akiket a tanács Misericordia vásárnapja utáni hétfőn sürgősen a havasalföldi vajdához küldött, hogy ereit megnyissák, sebeire piócat rakjanak és hogy megfürdessék. (32) Mindezt 1 forintot kaptak ketten.

A fürdők a nap bizonyos szakában nyitlak meg a közönség előtt, amikor a vízmelegítéssel végeztek. A fürdési kezdet idejét trombitával jelezték, vagy mint később az erdélyi fürdőknél divatba jött a "fürdőserpenyőket" verték össze, amellyeken egyébként a paraszat tartották a katlanok alatt. A fürdőzők csak ingre vetkőztek és abban is fürödtek. Ennek a jelentőségét akkor lehet érteni, ha az 1481-i nagyszebeni fürdőkönyvben szereplő óvintézkedés szövegét figyelembe vesszük. E szerint u. i. mindenki saját maga volt kénytelen levetett ruháira vigyázni, mert a tolvajok és incselkedők (rossz tréfa csinálók) sokszor eltüntették a levetett köntösöket és utcai ruhákat. (33) Ezt a visszaélést később azonban már beépített szekrényekkel igyekeztek megoldani, mint a városszámadási könyvei mutatják.

A sok városszámadási könyv alapján a középkori fürdőről elég részletes leírást kapunk belső berendezésükre vonatkozólag is. A brassói fürdő kezdetben férfiak és nők részére elkülönített "stuba" vagyis medence helyeket tartott fenn. Mikor azonban a forgalmas fürdőnapok jöttek, kevés volt a férőhely és ezért a városi tanács külön férfi és női fürdőnapokat jelölt meg. A melegítést hatalmas katlanokban végezték, amelyeket "caldarius" néven szereplő személyzet, tehát fűtők láttak el. A brassói hajdani nagy szövőipar mellékleteként működő gyapjamosok kapták meg a már elhasznált vizet. A fürdő apróbb szobákra volt beosztva, ahol hat-nyolc személyt láttak el. Az ablakokat átlátszó hárttyakkal takarták el, amelyeket évenként váltogattak.

Érdekes, hogy a gőz izzasztó erejét is felhasználták és erre a célra emeleti szobákat építettek, ahova széles csöveken tódult fel a nyirkos pára. A brassói fürdőben TYRKA LŐRINC fürdőmester kezelte a gőzellátást a fürdővendégeknek. A kazánosok, a fürdőőrök és egyéb külső személyzet javarészt férfiakkól verbuválódott, míg a belső szolgálatot inkább asszonyok látták el. Nagyszebenben pl. 1487-ben Aglent és Erzsébet kezelték a fürdőzőket, Pozsonyban pedig a 15. század fordulóján Mirsa, Ilona és Mária voltak szolgálatban. A női erőket később azonban leváltották, különösen akkor, amikor a 16. század kezdetétől a fürdők egyben borbélyok, érvágók és apróbb orvosi műtéteket végző egészségügyi szolgálatot végző egyének tevékenységének színhelyévé váltak.

A köpölyözést régi előírások alapján végezték. Ezeket a félig orvosi "házi recipék" tartották számon és országsszerte nagy közkezdveltségnek örvendtek. Minden hónapnak ismert "vérelesztő" napjai voltak, amikor a felnőttek felkeresték a fürdők mellett dolgozó borbélyokat. Magyar irodalomtörténetünk egyik jellegzetes tünete a sok "csizio" vagyis a népi kalendáriumokban szereplő egészségügyi tanács. Ilyen "csizio", amely tehát magát a megkönnyebbülést jelentő érvágást (cisio - vágás) viseli nevében, már a 14. század eleje óta ismerünk (34), de se hossza se vége a sok hasznos tanácsnak a későbbi századok folya-

mán is. Az 1582-ből származó galgóczi kalendárium pl. illetén játsza a házi tanácsadó szerepét: "Februar hora : boythelöbe : oruosagal, purgatioual, erwasual fördöuel hasznosan elhetz "(Február hora: Bőjtelőn orvossággal, purgációval, érvágással, fürdővel hasznosan élhetsz!) Augusztusi intelem: "Kys azzon hauaban fördw, orusagus ytol, koppölözes dellesty aluas tiltatic! "(Kisasszonyhá-
vában fürdő, orvosságos ital, köpölyözés és délutáni alvás tiltatik!).

A dunántúli mezővárosokban a 14. század folyamán sűrűn szerepelnek a fürdősők és érvágó borbélyok, ami arra utal, hogy nemcsak a felvidéki és erdélyi sokszor idegenajku és fa-
ju lakosság, hanem a magyar nép körében is elterjedté vált a fürdőkultusz. 1392-ben a vas-
vári bíró és kísértői megjárták Budát és a király színe előtt a kis város jogait védték. A küldöt-
tek közt ott találjuk Vasvár "balneator" -át, fürdősét. Csepregben 1345-ben, Lendva
városkában 1355-ben szerepelnek a fürdősök. (35)

Mint jellegzetes tünetet meg kell említenünk a középkor óta divatos "balnealia" = "fürdőpénz" adásának a szokását. Országszerte elterjedt gyakorlat szerint u. i. ju-
talmul vagy a megbecsülés jeléül a jól végzett munka után egy-egy fürdőre szóló díjat fizet-
tek a munkaadók, vagy rangosabb gazdagok alkalmazottaiknak, cselédjeiknek. Mesteremberi
járandóságnak is tekinthetnénk és a ma divatos "borravaló"-val lényegileg azonos. Nagyon
sok városi számadáskönyvben szerepel a városi iparosok egy-egy munkájának kifizetése után
a "balnealia" jutalompénz. Voltak foglalkozások, amelyekkel a szombat esti fizetéskor
velejárót hivatalosan is. Így az erdélyi sóbányák vájárai megkapták a "fürdőpénzt". A tordai
sóbányák szombati "estcsillag fényénél" kapták meg a maguk 1 denárnyi fürdőpénzét és a vá-
rosi kovácsok szintén. A sóbányák azonkívül évente kilencrőfös fürdőlepedőt is kaptak. A ko-
losi és deési sóbányák szombatonkénti fürdőpénze fejenként 1 denárt kaptak ajándékba. A
foglalkozással együttjáró sólerakodás bizonyára nagyon meggyötörhette testüket és a szomba-
ti meleg gőzös fürdőben szinte ujjászülethettek. (36) Hogy nem egyedül a sóbányászok já-
randósága volt az ilyen fürdőpénz, hanem országszerte elterjedt szép szokás, mutatja Sopron
város 1400-as évekből megmaradt számadáskönyve, ahol a várárkokat tisztogató népnek, fal-
rakó kőműveseknek, kútfuróknak stb. fizetett a városi kincstárnok fejenként egy-egy denár-
nyi fürdőpénzt. Bártfán az ottani építkező ácsok és a város egyéb alkalmazottjai két-
két denárt kaptak szombatonként, hogy fürdöhessenek. De nemcsak a testmunkások, hanem
szellemiek is kaptak ilyen jószándékból, önkéntesen adott ajándékot "item notario bal-
neales 24 den." = "ugyancsak a városi jegyzőnek fürdőpénzre 24 denár". (37) Ez az össz-
szeg félévre szól, tehát a város életét irányító képviselők sem kaptak többet, mint a fizi-
kai munkások. Egy 14. századi, valószínűleg felvidéki cipszer városi számadáskönyvében is
akadunk ilyen adatra, német versben szedve:

"Der Schreiber ist mide and drat
Man sol im schenken das path
Und dazzu guten wein
Das sin ougen haben lichten schin.."

Magyarul: Az írnok fáradt és kimerült, adni kell neki fürdőpénzt és hozzá jó bort, hogy sze-
mei fénye feltűnjön... (38)

A fürdőkultusz elterjedésére kétségtelen bizonyítékot nyújtanak országszerte az
u. n. fürdős céhek. Legkorábban a Felvidéken alakultak ezek ki, ahol a városiadás folyama-
ta a bányászathoz, kohászathoz és fakitermeléshez volt kapcsolva és természetszerűleg sürge-

több volt az egészségügy színvonalának megtartását célzó fürdőkultusz. A céhek részletesen körülírják a fürdő-mesterek és alkalmazottaik kötelességeit és jogait. Ennek ellenére a társadalom megvetettjeinek számítottak. Védekező küzdelmeikről a 15. század óta nagyon sok adat maradt fenn, ezek azonban már túl esnek tanulmányom címében kitűzött kereten és más alkalommal szándékozom őket összesíteni.

JEGYZETEK :

1. - DIOSZEGI VILMOS: Ősi magyar hitvilág. Budapest, 1971- 188 sk.
2. - FEJÉR GY. : Codex Diplomaticus , I. 296.
3. - MEDRICZKY ANDOR: Budapest régi fürdői. Budapest, 1942, 9.
4. - WENZEL GUSZTÁV: Budai Regesták N. 8.
5. - U. o. 10.   6. - FEJÉR GY. : I. m. VI. 2. 351.   - 7. - WENZEL: I. m. XI. 145.
8. - STESEL J. : Adalékok Sopron vármegye történeti földrajzához, Századok, 1900. 251. old.
9. - Sopron Vármegye Történeti Oklevéltára II. 538 old.   10. - STESEL : I. m. 250. old. -
11. - KASSAI WALTER ANNA: Adatok a Margitsziget művészettörténetéhez. - Magyar Történelmi Szemle - New York- Buenos Aires, 1971, II. évf. I. 77 old.
12. - FEJÉR : I. m. IV. 1. 104. "... item confirmamus eidem domui queadam balnea communia in Strigonio, quae fecit fieri Avia nostra, bonae memoriae Domina Arma..."
13. - V. ö. 8. jegyzet.   - 14. - FEJÉR GY. : I. m. II. 190.   - 15. - U. o. VIII. 1. 620. old.
16. - U. o. IX. 4. 531. old.   17. - KASSAI KODEX : Anno 1340. 22. szám. Kéziratban.
18. - Monumenta EPISCOP. Veszpr. I. 32.   19. - "Fater Gregorius de Cibinio conventus Coronensis propter graves et ocultos infirmitates lepre... potest ire ad aquas calidas prope Budam..." V. ö. 17. jegyzet: 1487. - 404.   20. - REGESTA GENERALIS O. P. - 1496 J. - 114/a. "Fater Martinus de Cassovia propter graves infirmitates potest stare extra ordinem, qui religio eum sustinere non potest. Die 15 maii, Rome."   - 21. - V. ö. 3. jegyzet : 9. old.
22. - DARKO JENŐ : A z ősmagyar hadművészet fejlődése és hatása Nyugat-Európára. Budapest, 1934, 24 sk.   23. - MEDRICZKY ANDOR: I. m. 29. -
24. - SCHWARZ IGNÁC : A fürdők történetéhez Magyarországon. Századok, 1891 IV. 279 sk.   25. - FEJÉRPATAKY L. : Magyarországi városok régi számadáskönyvei, Budapest, 1885. 218. 26. FEJÉR GY. : I. m. V. 1. 87.   - 27. - U. o. VI. 1. 231. old.
28. - U. o. IX. 4. 531. old.   29. - U. o. : X. 2. 47. old.   30. - KOLLÁR G. : Analecta Vindobonensis II. 394. old.   31. - V. ö. 24. jegyzet : 285. old.
32. - Brassói Számadáskönyvek II. 349.   33. - U. o. I. 315 old.   34. - TEUTSCH : "Aus einem Calendarium des 14. Jahrhunderts. -(Anz. für Kunde d. deutschen Vorzeit, 1867, 7-8-szám.)
35. - Festetich László. "Castriferrei D."   36. - ENGEL : "De proventibus Regni Transsilvaniae etc. relatio..." II. k.   37. - FEJÉRPATAKY: I. m. 303 old.   38. - SCHWARZ : I. m. 289.

A HAVASALFÖLDI FERENCESEK ZSOLTÁRKÖNYVE 1364-BŐL.

DOMOKOS PÁL PÉTER dr.

Az Országos Széchényi Könyvtár 366. számú középkori latin kódexe a 14. századból származik, mint ez alább a Zsoltárkönyv kéziratánál fénymásolatán látható. Eredetileg bőrborítású fatáblába volt kötve, mely azonban a könyv egyik oldaláról hiányzik, a másiktól pedig nagy rész letört: ez az oka, hogy a kezdőlapok és a zárólapok is elvesztek. Alakja ivrét, magassága 30 cm., szélessége 23,5 cm. Hátyára irták s későbbi lapszámozással is ellátták. Betűi gót minuszkulák kétféle nagyságban. A Zsoltárkönyv első betű gyakran díszített iniciálék. Magyar kéz munkája. Magyar eredete mellett szól a négy magyar szent: Szent István - augusztus 20, Szent László június 27, Szent Erzsébet november 19, és Szent Imre november 5-én való szerepeltetése. Az első öt lapon márciussal kezdődő csonka kalendárium van, mely hónapot a kézirat: B e y t h m a s h o (Böjtmáshava), áprilist: Zenth G e r g h e h a u v a (Szent György hava), májust: P y n k e s t h (Pünköd hava), júniust: Zenth J a n u s h h a u a (Szent János hava), júliust: Zenth J a k o b h o u a (Szent Jakab hava), augusztust: K y s a z z o n h o u a (Kisasszony hava) szeptembert: Zenth M y h o l h o u a (Szent Mihály hava), októbert M e n d z e n t h h o u a (Mindszentek hava), novembert Z e n t A n d r o s h o u a (Szent András hava), decembert K a r a c z o n h o u a (Karácsony hava) formában írja egy 15. századi kéz. Az ötlevélből álló naptár részen nincs lapszámozás. Sőt a Zsoltárkönyv első levelén sincs, mely így kezdődik: *Invitoria subscripta...* Minden zsoltár első szakasza négy vonalból álló vonalrendszerre, gregorián hangjegyekkel irt dallammal kezdődik, amely után a többi versszakok kikezdés nélkül folytatólagosan következnek egymás után. A C23. számmal megszakad a kézirat, amelynek az utolsó oldalán a *T e D e u m* olvasható. Ebből az gyanítható, hogy a kéziratból csak kevés hiányzik. A kódexben számos 16. -17. századi bejegyzés van magyar és latin nyelven.

A Zsoltárkönyv korának megállapítására az említett naptár a Szent András havának 16. rubrikájában lévő bejegyzés szolgál, amelynek fénymásolatát alább közöljük. A rövidítések feloldása után:

Hic obyt Alexander voyvoda transalpin(us)
Anno domini millesimo CCC-mo LX-mo quarto.

Azaz: "Itt halt meg Sándor, havasalföldi vajda, Az Urnak 1364. évében, november 16-án."

Az írás jellege azt mutatja, hogy ez az 1364-re vonatkozó bejegyzés közel egykorú s így a kézirat maga is a 14. század közepéről származhat. Néhány bejegyzés a kézirat tulajdonosait is megnevezi. Az első oldalon a következő szöveg olvasható: *Liber iste pertinet ad me Thomam Madar(as)...(qui) est de sede Gergio, nunc vitam ferens in possessione Somlio 1580.* = Azaz "Ez a könyv a gyermekorvos székéi származású Madaras Tamásé, kinek élete most Somlyó helyiségben folyik". Egy másik bejegyzés szerint a kézirat 1678-ban Kováts István

né volt. Nem érdektelen a Zsoltárkönyv használatának engedélyezésével kapcsolatos feljegyzés: "Anno 1667 die 16 aprilis Fr. Gregorius Thamasi Archidiaconi Sedium Siculicalium Csik- Gyrgio - et Kaszon necnon parochus Nagy Boldog Asszonienis revidit et relegit hoc Psalterium q exigue approbavit" = Azaz "1667 április 16-án Pr. Tamási Gergely Csikgyergyó és Kászon szék főesperese átnéztem, elolvastam és jóváhagytam ezt a Zsoltárkönyvet.

A becses kéziratot ORBÁN BALÁZS fedezte fel és a "Székelyföld Leírása" c. művében ismertette. (II. kötet, 87. old., 1868-ban.) A kódex akkori -ban Csikboldogasszony (Karcfalva) plébániájának tulajdona volt, Innét RÁDULY SIMON csiksomlyói paptanár útján 1903-ban az Országos Széchenyi Könyvtár birtokába került a "Növedék-napló" tanúsága szerint. A könyvtár új szerzeményét LUKINICS IMRE: "Magyar Psalterium a XIV. századból" címen mutatta be a tudományos világnak. (Magyar Könyvszemle, 1904, 253 és 254 old.) Sajnos, LUKINICS nem tudott ORBÁN BALÁZS 36 évvel korábban megjelent ismertetéséről. Ugyancsak megemlékezik a Zsoltárkönyvről BARTONIEK EMMA is alapvető munkájában, amely 1940-ben jelent meg. (Codices Latini Medii Aevi.)

Az ismertető egyöntetű véleménye szerint a kéziratot a lelőhelyhez, Csikkarcfalvához eléggé közelfekvő Csiksomlyói ferences szerzetesek szerkesztették és használták, mégpedig a 13. század közepén. A kézirat korának megállapításánál a naptárban szereplő 1364-es évszám a kiindulópontjuk, azt elfogadják és hitelesnek is vallják. Számukra azonban az írásbeli adatok semmi többet nem jelentettek.

Az "Itt halt meg Sándor havasalföldi vajda" = "Hic obyt Alexander voivoda transalpinus"-ban azonban a "hic" - "itt" nagyon jelentős kéziratunk származási helyére vonatkozólag. Csiksomlyó ui. nem lehet a szöveg "hic" -jének megfelelője, mert egyrészt nem tudunk arról hitelesen, hogy ferences szerzetesek lettek volna már 1364-ben Csiksomlyón, másrészt viszont teljes biztonsággal tudjuk, hogy ebben a községben semmiféle havasalföldi vajda nem halt meg, még Sándor nevű sem!

A kézirat "itt"-jének megfelelő helyet ott kell tehát keresnünk, ahol egy Sándor nevű vajda elhalálozott, mégpedig a jelzett 1364 november 16-án. Az a kérdés sem lehet érdektelen, hogy a kérdéses vajda magyar szerzetesekkel, sajátlag a ferencesekkel állhatott-e valamilyen kapcsolatban?

Sándor vajda halálozási éve, 1364, magyar királyaink uralkodási éveivel egybevetve NAGY LA-

JOS királyunk korszakára esik (1342, július 16 - 1382 szeptember 11). Köztudomásu, hogy LA-JOS király életrajzát KÜKÜLLEI JÁNOS írta meg "De Ludovico Rege" címen, melynek a szövegét a Dubnici Krónika közvetítette, ezt viszont MÁTYÁS FLORIÁN adta ki. Ennek szövegében szerepel a 151. fejezetben "De obedientia Alexandri voyvode transalpini", azaz: "Sándor havasalföldi vajda meghódolásáról" szöveg részlet. Mivel a cím három utolsó szava azonos a Zsoltárkönyv naptárának november 16.-ai bejegyzésével, a Dubnici Krónika és a Psalterium Sándorát egy és ugyanazon személynek tarjuk.

Lássuk ezek után a jelzett krónikai részletet: "Midőn az említett erdélyi részekben megjelent előtte Alexander havasalföldi vajda... ki hűbérese volt az országnak, de a hűség ösvényéről eltévelyedett és sok ideig maradt lázadásban. Megértvén azonban Lajos király kegyességének és hatalmának hírét, önként, személyesen jött hozzá és a királyi fölség előtt földreborulva visszatért előbbi engedelmességére és hűségére. Fényes ajándékokkal és drága kincsekkel kedveskedvén, a magyarok királyát és koronát urának megismerte s aztán örvendezve tért vissza hazájába és ez időktől fogva hűséget tartott..."

Sándor vajda meghódolásával a vajdasági katolikus vallás visszanyerte régi polgári jogát, amelyet a kun idők óta élvezett. Több vezető ember, mint RIMNIKI MIKLÓS és a híres VIDINI LÁSZLÓ is érdeklődést mutatott a katolikus vallás irányában. (JORGÁ: Studii si documente - c. műve XVIII. rész!) A vajdaság székhelye Hosszumezőre (Cimpulung) került, ahol egy katolikus templom mellett egy szerzetes kolostor és kápolna is van. A ferencesek érkezését Havasalföldre egy az ismertetett Sándor vajdához címzett pápai breve jelzi ebből az időből. (JORGÁ: I. m.) De nyilvánvalóan maga a vajda is a magyar király kegyeit keresi akkor is, mikor az előkelő magyar származású és buzgó katolikus DOBOKAI KLÁRA asszonyt feleségül vette, első nejének halála után. (JORGÁ: Istoria Poporului Romînesc II. 6-7- old. Bucuresti, 1925.)

Az ortodox-hitű Sándor vajda első feleségétől - aki szerb vagy bosnyák származású volt - két leánya, VLAICU és RADU, második nejétől, vagyis DOBOKAI KLÁRÁ-tól egy leánya született. Mindannyian az ortodox-valláshoz tartoztak. Az idegen vallási környezetbe kerül buzgó magyar asszony hatására - legalább is látszólag - Sándor vajda merev ortodox magatartása némileg enyhült. Erre lehet következtetni abból, hogy egyik leányukat az erősen katolikus szemléletű OPPELNI LÁSZLÓ herceg-nádorhoz adta feleségül. Második leánya a szerb király, a harmadik - KLÁRA véréből - STRACIMIR bolgár cár felesége lett és anyja hatására katolizált. Ugyancsak rokonszenvezett ANCHA a szerb királyné is mostohaanyja válásával. Ezeket a részleteket ORBÁN pápa KLÁRA asszonyhoz intézett leveléből ismerjük:

"... Orbán... szeretett lányunknak, a nemes Klára asszonynak... örülünk és hálát adunk neked, hogy amint hitelesen értesültünk, hogy egyéb nemes cselekedeteid mellett a mi igen szerett leányunkat s bolgárok kiváló cárnéját, saját leányodat visszatérítetted szakadarságából és eretnek tévelygéséből, melyekben hosszú időn át leledzett. De mert van másik leányod is Ancha, Szerbia kiváló királynéja, aki még mindig szakadarságban és tévelygésben van... azért kérünk, hogy őt is a katolikus hit tisztaságához, melyen kívül nincs üdvösség, visszatéríteni igyekezzél..." (THEINER: Vetera Monumenta, 184.)

Ezek ellenére Sándor vajda csak látszat kedvéért járt a magyar király által megjelölt uton. Lélekben megmaradt ortodoxnak és csak kétszínűsködött. Az ortodox, konstantinápolyi szakadár pátriárkától ui. 1359-ben metropolitát kér hitsorsosai számára. Ekkor került

Iste ille pertinet ad me Thomam /
 est de sede gergio nunc in hunc perens in p
 somko 15 80 nunc uere peretinet ad me
 Imitat sub scripta dicunt singla in singl
 diuicis usq ad .lxx. Et akilis octobris usq ad
 uentū dñi. Inuit. Venite exultem dñs. In
 ueni deo salutari nri. ps. Preoccupem. Aliud Inuit.
 Preoccupem facies domini. Et in psalms iubilem ei. ps.
 Venite. Aliud Inuit. Qm dñs magnus dñs. Et rex
 magnus sup omis deos ps. Venite. Aliud Inuit. Ima
 u tua dñe. Omis fines tre. ps. Venite. Aliud Inuit.
 Venite adorem dñm. Qui fecit nos ps. Venite Ali
 ud Inuit. Dñm qui fecit nos. Venite adorent ps.
 Venite. Iste vñm dicit aduocurnū in dñis
 dieb akilis octobris usq aduocurnū dñi. i. ab oc
 tava eplie usq ad dñicam quadragē. vñm.

Primo dierum omnium quo mundus exstat

aris uel quo resurgens cōdno: nos morte mcha
 I Pulsis pcul corporib sanguin omis o. fuit i nos
 pui. sic ipham uocam I Hns pces ut audiat.

JÁCINT vicinai püspök Argesbe, amelynek egyházi méltóságát a vajda metropolitai rangra emeli. (N. CARTOJAN: Istoria Literaturi Romine vechi. Bucuresti, 1940, Vol. I.)

A vajda kétszínű játéka azonban Lajos királyt pillanatra sem téríti el tervének, Bakán katolizálásának megvalósításától. A brassóiaknak ezidőtájt adott kiváltságleveléből, valamint Székelyföld (Sacueni) egyidejű megjelenéséből arra lehet következtetni, hogy a magyar király itt valóban tényleges ur. (IORGA: Documente pe valea Teleajenului. Valeni de munte 1925.) Lajos király éppen a bolgáriai bogumil-patarén eretnekség megoldásának problémájához kezdett, mikor Sándor vajda halálhírért vette. A vajda sírkövén 1364 nov. 16 jelzi a halál pontos dátumát. Így azonosul a Zsoltárkönyv "Hic" - je a havasalföldi Hosszumező - (Cimpulung) - Campo Longo - Langenau névvel. Az Országos Széchényi Könyvtár 366. számú latin kódexért tehát nem Csiksomlyón, hanem a magyar királyság fennhatósága alatt álló Havasalföld székhelyén az ottani ferences klostromban írták.

0 0 0

A Zsoltárkönyv keletkezési helyének és idejének tisztázása után felmerül a kérdés, hogy melyik szerzetesrend tagjai voltak a szerzői és kik használták azt.

Csiksomlyón Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére, az Árpádkorban épült plébániatemplom Mária koronázását ábrázoló főoltárképén, a 15. század fordulójáról a két koldulórend alapítói: Szent Domonkos és Ferencet ismerjük fel. A két rendalapító egy képen való szerepeltetése arra figyelmeztet, hogy az akkori "Székelyföldön", amely a Havasalföldre is mélyen benyult, a domonkosok és ferencesek rendje működik leginkább az Ur szőlőjében. Tul azonban a csiksomlyói oltárkép tanúságtételén, történelmi tény, hogy a Róbert Károly idejében létesült havasalföldi- és a Nagy Lajos alatt megalakított moldvai vajdaságok területének urai hajdanában a pogány kunok voltak, akiket a domonkosok térítették át a keresztény vallásra.

Első püspökük a Milkovon, 1227-ben püspökké szentelt, jászvásári domonkos rendi perjel volt, THEODORIK. Második püspökségüket a kunok Szörénytornyán, 1246-ban kapták. A két vajdaságban a domonkosokon kívül már a kezdeti időkben ferencesek is érkeztek. Megvizsgáltuk a Zsoltárkönyvet az említett két szerzetesrend szempontjából is, Szent Domonkos rendjével kapcsolatban csak az egyetlen, Ferrere-i Szent Vince hitvalló szerepel április 5. -i ünnepével kapcsolatban. Ezzel szemben a ferencesek rendje a maga jellegzetes és sajátos ünnepeivel, mindmégannyi Szent Ferenc és rendtársai életével kapcsolatos zsolozsmákkal és karimákkal összefüggő 16 esetet mutat fel. Ez a 16 adat kétségtelenül a ferencesekkel áll kapcsolatban. Fenntebb azt is elmondottuk, hogy a Zsoltárkönyvben négy magyar szent is szerepel, ami egyben meghatározza a ferences író magyar nemzetiségét is.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy a Zsoltárkönyvet magyar ferencrendiek írták és pedig Hosszumezőn (Kimpulungon) a 14. század közepén. A szerzetesek nyilván nagyobb tömegű havasalföldi magyar nép lelki ügyeiről gondoskodtak. Pártfogójuk a már említett DOBOKAI KLÁRA, aki mögött viszont a magyar király és a római pápa állt. KLÁRA aszszony magyar érzelmű működését és erősen kritizálta és oláh szempontból erősen elítélte a román irodalomtörténetíró A. DAVILA. (Vlaicu Voda, Bucuresti, 1929.)

Az 1364 november 16-án meghalt Sándor vajdát fia az ortodox hitű VLAICU követte a vajdai méltóságban. A pápa, eddigi szokását követve hozzá is intézett levelet, mostohájára, DOBOKAI KLÁRÁ-ra hivatkozva: "... Isten irgalmára kérünk, hogy hagyjad el szakadárságodat és tévelygésedet, katolikus buzgó egyének utmutatása szerint, akik sokan

vannak uralmad alatt, főleg Krisztusban szeretett leányunk a nemes Klára urnő, a Te mostohaanyád közreműködése révén..." (THEINER: i. k.) Bár VLAICU ortodox maradt a pápai levél nem maradt egészen hatás nélkül.

A csiksomlyói főoltárkép.

Szintén a magyar királyság hűbéreseként alakult meg a második román vajdaság: a moldvai Szeret városában a hasonlónevű folyó partján kapott püspökséget 1371-ben, Első püspöke a ferences ANDRÁS, a király édesanyjának, ERZSÉBET-nek a gyóntatója volt, Miután NAGY LAJOS úgy látta, hogy a már két vajdaságban meglévő és működő három római katolikus püspöki székhely a Milkov-i, Szörénytornya-i és Szeret-i mellett egy negyedikre is szükség van, került megvalósításra régi terve az Arges-i püspökség megszervezésére is. A budapesti Egyetemi Könyvtár állományában lévő KAPRINAY ISTVÁN jezsuita egyháztörténész kéziratának XII. kötetében szerepel az erre vonatkozó pápai bullának a kivonata. Magyar fordítása szerint VI. ORBÁN pápa NAGY LAJOS, Magyarország királyának sürgetésére kalocsai egyházmegyéhez kapcsolva Arges városában megépített székesegyházba MIKLÓS testvért, domonkos szerzetest nevezte ki püspöknek 1382-ben (I. m. 91. old.) Alig érkezett meg az új püspök székhelyére, mikor Lajos király ez év szeptember 11-én meghalt.

Az első domonkosrendi püspök után még 16 argesi főpap nevét ismerjük és havasalföldi működésüket 1514-ig nyomon követhetjük. A püspökség neve és tisztségviselői azonban még sokkal később is előfordulnak. Ismerjük pl. a lengyelországi Chensztochova pálosrendi kolostorban még ma is látható "Boldog DÉNES" argesi püspök arcképét 1576-ból.

AUNER KÁROLY, aki a havasalföldi magyar telepek történetével alaposan foglalkozott, írja erről a korról: "... szép számmal voltak magyarok Oláhországban is amint ez az ott működő magyar papok és szerzetesek számából következtethetjük. Sőt éppen sággal úgy tetszik, mintha Nagy-Oláhországban a plebániákat kizárólag magyarok vezették volna. 1374-ben ugyanis XI. GERGELY pápához oly értelmű jelentés érkezett, hogy szükséges volna a megtért románoknak külön püspökséget adni "mivel ők a tisztán magyar papok lekipásztorkodásával nincsenek megelégedve..." (A romániai magyar telepek történeti vázlata. Temesvár, 1908. 12.)

Hosszumező - Kimpulung az ősi magyar Havasalföld első székhelye kezdettől fogva kiváltságos hely volt és maradt. Itt a Negru Voda monostorában van Sándor vajda sírmeleke. Az itt működő magyar papok és szerzetesek híve annyira sokan voltak, hogy ők adják a város bíráit és tisztségeket viselő polgárait. Műveltségük tehát magasabb fokon állt, mint az oláh lakosságé. A katolikus vallás egyben magyar mivoltot is jelentett. Lajos király halálával azonban a katolikus és magyar ügynek terjesztője, védelmezője és pártfogója szállt sirba s vele együtt a havasalföldi magyar ügy. Havasalföld oláh lakosságát a szláv ortodoxia valószínűsége cementként fogta össze.

A hosszumezei ferences kolostor tartotta magát leghosszabb ideig. Valószínűleg a székelly katolikus központtal, Csiksomlyóval tartotta fenn a kapcsolatokat Brassón keresztül. Könyvtára is így juthatott el Csiksomlyóra. Így történt ez a targovistei kolostor felszerelésével, könyveivel is, amelyeket sokáig őriztek Csiksomlyón. Hiteles tanúk jelenlétében adták át az értékeket elismerő iratok kapcsolatával a bosnyák ferences rendtartomány illetékes küldötteinek. (KARÁCSONYI JÁNOS: Az argesi püspökség története. Századok, 1905, 557-62)

0 0 0

Zárófejezetként csatoljuk a Zsoltároskönyvben található magyar töredékeket, szavakat és a vele egybekötött idegen lapon lévő bucsuztatókat:

Folio 1r. Beythmasho

...ez mai napon holt megh az boldog emlékezetű Bathori Sigmond, meliet az egez ország sirághatna mint egi halo....
kit vezerelien isten Abrahamnak kebelebe....

Irtam 1613 M...

Zenth Georgh.

Folio 1v. Zenthgerghuaua

pinkest ho

Ezen az napon kwldott az Cunadras Feiervarra... 1679

Folio 2. Pynkesth haua

Zenth ianus ho

Folio 2v. Zenth Janus haua

Zenth K Jakob ho

- Folio 3r. Z enth Jacab haua
Zent Marton temetesenek sirolma
1586 Madarasi Janos irta... az...
kis azon hawa
- folio 5v. Karaczon haua
ez napio temetek Lazar Janas uromat Magyar orszagban Becz-
ko nevu varasban 1621...
- Folio 9r. Ur isten az en Imattsagom kerlek vegied füleidben és halg.
- Folio 18. az egek beszellik az Urnak...
- Folio 23. Az ur In regnal mert...
- Folio 46. Az Isten az mi remensegunk midon reank tor ellensegünk. -
Anno 1678.
- Folio 66. Megh alaztam magham..mast akartam ugyan de megtettem-
Anno Domini 1643 Die 15 Marty
- Folio 67. Az Isten aldya meg Pater Lazar Gyorgy uramat minden ke-
vanta iokal szivembül kevanom
- Folio 98. Furnis, kemence az kyben kenyeret sütnék...
- Folio 121 Zolgalatomat irum Kegelmanednek mint Szerelmes Baratom -
nak Istuan deaknak.

0 0 0

A Zsoltárfkönyv szövegének és jegyzeteinek átírását dr. OSVALD FERENC végezte, akinek ehelyütt is köszönetet mondok fáradságos és sokszor nehéz munkájáért. S befejezésül még megemlítem, hogy a Zsoltárfkönyv gregorián hangjegyeinek és a himnuszok szövegeinek a vizsgálatát is megejtettem. Többek közt megállapítottam, hogy a ma is érvényes "Liber Usualis" - himnuszár 229. közleménye és dallama teljesen, a legapróbb részletekig azonos a Zsoltárfkönyvben is szereplő "Jam lucis orto sidere" kezdetű himnuszának dallamával és szövegével. Magáról a Zsoltárfkönyvről és szakeírásáról BARTONIEK EMMA alapos leírása után nehéz volna más valami újat mondani.

A havasalföldi ferencesek Zsoltárfkönyve tehát az idők folyamán a brassói, innét a csíksomlyói kolostorba kerülhetett. A környékbeli plebánusokat gyakran helyettesítő csíksomlyói barátok egyike vihette magával Csikkarcfalvára. Hosszu viszontagság és használat után aztán a már említett RÁDULY SIMON vitte fel Budapestre és helyezte el mailelőhelyére, az Országos Széchényi Könyvtárba ...

A D A T T Á R

Magyar történet idegennyelvű folyóiratokban.

A New-Buda-i magyar colonia. Some Hungarian Patriots in Iowa. By Lillian May Wilson, in *The Iowa Journal of History and Politics* for October, 1913. Pp. 479—516.

Ismeretes, hogy Ujházy László, volt sárosi főispán és komáromi kormánybiztos, az Egyesült Államok Iowa államában *New Buda* néven magyar coloniát alapított, a melyről különféle magyar könyvekben, újságokban és folyóiratokban rövidebb-hosszabb említést találhatunk. Bár ez volt az egyetlen telep, a melyet a magyar emigránsok Amerikában alapítottak, magyar adataink oly gyérek és hézagosak, hogy azokból a telep történetét összeállítani nem lehet.

Wilson kisasszony, a mint tanulmánya címéből is látható, ugyan szintén nem vállalkozott a telep történetének megírására, hanem inkább a fontosabb szereplők történetével foglalkozik; mindazonáltal sok új és fontos adatot kutatott föl, ismeretlen leveleket közöl, és jóval részletesebb és áttekinthetőbb képét nyújtja a new budai telepések küzdelmeinek, mint a milyennel eddig bírtunk. Wilson kisasszony, a ki jelenleg a chicagói egyetem hallgatója, különös képesítéssel bír e munkára, minthogy

Iowa államban született, gyermek- és ifjúkorát Decatur megyében (a melyben New-Buda is feküdt) töltötte, és személyes ismeretségben állott a telepesek vagy gyermekeik némelyikével. Ezek-től gyűjtötte össze adatai nagy részét és azokat amerikai forrásokból kiegészítette, a magyar történelmet a rendelkezésre álló angol könyvekből tanulmányozta és néhány homályos kérdés földerítése végett dr. Márki Sándor egyetemi tanárral is levelezett.

A tanulmány (a melynek egy példánya megtalálható az Akadémia könyvtárában) megérdemelné, hogy — néhány jelentéktelen tévedés kiigazítása után — magyar fordításban is megjelenjen. Ez ismertetés keretében csak a telep általános történetére vonatkozó adatokat összegezem, és röviden megemlítek néhány eseményt a főbb szereplők életéből.

Ujháznak Taylor Zachariás, az Egyesült-Államok elnöke tanácsolta 1850-ben, hogy telepedjék le Iowa-ben,* a melyét csak négy évvel előbb vettek föl az Unio államai közé, s a hol akkor még óriási kincstári területek heverték érintetlenül. Az elnök kilátásba helyezte, hogy a congressus ingyen, vagy csak névleges áron fogja a földet a magyar menekülőknek átengedni és erre vonatkozólag Seward Vilmos senator, a későbbi külügy-miniszter, javallatot is terjesztett be, a mely azonban nem intéztetett el. 1855 január havában Pierce elnök a magyarok elfoglalta területet rendeletileg kivette az általános eladásra kínált területekből. 1858-ban pedig a congressus megengedte, hogy a magyar telepesek ezen föntartott területet holdanként 1.25 dollárért végleg megszerezhessék és az addigi használatért kamatot ne fizessenek. Az egy-egy személy által megvehető terület nagysága nem volt korlátozva, de aligha vett egy is kétszáz holdnál többet. «Sok évvel később Grow A. Galusha ezen hazafiak egyikének fia előtt kijelentette, hogy a magyar menekülők iránt tanúsított ezen nagylelkű eljárás sugalta neki az ő 1861-iki híres *Homestead* törvény-tervezetét.»

Ujházy és társai vasuton utaztak Burlingtonig, Iowa állam keleti részén és onnan postakocsin és szekeren tettek meg vagy százötven angol mérföldet nyugat felé az akkor szervezett Deca-

* E szó kiejtése nem *Jóva*, a mint Magyarországon gondolják, hanem (megközelítőleg) *Ájové*. Egy a Siou indiánusokhoz tartozó törzs neve, s jelentése némelyek szerint «poros orrú», mások szerint «álmos».

tur megyébe. E megye déli részében, hat mérföldnyire Missouri állam határától, választott Ujházy ki földet. Kék fűvel borított termékeny, kissé hullámos *prairie* volt, a melyet fákkal szegélyezett patakok szeltek át. A legközelebbi postai és kereskedelmi állomás Princeton volt, Missouriban, húsz mérföldnyire délre. Des Moines, Iowa fővárosa, száz mérföldnyire északra feküdt, de akkor alig volt még nagyobb mint egy falú.

Ujházy álma az volt, hogy itt egy nagy gyarmatot létesít, a melynek politikai élete a szabad amerikai polgárok, társadalmi és családi élete pedig a magyar földbirtokosok életmódja mintájára alakuljon. Mérföldekre belovagolta a *prairiet*, hogy megállapítsa reménybeli Új Budájának határait és kijelölje az emelendő középületek helyét. A saját magának kiválasztott földön nagy, négy szobás házat épített fatörzsekből, a melyet tréfásan *log castle*-nek neveztek és a mely akkor az egész megyében a legnagyobb ház volt. Két évvel a letelepedés után New-Buda lett a megye első postaállomása, a melynek postamesterévé a kormány a volt sárosi főispánt és nagybirtokost nevezte ki.

1853-ban Ujházy és mások Új Budáról Texas államba, San Antonio közelébe, a kormány által átengedett földre költöztek. Ennek oka, Wilson kisasszony szerint, az volt, hogy a telepesek nagy része szőlő-termesztéssel foglalkozott, a mihez azonban az iowai telkek igen hidegeknek bizonyultak. Magyar források szerint azonban Ujházy azért hagyta el Új Budát, mert — ott veszítvén el hű élettársát — az fájó emlékeket ébresztett föl benne.*

Az új budai telepesek száma valószínűleg sohasem múlta fölül ugyanazon időpontban a hetvenötöt, de ez a kis lakosság is folyton változott, költözködött. Varga Ferencz, Hainer Ignác és Radnics István idővel *log cabin*-juk, vagyis nyers fatörzsekből készült kunyhójuk helyébe «tipikus iowai farmházat» (valószínűleg téglából és deszkából) építettek és sikerrel üzték a földművelést. Varga húsz évig lakott a telepen (1851—1871). Hainer két részletben harminczegy évig (1855—1856 és 1860-tól 1890-ben

* Evvel kapcsolatban érdekes fölemlíteni, hogy Texas államban, Corpus Christi közelében, Kossuthnak is volt vagy ezer hold *prairie*-földje, a melyet amerikai látogatása idejében ajándékba kapott volt. *A Journey through Texas, by Fred. Law Olmstead*, New-York, 1857., XXXI. 515. lap. E könyvre Feleký Károly úr volt szíves figyelmemet fölhívni.

bekövetkezett haláláig), Radnich pedig 1861-től kezdve több mint ötven évig és ott is halt meg. A telepesek nagy része azonban inkább államférfiú vagy tudós, mint egy új ország föltárására alkalmas úttörő volt. Uri modorukért, az ó-kori classicusokban és a modern nyelvekben való jártasságukért, minden új eszméáramlat iránt való érdeklődésükért bámulták őket az amerikaiak; de kezdetleges földművelési módszerüket szomszédjaik megmosolyogták. Ujházy «kastélyát» utóbb Pomucz György foglalta el; s a mikor a posta, hetenként egyszer, megérkezett és a világ minden részéből hozta a leveleket, lapokat és folyóiratokat, eszmeceserére nála gyülekeztek össze a telepesek. Politika, különösen nemzetközi politika volt a társalgás főtárgya, s a száműzöttek levelezésben állottak az amerikai közelet vezető embereivel, mint Greeley Horatius-szal, Everett Edével, Garrison Vilmossal, Phillips Wendellel, Lovejoy Owennel és másokkal. A mikor Decatur megyét *township*-ekre¹ osztották, az, a melyben a magyar telep feküdt, a *New-Buda Township* nevet nyerte. Ma csak ez örökíti meg a nevet, mert a postaállomást a kormány már rég megszüntette. A telepesek lassanként más tájakra költöztek, s helyükbe gyakorlatiasabb bevándorlók (németek) kerültek, akik Ujházy «kastélyától» néhány mérföldnyire ma is virágzó községet alapítottak.

Az Ujházyra vonatkozó fejezetben hat levelet közöl a szerző, a melyek eredeti példányai egy amerikai nő, a New-Yorkban lakó özv. Madarász Lajosné, birtokában vannak. Az ő férje, a ki híres kalligraphikus és széprás-tanár volt, úgy Ujházy Lászlónak, mint Madarász Lászlónak unokája volt.² E levelek egyikében Kossuth Ujházyt «a magyar nemzet teljes hatalmú követévé

¹ A *township* szónak különféle országokban különféle jelentése van. Iowa-ben oly közigazgatási egységet jelent, a mely kisebb a megyénél és nagyobb a községnél; tehát nagyjában a magyar *járás*-nak felel meg.

² Madarász Lajos 1910 végén halt meg ötvenegy éves korában. A Zaner-féle széprás-iskola, özvegye javára, emlékkönyvet adott ki — *The Madarasz Book, containing a collection of the work of L. Madarasz*; Zaner and Bloser Company, Columbus, Ohio, 1911. folio, 80 lap — a melyben barátjai méltatják Madarász művészetét és lelki kiválóságát. Egy rövid életrajz, több arckép és Madarász ornamentikus írásának sok mintája is található e könyvben.

és képviselőjévé» nevezi ki az Egyesült Államokhoz.* Hivatalosan persze nem ismerték el Ujházyt követnek, de nagy tisztelettel és rokonszenvvel viseltettek irányában, a mit a másik öt levél is bizonyít, a melyeknek írói: Taylor Zachariás, elnök, Fish Hamilton, New-York állam kormányzója, Cass Lajos, tábornok és senator, Fillmore Millard, elnök és Seward H. Vilmos, senator.

A Madarász Lászlóra vonatkozó fejezetben egy hihetetlennek tetsző történetet találunk, a melyet a szerzőnek a Colorado állambeli Grand Junction-ben lakó Mrs. E. F. Reed, Madarász leánya, mondott el. E szerint Kossuth, Madarász és Nyáry Pál, a szabadságharc idejében, egy szobában a befűtött kandalló előtt tanácskoztak. Birtokukban volt a magyar korona. «Mit tegyünk vele?» — kérde Nyáry. «Vesd a tűzbe» — kiáltá a heves vérű Madarász és fölemelé kezét tanácsa végrehajtására. De Kossuth ebben megakadályozta, mondván: «Nem fogjuk megsemmisíteni, legalább most még nem» — és a koronát a kandalló fölött egy kihúzható kő mögé rejtette.

Madarász évekig levelezett az Egyesült-Államok több vezérférfiával, a kik fontos politikai kérdésekben nem egyszer tanácsát kérték. Így Chase P. Salamon, Lincoln híres pénzügyministere, a polgárháború alatt az ő tanácsára határozta el a kényszerforgalommal bíró, fedezetlen pénzjegyek, az úgynevezett *greenback*-ek, kibocsátását (a mi mellesleg megjegyezve, igen szomorú fejezet az Egyesült-Államok pénzügyi történetében). Sajnos, hogy Madarász az erre vonatkozó levelezést sok más levéllel együtt halála előtt megsemmisítette, de a Lincolnban, Nebraska államban lakó Hainer J. E. úr, Hainer Ignác fia, határozottan emlékszik rá, hogy e levelezést az új budai összejöveteleknél megvitatták.

* E levél teljes szövege a következő:

I undersigned, Governor of Hungary, by this letter name Ladislaus Ujházy, Supreme Count of the County of Sáros and Civil Governor of Komárom, plenipotentiary Envoy and Representative of the Hungarian Nation in the United States of North America, entrusting him thereby with full powers and liberty to represent the Hungarian Nation in accordance with his instructions, until his revocation, before the government of that generous and highminded nation.

Broussa, Asia Minor,

March 27th. 1850.

Kossuth Lajos

(SEAL)

Governor of Hungary.

Külön fejezet szól Varga Ferenczről, volt torontáli alispánról, a ki Iowa politikai életében vezéralakká lett. (Meghalt 1902-ben.) Továbbá Pomucz Györgyről, a ki honvédszázados volt 1849-ben, és sok rossz emléket hagyott hátra a telepesek között. Drahos nevű társával nagyszerű mappát rajzoltatott «Új Buda városáról», a melyen Boehm- (Bem?), Egyetem-, Kossuth-tér, Collegium-tér, egy közkönyvtár, gyönyörű parkok és több egyéb, soha sem létezett hely és épület voltak föltüntetve, s e mappa segélyével igyekezett földjein túladni. A polgárháborúban vitézül viselkedett és tábornokká lett, később pedig amerikai főconsullá nevezték ki Szent-Pétervárra. Wilson kisasszony szerint ott halt meg 1894-beu, a mi alighanem tévedés, mert a Heitman-féle *Register of the U. S. Army* halálát 1882 október 12-ikére teszi.

Érdekeseu írja le a szerző, hogy mily kalandos körülmények között ajánlották föl Hainer Ignácznak a Missourii Egyetemen a modern nyelvek tanszékét. Sok érdekes adatot közöl Hainer gyermekeiről is (a kiknek egyike 1893-tól 1897-ig congressusi képviselő volt), valamint vejeről, Radnich Istvánról; továbbá Koszta Mártonról, Majthényi Tivadarról és másokról, a kikre azonban e helyen lehetetlen kiterjeszkedni.

Örvendetes volna, ha Wilson kisasszony folytatná kutatásait az iowai magyarokról.

Philadelphia.

PIVÁNY JENŐ.

Történelmi Szemle III.

Köszönettel nyugtázzuk a SAJTÓALAPRA küldött hozzájárulásokat.

BAJZA KÁROLY Kingsville

BOBA IMRE Seattle

CSERY C. MIHÁLY Quebec

MEDGYESY LÁSZLÓ Chicago

ORBÁN LÁSZLÓ Toronto

SZILASSY SÁNDOR Tampa

TOMPOS ANTAL Whippany

ZOLNAY MÁTYÁS Sanduski

M. A. - Graz, Köszönet az "Igali" Kny. -ért. Ismertetjük. A folytatás az OFM történetről jön késés oka: sokan "Egyháztörténelmi Lap"-nak vélik a MTSz. -ét. Hasonló téma jelen számban is van. Az elcsatolt burgenlandi városok, várak stb. viszont jelentősek töretlen irredenta felfogásunk szempontjából. Üdv. Levél megy. Gy. Gy. "támadása" irányított. A K. K. sok teóriát borít fel. A "Középkori m. inv. " "körítése" fáj nekik.

Dr. K. T. Caracas, Köszönet leveléért. "Csak" magyar tanulmányok közlése lehetetlen. Jelen-tőségünk: 64 USA egyetemi könyvtáron keresztül "igazat" tudnak meg történelmünkről ide-genek is. Ideális persze az Ön ötlete lenne. Bár sokan "csak idegen" nyelvűt szeretnének.

K. B. Klagenfurt, Zwölfaxing avarjai megérkeztek. Elmélyíti adattáramat. Az I. kötet a N. Károlyhoz került a kincsekről szól. Eddig 18 drb. saját kezében volt. Rengeteg fénykép anyag kíséri. A II. k. az A. politikai története. Együtt jönnek hamarosan. Köszönet a küldemé-nyért. Most xeroxoltatom le és hamarosan küldöm. Anna is szeretettel köszönti.

v. V. B. Cleveland. Mindenben igazad van "Nagy Moráviát" illetőleg. Az ajánlott könyv lé-nyegében u. a. mondja, mint Mattyasovszky. A szenttéavató bulla "hitvalló" (confessor) szá-va azonban valóban szenttéavatási megjelölés. Ilyen kettő van: vértanu és hitvalló. B. profs. egyébként erre a hamisítványra is kitér. Üdv. Új címed köszönjük!

Mrs. M. M. Ste. A. d. Pl. Míg a hosszú levél odaér, így is köszönjük a "lélekmentő" se-gítséget. Az illető urnak már elment a küldemény Önöknél keresztül. A szőnyeg oroszlánjai-ról még N. Y. -ból nem kaptam meg a tanulmányt, de a III. évf. 2. számában jön. Szerető kö-szöntés Mindnyájuknak mindnyájunktól!

J. J. San Francisco USA. Az én állásfoglalásom "nem késik", hanem "mulik". Az illető könyv-ről jobb hallgatni. Caligula császár is kinevezte lovát szenátorrá, de a ló csak ló maradt. . .

Z. de M. Bogotá. "Csak idegen" nyelvű tanulmányok ma még nem célszerűek. Talán "jön egy jobb kor, mely után. . ." sokan tervezgetik ezt a célt. Mi képtelenek vagyunk, de mind-nyájan ha összefognak a ma széthúzó erőik, megvalósítható. Levél megy.

P. F. M. Venezia-San Lazzaro. Küldemény megjött. A pesti kritikát a kanadai könyvről nem tartom komolynak. Czech tábornok életrajzát igyekezünk az itteni örmény kolónia és a Ros-sas család maradékaival együtt összeállítani. Köszönjük meghívását.

K. G. Z. - Wilmette. Igazad van. Új módszert alkalmazunk ezentul a latin, görög stb. idéze-tek alkalmazásánál. Sokszor a külföldieknek szánt tanulmányoknál erről megfeledeztünk. Köszönet munkánk elismeréséért, amely lelkierőt ad a továbbiakra.

O. L. Chesterfield. Édesanyáddal együtt sokszor köszöntünk! Magyarországi "védenced" -nek már jeleztük, hogy Neked köszönje a Lapot. Áldjon érte a magyarok Istene!

J. F. Edmont. Reméljük, hogy azóta a pótoltt számok megérkeztek a tartalomjegyzékkel e-gyetemben. Valamikor nagy kincs lesz a bekötött sorozat. Az A. -ok I-II. kötete kész, csak az illusztrációs anyag nyomását speciális nyomda végzi, az késik. De hamarosan betoppanunk!

A. L. SZ. Buffalo. Reméljük, hogy a 2. -3- számok megérkeztek. Az 1. és 4. számok légipós-tán mentek, a többi hajóval. A posta - sajnos - szinte gyalog jár. A III. évf. egészében repü-lőpóstán fog menni. Örülünk örömének a Szemlék tartalma felett.

Dr. J. Z. Greenwich. Kívánságod szerint járunk el. Remélem minden szám révbe futott azóta. A két kötet kötvé megy címre, ára rendezve van. A "kis" Szemle további számai mennek. Köszönjük ragaszkodásodat. Mi csak a nemzet napszámosai vagyunk: köteleességünket teljesít-jük, semmi más. . .

P. S. Göteborg - Svédország. Kivánsága szerint a küldemény uton van, Mindenestől áttelepedési terveink szerint járunk el, Saját nyomdánk biztosítja a folyamatosságot, mert családi közösségi alapon megy minden.

F. K. Richmond USA. Számodra és Öcséd számára is megy a MTSzemle. Remélem az átköltözés zavarai Nálad is elmúltak, Mi már el is feledtük... Szeretettel köszöntünk!

F. S. New Brunswick USA. Kedves leveleidre így is válaszolunk, amíg a hosszabb odér. Igazi örömet jelent egyetemi vizsgáid sikere. Az egész F. Család szeretettel gondol Reád!

F. J. Pennsville, USA. A P. O. Box N. Brunswick megszűnt. Új címünk a lapon. Remélem, azóta minden megérkezett. Könyvárjegyzékünk a III. évf. 2. számához csatoltan jön. Ez évben négy új kiadványunk jelenik meg.

Mrs. R. S. Buler Library N. Y. Köszönet a küldeményért. Péccsel kapcsolatba lépünk, bár az ottani Janus Pannonius I. -tel kezdettől fogva cserepéldány akciónk van. Köszönjük az érdekes adatokat. Üdvözlöm az egész Családot is!

K. J. K. Amsterdam - Hollandia. Sz. B. minden küldeménye, amit közvetítettél szerencsével befutott. Köszönet érte! Az avar I. kötet fordítása a N. Károly-féle zsákmány a kincsei miatt okvetlen szükséges lesz. Képanyagát különleges papíron mellékeljük egyszerre több nyelvű aláírásokkal, számítva a fordításokra. Részleteket levélben, de kicsit később! Ölelés!

L. A. Ada - USA. Tegnap postá hozta az ITT-OTT febr. számát. Ne várj vállveregetést, de baráti kézszorítást. Különösen a 26-27 oldal közleményéért! É. J. Lajcsi címét nem ismerjük. Kérlek, irjátok meg. Neki is köszönet a "Fekete Könyv"-ért. A tervezett irányban, tultve magam az ígéreteken, hamarosan megy hozzászólás. Ölelés!

L. M. Hollywood - USA. Köszönöm leveled. Legjobban tetszett benne az örök magyar lélek villanás, amelyet a "kis" Szemlének rovás részlegé elé teszünk. ~~MOGYMCS:MAFMC:AEI/C:~~

S. T. J. Van Nuys. Köszönöm küldeményed itt is, míg levél megy! Megküldtük N. atyának is a Sz. -ét. A KCST rendelkezésére állok. S. P. is irt már azóta. Tájékoztass a J. J. vita fejleményekről, ha lehet xeroxban. Az USA-beli Gordon-óhéber felíratra válaszolunk!

T. J. Youngston USA. Várom, hogy "szőnyegre" kerüljenek az oroszlanok. A szicíliai BORSA féle adat most lesz aktuális! Ne legyenek miattunk gondjaid. Irj a Societyről is.

Cs. C. M. - Ottava. C. Tanulmányod "nyomdatechnikai nehézségeit" igyekeztem eltüntetni hogy a bevezetési "exkuza" eltűnjön. Sajnos a busul még ez a szedőgép sem tud. Bibliográfiád nyomán máris többek kutatnak az Általad jelzett uton. Sokat várunk Tőled. Ölelés!

B. B. B. Hollywood - USA. Köszönjük a küldeményt és a szervezést. Levél megy.

Mme. E. K. Gy. Saint Maximin - France. Köszönet: minden megérkezett. A kolozsvári küldemény már a bekeretezésre vár. Fizetési mód miatt nincs nehézség: megoldjuk másként. Hosszasan írunk a napokban. Szeretettel köszönti a Család.

B. Sz. P. Zürich. Gratulálunk. Cserepéldány megy.

K. L. Bloomington USA. Megkerült a Barcelónában elkeveredett levél. Köszöntés érte. Közben kézhezvaptuk Pröhle jeles tanulmányát közlésre. Japán kapcsolatok történeti összefoglalását is közöljük. Ordas-pusztára vonatkozó kitűnő tanulmány egy 25 évig ottléő misszionárius tanulmányaként szintén jön. Egyetemed szakemberei is meg fognak lepődni. Levél után. Addig is ölelés!

S. T. Passau és T. J. R. Genova : Jönnek. Hazai cikkeket egyelőre mellőzzük. Az okot nem a szerzőknél kell keresni...

Rev. Sz. Z. Columbus USA. A kért anyagról xerox megy. Az Avarok ny. b. I-II. kötetéről is bővebbet. Szeptemberben mindennel kész vagyunk. Torma Zs. is akkor jön.

T A R T A L O M

F. W. K. MÜLLER	A csinaí évkönyvek hun-adatai	1
FEHÉR MÁTYÁS JENŐ	Viking kapcsolatok a 6 - 9. századokban	5
+FETTICH NÁNDOR	A kievi magyar fémművességről	65
SZEPESSY GÉZA	A "nagyszombati Vinland térkép"	73
KASSAI W. ANNA	A burgosi ékirásos oroszlanok	82
HÓMAN BÁLINT	Őstörténetünk keleti forrásai	83
B. VILLELA de ALDANA	Carta de Transylvania del año 1552.	102
JANICSEK ISTVÁN	Mondatfoszlányok a "nomád" magyar népről.	105
CSERY CLAUSER MIHÁLY	A magyar eredet körül...	117
KASSAI WALTER ANNA	Adatok a magyar középkori fürdők történetéhez	123
DOMOKOS PÁL PÉTER	A Havasalföld-i ferencesek Zsoltárkönyve	131
LILLIAN M. WILSON	Some Hungarian Patriots in Iowa	140
LEVÉLSZEKRÉNY		146

History of Moravia Reconsidered

by IMRE BOBA

In this study the author has set himself the task of re-examining a crucial period in medieval history that is usually associated with the Mission of Saint Cyril (Constantine) and Saint Methodius.

Disregarding accepted interpretations, the author has returned to the sources and by correlating diverse contemporary accounts and documents in a variety of languages, from Latin to Persian, by scrutinizing medieval historiography and the findings of archeology and Slavic philology, he has reconstructed Moravia's history on the basis of what primary sources reveal.

Professor Boba's findings contradict the accepted interpretations, and, if accepted by the scholarly world, will require a total revision of the history of the ninth and tenth centuries. Of crucial significance is Professor Boba's contention that the principality of Rastislav and of Sventopolk was located not north the Danube as has been hitherto supposed, but rather south of the river in the territory known in the Middle Ages as Pannonia, Moesia, and Dalmatia. The center of that principality and the see of its archbishop, Methodius, was in the city of Morava, the Sirmium of antiquity.

This study will attract the attention of all medievalists and church historians.

MARTINUS NIJHOFF — PUBLISHER — THE HAGUE

Price: US \$6.75

167 pages

OBTAINABLE THROUGH OUR REDACTION

**a nyugati
avarok
birodalma**

CIMŰ KIADVÁNYUNK KÉT KÖTETE SAJTÓ ALATT.

Kötve 12.- US.Dollár

A LEGOLCSÓBB ÁRON KÉSZIT KIADVÁNYOKAT

Utánn nyomás-Reprint

RÉGI KÖNYVEK, FOLYÓIRATOK, LAPOK, STB. NYOMÁSA

Szedés-Composition

MÉG MA KÉRJEN RÉSZLETES TÁJÉKOZTATÓT !

RENDELJE MEG AZ EGYETLEN KÜLFÖLDI
MAGYAR NYELVÉSZETI SZAKLAPOT IS

A

MAGYAR ŐSKUTATÁS

MEGJELENIK KÉTHAVONTA

ÁRA: EGÉSZ ÉVRE 10.- US dollár
EGYES SZÁM 2.- "

ELŐFIZETÉSI CIM: ANA FEHÉR

BUENOS AIRES, Casilla Correo Central 5484, Argentina.

Kérjük az előfizetéseket "Money Order"-rel vagy csekkkel eszközölni.